

Subsistenslön och lönedoktrin i den industriella revolutionen

*Marx, de klassiska ekonomerna och den ekonomisk-historiska
diskussionen om levnadsstandard och reallöneutveckling*

Henrik Jung
gusjunhea@student.gu.se

Handledare: Martti Rantanen

C-uppsats i ekonomisk historia
Vt 2014
Göteborgs universitet
Institutionen för ekonomi
och samhälle

Abstract

The essay is about the doctrines and estimations of workers' wages during the Industrial Revolution in the late 18th and early 19th century Britain. It explores, by way of textual analysis and ideology critique the doctrines of the classical economists and Marx, and relates the results to the standard-of-living debate in Economic History since the early 1980s. The overall result provides with the argument that the doctrines of the classics, and in particular Marx's critique of political economy, offer an understanding of the determination of workers' wages in capitalism adequate also for our time, and that quantitative basket-of-goods measurement has its *raison d'être* in such an overall social and historical analysis of wages, growth, and development.

Key words: standard of living, wages, industrial revolution, classical economy, Marx, capitalism, class

Jag vill tacka min handledare, Martti Rantanen, för generösa läsningar av och kommentarer till manuskriptet under dess utveckling till uppsats samt tips på litteratur. Ett särskilt tack vill jag rikta till Albin Söderqvist för ovärderlig hjälp med både språkliga och innehållsmässiga kommentarer. Slutligen vill jag tacka mina barn, T. och M., för inspiration i livet och för att tålmodigt ha låtit mig färdigställa uppsatsen.

Innehåll

Abstract	2
1 Inledning	5
1.1 Uppsatsens upprinnelse och bakgrund	5
1.1.1 Ekonomisk idéhistoria	6
1.1.2 Kvantitativ forskning kring materiell levnadsstandard	8
1.2 Syfte och problemställning	10
1.3 Metod, avgränsning och källmaterial	11
1.3.1 Metod och avgränsning	11
1.3.2 Källmaterial	12
1.3.3 Definitioner.....	14
1.4 Uppsatsens disposition och förfaringssätt	14
2 Lönedoktrinerna hos Marx och de klassiska ekonomerna	15
2.1 Den klassiska politiska ekonomin	15
2.1.1 Definitioner.....	16
2.1.2 Den klassiska lönelagen	18
2.1.2.1 Den järnhårda lönelagen och lönefonden.....	18
2.2 Adam Smith	20
2.2.1 <i>Wealth of nations</i>	21
2.2.1.1 Smith om arbetsdelningen och arbetets produktivkraft.....	21
2.2.1.2 Smiths värde- och fördelningsteori	23
2.2.2 Smiths lönedoktrin	26
2.3 Thomas Robert Malthus	32
2.3.1 <i>An Essay on the principle of population</i>	32
2.3.1.1 Befolkningslagen.....	33
2.3.1.2 Lagen om avtagande avkastning och Malthus ränteteori	35
2.3.2 Malthus om arbetslöner	36
2.4 David Ricardo	39
2.4.1 <i>The Principles of Political economy and taxation</i>	40
2.4.1.1 Ricardos arbetsvärdeteori	41
2.4.1.2 Ricardo, räntan och befolkningslagen	42
2.4.1.3 Ricardos fördelningsteori	43
2.4.1.4 Ricardo om maskiner	43
2.4.2 Ricardos lönedoktrin	45
2.4.2.1 Poor Laws.....	48
2.5 John Stuart Mill	49
2.5.1 <i>Principles of Political economy</i>	49
2.5.1.1 Mills separering av produktion och distribution.....	50
2.5.1.2 Mill om värde och profit	51
2.5.4 Mills lönedoktrin	53
2.6 Karl Marx	61
2.6.1 Marx och de klassiska ekonomerna	61
2.6.1.1 Arbete och värde i <i>Das Kapital</i>	63
2.6.2 Marx löneteori	67
2.7 Avrundning och övergång till levnadsstandarddiskussionen	77
3 Levnadsstandard under den industriella revolutionen	79
3.1 Bakgrund	79
3.1.1 Vad står på spel?	81

3.1.2 Definitioner.....	82
3.2 Uppsatsens "deltagarkorg"	83
3.2.1 Levnadsstandarden och Lindert och Williamsons nya ögon	84
3.2.1.1 Lindert och Williamsons centrala slutsats angående den industriella revolutionen	84
3.2.1.2 Lindert och Williamsons varukorg och vikter	85
3.2.2 Charles H. Feinsteins bevarade pessimism.....	86
3.2.2.1 Feinsteins centrala slutsats angående den industriella revolutionen.....	86
3.2.2.2 Feinsteins varukorg och vikter.....	87
3.2.3 Gregory Clarks meliorism.....	89
3.2.3.1 Clarks centrala slutsats angående den industriella revolutionen	90
3.2.3.2 Orsaker till den industriella revolutionen	90
3.2.3.3 Clarks varukorg och vikter.....	91
3.2.4 Robert C. Allens pessimistiska löneplatå	92
3.2.4.1 Allens centrala slutsats angående den industriella revolutionen	93
3.2.4.2 Orsaker till den industriella revolutionen	93
3.2.4.3 Allens motivering av sin varukorg och sina vikter.....	94
3.3 De klassiska ekonomerna i levnadsstandarddiskussionen.....	97
3.4 Sammanfattning av levnadsstandarddebatten	98
4 Avslutning och slutsatser	103
4.1 Vidare forskning	106
Litteraturförteckning.....	107

1 Inledning

Der Mensch ist was er isst.¹

Denna uppsats handlar om arbetslöner och levnadsstandard i Storbritannien vid tiden för den industriella revolutionen i slutet av 1700- och början av 1800-talet och hur dessa kommer till uttryck i de klassiska ekonomernas doktriner samt i dagens ekonomisk-historiska forskningsdiskussion. Navet utgörs av en undersökning av hur begreppet *subsistenslön* används och definieras i doktriner och kvantitativ forskning: ska det förstås *fysiskt* eller vad vi kan kalla *kulturellt*? Frågan om lönerns bestämning har fått förhållandevis lite uppmärksamhet i diskussionen om värde och fördelning i den klassiska ekonomin, men skulle, om den ägnades mer tid och forskning, kunna ge andra verktyg och alternativa analyser och förklaringar av lönerörelser och andra konkreta marknadsfenomen idag än de förhärskande (marginalistiska) teorierna, vilka brottas med svårigheterna i att förklara observerade fenomen så som till exempel arbetslöshet.²

1.1 Uppsatsens upprinnelse och bakgrund

En bild som ofta framkommer i diskussioner om denna tid är att arbetarna var oerhört fattiga.³ Delvis har denna bild sin upprinnelse i hur situationen framställs i den ekonomiska teorin hos de klassiska ekonomerna. Dock ger den ekonomisk-historiska kvantitativt inriktade forskningen om reallöneutveckling och levnadsstandard en delvis annorlunda bild och stödjer sig på det växande empiriska material som vaskas fram.

Varför ska vi intressera oss för dessa frågor idag?⁴ Levnadsstandarddebatten visar på samstämmighet när det gäller levnadsstandardens utveckling under 1800-talet *som helhet*: arbetarna generellt fick det märkbart bättre materiellt ju längre tiden gick. De klassiska teorierna, för att inte tala om Marx, var barn av sin tid och torde därför vara passerade idag av generationer av ekonomer vilka var och en gjort anspråk på att utveckla och förbättra teorin i ett slags kumulativ kedja. Ekonomisk idéhistoria för idag en tillvaro i ämnets

¹ Feuerbach, L. A. (Sämtliche Werke, 1903–11, vol. X, s. 22), citerat i Schumpeter 2006 s. 410

² Jag delar med och lånar detta resonemang från Stirati 1994, ”Introduction”

³ För att ta bara ett exempel, se Kragh 2012 s. 130

⁴ Bortsett från motivet, vilket alls inte skall underskattas, att studera de ekonomiska idéernas utveckling på rent humanistisk grund som intellektuellt nöje, något ”ytterst lockande i sig självt” (Schumpeter 1957 s. 35; se även Barber 1967 s. 12).

marginaler.⁵ Är ett studium av *de gamle* blott något kuriöst idag? Ett av motiven för uppsatsen är att pröva Marx och de klassiska ekonomiska teoriernas relevans.

1.1.1 Ekonomisk idéhistoria

Det kan synas vara en banalitet att påstå att idéer, inbegripet ekonomiska sådana, inte föds i ett vakuum; de genereras inte av maskiner utan är rent praktiskt produkter av historiskt situerade människors tänkande, vilka prövar sig fram stående på tidigare generationers axlar och ibland pekar utöver sig själva och sin horisont.⁶ Påståendet kan dock ge oss en ingång i ett historiskt perspektiv på samhället och de ekonomiska teoriernas utveckling och därigenom göra oss medvetna om, som Marcuzzo och Rosselli⁷ menar, att ekonomiämnet inte är någon *neutral* vetenskap okänslig exempelvis för ideologi, nationalitet eller genus. Väl inne i ett sådant tänkande kan de ekonomiska idéerna och teorierna så som de har kommit till uttryck genom historien bidra till att ge oss en bild av det historiska sammanhang i vilket idéerna uttrycktes, och tillsammans med andra intellektuella yttringar på så sätt förstås som sin tid fattad i tankar och bidra till skapandet av en helhetsbild över en historisk epok. Vi kan fundera kring frågor som huruvida det är att betrakta som en slump att en viss teori eller idéströmning uppstod och fortplantade sig ut i det större samhället.

Det finns inom idéhistorisk tradition två parallella, ofta motstående och ömsesidigt uteslutande sätt att ta sig an historien: ett internalistiskt perspektiv som studerar den idé- och teoriimmanenta utvecklingen genom en *rationell* rekonstruktion, som i Schumpeters *ekonomiska analys*,⁸ och ett externalistiskt som studerar historiskt sammanhang och dess

⁵ Blaug 2001 diskuterar vad som synes vara en paradox: det allmänna intresset för ekonomisk idéhistoria inom den akademiska världen har sjunkit stadigt sedan världskrigets slut, samtidigt som antalet forskare som intresserar sig för den ekonomiska idéhistorien och antalet tidskrifter och konferenser i ämnet ökat under senare tid. En förklaring till detta är, menar han, positivismens filosofiska tyngd över ämnet och att de *hårda vetenskaperna* åtminstone hitintills varit ointresserade av sin egen historia. En andra förklaring är de knappa resurser universiteten har att erbjuda studenterna och att ekonomisk idéhistoria dragit det kortaste strået; jfr Samuelson 1987 s. 52: "Graduate students need at least 4 hours a night of sleep: that is a universal constant. So something had to give in the economics curriculum. What gave, and gave out, was history of thought – followed quickly by attrition of foreign [sic!] language requirements and of minima for economic history". Vaughn 1993 menar att ekonomisk idéhistoria lockar en annan typ av studenter och forskare och att ämnet utgör en sfär för heterodoxi i förhållande till de dominerande strömningarna inom ekonomiämnet

⁶ Ändå ser sig flera författare till texter om ekonomisk idéhistoria nödgade att betona denna insikt. Se t.ex. Medema 2003 s. xviii; Rubin 1979 s. 9; Marcuzzo & Rosselli 2008 s. 3. Över lag tycks de som ägnar sig åt ekonomisk idéhistoria inta en defensiv hållning till sitt intresse. Se Blaug 2001; Caldwell 2013; Vaughn 1993

⁷ Marcuzzo & Rosselli 2008 s. 3

⁸ Se Schumpeter 2006 s. 2: "BY HISTORY of economic analysis I mean the history of the intellectual efforts

påverkan på idéutvecklingen genom en *historisk* rekonstruktion, vilket inbegriper ett beaktande av vad de tidigare tänkarna själva menade och ställer kravet att läsa inte bara ett urval tänkare utan deras föregångare för att greppa det intellektuella sammanhang i vilket de skrev; det fordrar att vi reser bakåt i tiden genom att, med Blaug, köra ”the intellectual vehicle of economics by looking in the rearview mirror”.⁹ Denna uppsats ambition är att företa sig en rekonstruktion av lönedoktrinerna hos Marx och de klassiska ekonomerna.

För uppsatsens syfte delar jag Rubins¹⁰ uppfattning att ett studium av de ekonomiska doktrinernas historia är av både historiskt och teoretiskt intresse och att denna vetenskapsgren är intimt sammanbunden med både den ekonomisk-historiska och den teoretiska ekonomins utveckling. Ekonomisk idéhistoria är ekonomi, menar jag i överensstämmelse med Blaug, ”sliced vertically against the horizontal axis of time”¹¹ och inte ett specialområde inom ekonomiämnet eller dess hjälpämne; den löper ända fram till igår och är således inte något som endast handlar om antika eller för den delen klassiska ekonomer; den skrivs ständigt om och förhåller sig direkt till hur vi förstår dagens teorier. Dock är den *stigberoende* och resultatet av tidigare upptäckter, lärdomar och brister.¹² Måhända står emellertid inte allt relevant att finna på allfartsvägen.

that men have made in order to understand economic phenomena or [...] the history of the analytic or scientific aspects of economic thought”. Ibland talas om ”Whig interpretation of history” (Blaug 2001 s. 151n) vilket innebär en kritik av en historieskrivning som såg den engelska historien som en obeveklig utveckling mot de liberala idéer som uttrycktes av Whig-partiet, och fungerar som metafor för tendentiös historieskrivning i allmänhet. Samuelson, en av ”the great masters of rational reconstruction” (Blaug 2001 s. 151), talar om en ”canonical classical model” (1978 s. 1415) som den gemensamma nämnaren för Smith, Ricardo, Malthus, Stuart Mill och, med vissa förbehåll, även Marx. Något tillspetsat påstår han att ”within every classical economist there is to be discerned a modern economist trying to be born”. Skillnaderna mellan de klassiska ekonomerna var, enligt Samuelson (s. 1430), i huvudsak semantiska och bestod för nutida analyser i huvudsak av ”quarrel about nothing substantial” (s. 1430); Samuelson 1987 gör ett slags omvänd diskurs av whig-metaforen; Blaug 2001 s. 152 menar att en rationell rekonstruktion tenderar att reducera tidigare teorier till ”grist for the use of modern analytical techniques” och släta ut och underordna alla skillnader under den moderna, förhandenvarande teorins överlägsenhet; jfr Schumpeter 1957 s. 10: ”Det är förfelat att i varje uttalande i förbigående intolka allt vad senare tider anknutit till satser av liknande betydelse”; s. 94: ”Försöken att bortförklara alla de punkter som var typiska för den klassiska läran men som vi i dag ogillar och att tolka in i den alla den modernare teorins framsteg förvrider lätt bilden av vår vetenskaps utveckling”; jfr Vaughn 1993 s. 177; Ambjörnsson 1972 s. 7; Stirati 1995 s. 114; Mattick 1972 s. 259

⁹ Blaug 2001 s. 151. För att låna metaforen hos Blaug: i backspegeln är alla katter grå, inte minst i det damm man själv virvlat upp; jfr Olausson 1994 s. 17; Ambjörnsson 1972 s. 8. Se Ambjörnsson 1972; Magnusson 1989; Pålsson Syll 2011; för rationell resp. historisk rekonstruktion, se Blaug 2001

¹⁰ Rubin 1979 s. 9

¹¹ Blaug 2001 s. 157

¹² Blaug 2001 s. 160, 154, 156; jfr Schumpeter 1957 s. 9; Gadamer 1997 s. 146ff

Jag menar att de ekonomiska teorierna är att betrakta som samhällsteorier, vilka hade¹³ och alltjämt har¹⁴ något att säga om den tidens förhållanden, snarare än att vara blott ett slags kliniska vetenskapliga analysmodeller.¹⁵ Ekonomin utgjorde för de klassiska ekonomerna ”the heart and soul of society”¹⁶, för att tala med Clarke, och målet för deras teorier var att skapa just en samhällsfilosofi, en vetenskap om samhället.¹⁷ Som samhällsteorier kan de därför utifrån ett historiskt perspektiv, som hos Rubin, anses ha varit bland de mest betydelsefulla formerna av ideologi.¹⁸

1.1.2 Kvantitativ forskning kring materiell levnadsstandard

Teorier och begrepp är alltså historiskt grundade; samtidigt skapas förståelsen av kvantitativa historiska data som fakta metodologiskt genom ett tillämpande av teoretiska antaganden och modeller. Clark, en *kvantitativ* ekonomihistoriker som analyserar reallöne- och levnadsstandardutvecklingen och en av deltagarna i den debatt uppsatsen tittar närmare på i Avdelning 3, hävdar att de klassiska ekonomerna gjorde utmärkta beskrivningar av de ekonomiska skeendena på och för sin tid, men att den utveckling som karakteriseras av industriell revolution och modern ekonomisk tillväxt har gjort situationen komplex så till den grad att ekonomisk teori varken kan ge en rättvisande bild av eller förklara fenomen som exempelvis skillnaden mellan fattiga och rika, eller göra prognoser för framtiden.¹⁹

I den kvantitativa forskningsdebatten, liksom i annan historisk diskussion, används de klassiska teorierna ofta som modeller att både använda sig av och distansiera sig från. Centralt för Clarks förklaringsmodell för den industriella revolutionen och reallöne-

¹³ Se Clark 2005, 2007

¹⁴ Se Stirati 1994 ”Introduction”

¹⁵ Clarke 1982; Rubin 1979; jfr ”Mill’s Preface” i Mill 2012; Samuelson 1978

¹⁶ Clarke 1982 s. 19

¹⁷ Jfr Mill 2012, ”Mill’s Preface”; Marx 1961 s. 88 [*Zur Kritik...* ”Vorwort”] menade att en lärdom från klassikerna var att det borgerliga samhällets anatomi stod att söka i den politiska ekonomin, en uppfattning han hämtat från 1700-talets upplysningsfilosofer och ekonomer

¹⁸ Rubin 1979 s. 9; jfr Schumpeter 2006 s. 255, 256n; t.ex. Hobsbawm 1981 s. 297 hävdar att ”de national-ekonomiska teorierna och medelklassliberalernas antaganden om samhället” vid den aktuella tiden inte i någon större utsträckning stämde överens med verkligheten, men att man skulle kunna påstå att det kom att bli teorierna som ”drog det längsta strået”; Blaug 1956 ger en liknande bild av de empiriska grundvalarna för Ricardos, Malthus och Mills teorier.

¹⁹ Clark 2007 s. 15. Clark har dock fått det pejorativa omdömet att vara en ”master of the art of using one-liners in telling stories” (Persson 2008 s. 165). För termen modern ekonomisk tillväxt, se Maddison 1991

utvecklingen sedan 1200-talet är att tiden före den industriella revolutionen kännetecknas av en malthusiansk modell.²⁰

En fråga uppsatsen undersöker är hur de klassiska teorierna kommer till uttryck och de används i den kvantitativt inriktade diskussionen, vilken rör sig specifikt kring hur bäst skatta levnadsstandardens utveckling för arbetarklassen i Storbritannien under den industriella revolutionen, vad som orsakade löne- och prisrörelserna, hur resultatet av den ökade produktion som industrialiseringen gav upphov till fördelades, och vilka eventuella faser inom denna period som kan iakttas; samtidigt prövas teoriernas relevans idag.

Bakom reallöneskattningarna och det brittiska exemplet rör sig debatten emellertid om frågor med mer ideologisk framtoning: hur ska kapitalismen och marknadsekonomin, den industriella produktionen och förhållandena mellan samhällsklasserna värderas?²¹ Genom att titta närmare på levnadsstandarddebattens *basket-of-goods approach* som statistiskt redskap erhålls empirisk grund för ett exempel på den *påtagliga verklighet* som de ekonomiska doktrinerna gjorde anspråk på att ge uttryck för. På samma gång kastas ljus över de teoretiska ramar som ledsagar historikerna då de specificerar sina modeller och vi närmar oss med Salanti frågan om teoriernas *rigor* respektive *relevance* och med Sen deras *valuation* respektive *functionings*.²²

Uppsatsen gör en tillämpad och begränsad historisk rekonstruktion av lönedoktrinerna där kontextualiseringen består i en jämförelse med den ekonomisk-historiska forskningen kring arbetarklassens levnadsstandard. Samtidigt kastas nytt ljus på denna forsknings teoretiska ramverk, och problemet med hur reallöner och arbetets/arbetskraftens värde respektive naturliga pris förhåller sig till varandra kan angripas.

Jag lutar mig mot Stirati²³, men har tagit en annan väg än hon: där hon i syfte att identifiera hur termen *naturlig lön* får sin definition hos de klassiska ekonomerna fokuserar på den ekonomiska analysens historia, är mitt fokus förhållandet mellan teorier och historiska förhållanden, vilket jag exemplifierar med den kvantitativa levnadsstandarddiskussionen. Stirati gör följdligt blott ett fåtal referenser till den ekonomisk-historiska forskningen.²⁴ Denna forskning, med en siffrornas till synes objektiva tyngd, utgör enligt mig, i likhet

²⁰ Se t.ex. Clark 2007, 2005; Lundh 1983; Hartwell & Engerman 1975

²¹ Se Lundh 1983 s. 19; Taylor 1975 s. xxii; Thompson 1966 s. 207; Stirati 1994 s. xii

²² Salanti 2014; Sen 1985; jfr Blaug 1956

²³ Stirati 1994 s. 1; jfr Schumpeter 2006 om ekonomisk analys

²⁴ Stirati 1994 s. 125 refererar till Dean; Stirati 1992 s. 41 till Phelps Brown som stöd; se hennes referenslista

med Sen, en lämplig plats att påbörja förståelsen av levnadsstandarden, om än inte "the right place to settle down".²⁵

Jag kommer att argumentera för att en fördjupad analys av de klassiska ekonomiska teorierna och deras lönedoktriner fortfarande har något att säga oss, och något annat att säga än den dominerande ekonomiska teorin idag, en uppfattning jag delar med både Stirati och Sen.²⁶ Samtidigt menar jag att tidigare doktriner kan ge oss byggstenar till en uppfattning om en historisk epok som helhet.²⁷

1.2 Syfte och problemställning

Syftet med uppsatsen är att rekonstruera lönedoktrinerna hos de klassiska ekonomerna och Marx, jämföra dessa med och tillämpa på den kvantitativa ekonomisk-historiska forskningsdiskussionen kring reallöner idag och på så sätt kasta ljus över förhållandet mellan idéer och en specifik historisk epok. De klassiska doktrinerna används på så sätt som samhällsteorier att tillämpa på ett avgränsat problem. På samma gång syftar undersökningen till att ge redskap till att närma sig dagens löneproblematik. Uppsatsen undersöker vidare hur de klassiska doktrinerna metodologiskt används i den kvantitativa forskningen som teoretiskt ramverk eller referenspunkt. Det begrepp som uppsatsen sätter i fokus i både doktriner och kvantitativ diskussion är *subsistens*, den nivå som utgör minimum för arbetarklassens reproduktion. Jag har brutit ner detta syfte i fem frågeställningar:

- I. Hur definieras arbetslönerna av de klassiska ekonomerna och Marx?*
- II. Vad är innebörden av termen subsistens i förhållande till arbetslönerna?*
- III. Vilka allmänna resultat anges i levnadsstandarddiskussionen för arbetarklassens levnadsförhållanden under den industriella revolutionen i Storbritannien?*
- IV. Hur motiveras de varukorgar som används som urval för de statistiska beräkningarna av reallöneutvecklingen och arbetarnas levnadsstandard under de aktuella åren?*
- V. Hur används de klassiska lönedoktrinerna i den ekonomisk-historiska diskussionen kring levnadsstandard och reallöneutveckling under den industriella revolutionen?*

²⁵ Sen 1985 s. 22

²⁶ Stirati 1994 s. xi f; Sen 1985 s. 22f

²⁷ Jfr Thompson 1966 s. 196 som dock inte själv ägnar något utrymme åt de ekonomiska teorierna.

1.3 Metod, avgränsning och källmaterial

1.3.1 Metod och avgränsning

Uppsatsens doktrinhistoriska analysdel består huvudsakligen av textanalys. Jag tar min allmänna utgångspunkt i en gadamersk ontologisk hermeneutik²⁸, och har mer specifikt använt mig av verktyg från *ideologikritik* och *argumentationsanalys*.²⁹ Ideologianalys och -kritik har som ambition att ”jämföra idéer med påtaglig verklighet”³⁰ och att göra idéerna begripliga mot bakgrund av den verklighet ur vilken de uppkommer; ideologikritik jämför således teoriernas verklighetspåståenden med verkligheten som sådan. Det ideologibegrepp jag har i åtanke är det Liedman³¹ diskuterar i anslutning till Marx fetischbegrepp.³² Jag tar fasta på en explicit skrivning av Marx, att den klassiska ekonomins kategorier är att betrakta som ”gesellschaftlich gültige, also objektive Gedankenformen für die Produktionsverhältnisse dieser historisch bestimmten gesellschaftlichen Produktionsweise”.³³ Det jag vill komma åt är att det inte handlar om vanföreställningar eller någon rättfram apologeti utan att den politiska ekonomins begrepp förmedlar en objektivt grundad verklighets- och samhällsuppfattning, vilket även berör metodologiska frågor, som till exempel de generaliseringar som bär upp och impliceras av de ekonomiska teorierna.³⁴

Resultatet från doktrinanalysen tas sedan med till analysen av levnadsstandarddiskussionen och fungerar som redskap att ta sig an denna. Här tar jag främst fasta på hur varukorgarnas urval motiveras, det vill säga, jag analyserar de omdömen och argument som de inblandade ekonomi-historikerna ger uttryck för i sina urval. Jag har strukturerat upp diskussionen med argumentationsanalytiska verktyg för att sammanställa argument

²⁸ Gadamer 1997

²⁹ Liedman 1989; Bergström & Boréus 2012 kap. 3, 4

³⁰ Liedman 1989 s. 15, 30

³¹ Liedman 1989 s. 17f

³² Enligt Marx får de mänskliga arbetsprodukterna en gåtfull karaktär när de historiskt antar varuform, som om tingen fick mänskliga, rent av övermänskliga egenskaper, vilket han benämner ”den Fetischismus” (1972a s. 52 [1.4]) vilken vidlåder de som varor producerade arbetsprodukterna. Värdet gör dessa till ”eine gesellschaftliche Hieroglyphe” (s. 53) och med det ”dieser verrückten Form (s. 55), ”ein sinnlich übersinnliches Ding” (s. 50).

³³ Marx 1972a s. 55

³⁴ Se t.ex. Marx 2006 ”Einleitung”, fr.a. s. 35ff om den politiska ekonomins metod, tomma respektive historiskt bestämda och bestämmande abstraktioner; Marx 1961 s. 151; Blaug 1956; Hudson 2000 s. 116

och slutsatser. Även här har ideologianalytisk metod använts för att se de politiska undertoner som framkommer i frågan om vad som står på spel i levnadsstandarddiskussionen.

Jag tittar närmare på Smith, Malthus, Ricardo, Mill och Marx vilket i grova drag spänner mellan åren 1770 och 1870, och fokuserar på de för uppsatsen relevanta delarna av deras mest betydelsefulla verk. Smith och Ricardo är de två centrala klassiska ekonomerna, menar jag; Malthus analyseras i uppsatsen främst för hans befolkningsteori som låg till grund för en stor del av lönedoktrinerna under 1800-talet och Mill huvudsakligen som representant för lönefondsteorin. Marx teori menar jag både sammanfattar och upphäver de klassiska doktrinerna samtidigt som de produktiva delarna tas tillvara, och fungerar som ett exempel på tillämpning av ett teoretiskt begrepp på konkreta historiska och samhällsliga fenomen, till exempel arbetarklassens löner och levnadsstandard. Diskussionen om levnadsstandard och reallöneutveckling berör i princip samma tid och mitt urval består huvudsakligen av fyra vetenskapliga artiklar vilka motiveras nedan (1.3.2).

Min bakgrund är i Marx ekonomikritik vilket har präglat mitt sätt att närma mig doktriner och levnadsstandarddiskussion. Därför har jag försökt att under arbetet med uppsatsen ha Gadamer³⁵ angreppssätt i åtanke, att även ens egen förförståelse sätts på spel i en tolkningsprocess.

1.3.2 Källmaterial

Vad gäller lönedoktrinerna utgörs mina primära källor av Smiths *Wealth of nations* [1776], Malthus *Essay on the principle of population* [1798], Ricardos *Principles of political economy and taxation* [1817], J. S. Mills *Principles of political economy* [1848] och Marx *Das Kapital. Band I–III* [1867/1885/1894]³⁶ vilka alla inbegrips i vad Samuelson³⁷ benämner den politiska ekonomins *kanoniska klassiska modell* och som Rubin³⁸ (om Marx lyfts ut) menar är den vanliga definitionen av klassisk politisk ekonomi. Jag har läst dem

³⁵ Se Gadamer 1997 s. 147ff

³⁶ Årtal inom hakparentes är året för verkets första utgåva. Andra och tredje boken av Marx *Das Kapital* redigerades av Engels utifrån Marx manuskript och publicerades efter dennes död (1883).

³⁷ Samuelson 1978; Kragh 2012 s. 102 avgränsar ”den klassiska perioden” till det knappa seklet mellan *Wealth of Nations* och *Das Kapital*.

³⁸ Rubin 1979 s. 351; Schumpeter 1957 s. 81; även Pålsson Syll 2011 s. 62. Marx, som anses vara den som myntade termen *klassiska ekonomer*, bestämmer klassikerna från Petty och Boisguillebert till Ricardo och Sismondi (1961 s. 37), en definition Stirati stödjer och anammar (1994 s. xiv).

på originalspråk för att reducera risken för översättningsrelaterade problem.³⁹ Engels bok om arbetarklassens situation i England från 1845, vilken utgör en referenspunkt (*pro & contra*) i levnadsstandarddiskussionen, har jag utelämnat då jag menar att den mer är att betrakta som sociologisk än teoretisk. Vad gäller diskussionen om reallöneutveckling och levnadsstandard består primärtexterna huvudsakligen av Lindert och Williamson⁴⁰, Feinstein⁴¹, Clark⁴² och Allen⁴³ vilka är de forskare som till exempel Humphries och Weisdorf anför som auktoriteterna idag när det gäller bevis på de manliga arbetslönernas utveckling.⁴⁴ Dessa källor utgör sammantaget mitt empiriska material.

Källtexterna kommer jag även att använda som sekundärlitteratur i så måtto som de refererar till varandra och bidrar med relevant information; utöver det har jag haft användning av olika översiktsverk över det ekonomiska tänkandets historia, främst Rubin⁴⁵, en rysk ekonom och marxist verksam i början av 1900-talet vars tämligen okända bok om det ekonomiska tänkandets historia kombinerar teoretisk idéutveckling med en historisk kontextualisering, och Schumpeters⁴⁶ omfattande verk om den ekonomiska analysens historia, vilken kan sägas vara en av de mest kända böckerna inom ekonomisk idéhistoria.⁴⁷ Nya utgåvor på svenska har utkommit under senare år av både Smith, Ricardo och Malthus och jag har använt de nyskrivna för- och efterorden till dessa som aktuella kommentarer utifrån den svenska horisonten idag. Det är betecknande, menar jag, att de är skrivna av verk samma ekonomi-historiker.⁴⁸ För lönedoktrinerna hos de klassiska ekonomerna utgörs min

³⁹ Eftersom dessa verk förekommer i en mängd utgåvor har jag försett sidhänvisningen till de av mig anförda arbetena i tillämplig utsträckning även med hänvisning till bok, kapitel, stycke etc. inom hakparentes, för att underlätta arbetet med att lokalisera de anförda styckena i andra utgåvor och på sökningar på internet. Mill 2012 är en amerikansk utgåva och därför anges *labor* istf. *labour* i de anförda citaten.

⁴⁰ Lindert & Williamson 1983

⁴¹ Feinstein 1998

⁴² Clark 2005; 2007

⁴³ Allen 2007; 2009b, a

⁴⁴ Humphries & Weisdorf 2014 s. 2; det är den artikel i min litteraturlista som är av senast datum och listar Feinstein, Allen och Clark som exempel på forskare som samlat in statistik för manliga löner, vilket jag tolkat som en indikation på deras auktoritet på området. Burnette 2008 s. 318 anger Feinsteins resultat som "more accurate measures" i förhållande till Lindert & Williamson när det gäller levnadsstandarddebatten.

⁴⁵ Rubin 1979. Som många andra slutade han sina dagar i de sibiriska ödemarkerna på 1930-talet.

⁴⁶ Schumpeter 2006

⁴⁷ T.ex. Marcuzzo & Rosselli 2008 s. 3

⁴⁸ Dahmén 1994; Magnusson 2009; Bohlin 2012; även två av de doktrinhistoriska böcker jag använt mig av är skrivna av ekonomi-historiker: Pålsson Syll 2011; Kragh 2012. Redan Schumpeter 2006 s. 10f menade sig f.ö. skola ha valt ämnet ekonomisk historia om han skulle påbörja sin karriär ånyo.

litteratur främst av Stirati⁴⁹, disputerad i ämnet löneteori hos de klassiska ekonomerna och idag en auktoritet i ämnet; för Marx löneteori har jag utgått från Grossmann.⁵⁰ Till bakgrunden till levnadsstandarddiskussionen och belysning av metodologiska problem har jag haft användning av Lundh, Taylor och Thompson.⁵¹

1.3.3 Definitioner

Termer och begrepp i uppsatsen definieras i respektive analysdel (2.1.1, 3.1.2). Några av dem är *subsistens*, *naturligt pris/marknadpris*, *bruksvärde/bytesvärde*, *arbetskraft*, *utbud/efterfrågan*, *kapital*, *idle/industrious*, *fund for the maintenance of the labourers*.

1.4 Uppsatsens disposition och förfaringssätt

Uppsatsens analysdel består av två delar: en doktrinhistorisk analys samt en analys av den kvantitativa levnadsstandarddiskussionen.

Den första delen inleds med en bakgrundsbeskrivning av Marx och de klassiska ekonomerna, centrala och relevanta begrepp i deras system, samt den historiska period i vilken de verkade. Textanalysen riktar specifikt in sig på arbetslönens bestämning och funktion i respektive teori. Teorierna rekonstrueras genom analytiskt referat av deras system samt av lönedoktrinen. Analysdelen avslutas med reflexioner kring det resultat som framkommit.

Den andra delen inleds med en bakgrundsbeskrivning av levnadsstandarddebatten för att sedan argumentationsanalytiskt fördjupa sig i de motiveringar som görs av deltagarna vad gäller varukorgarnas viktning och sammansättning samt dessa motiveringars betydelse för reallöneskattningarna, som undersökningens exempel på materiell grund för arbetarnas levnadsstandard. Avslutningsvis analyseras det erhållna resultatet och slutsatser dras.

Uppsatsens avslutande del ägnas åt de övergripande slutsatser som dragits från de gjorda analyserna. På så sätt riktar sig uppsatsen åt två håll – teoretiskt och empiriskt – och försöker få dessa att tala med varandra på ett för oss idag produktivt sätt. Jag anger även här områden för vidare forskning i anslutning till uppsatsens ämne.

⁴⁹ Stirati 1994

⁵⁰ Grossmann 1970 kap. ”Schlußbetrachtungen 1”

⁵¹ Lundh 1983; Taylor 1975; Thompson 1966, vilken utgjorde hans bidrag till diskussionen.

2 Lönedoktrinerna hos Marx och de klassiska ekonomerna

Analysen av lönedoktrinerna hos Smith, Malthus, Ricardo, Mill och Marx kommer att genomföras på så sätt att efter en kort historisk bakgrundsbild huvuddragen i respektive teoretiskt system refereras analytiskt för att därefter med detta som grund ta sig an lönedoktrinerna. Jag rekonstruerar teorierna genom textnära referat baserat på frikostiga citat för att på så sätt lägga mig nära författarnas uttryck. Analysen avslutas med en sammanställning av det resultat som erhållits och de slutsatser som dragits. Det som främst belyses är hur arbetslönerna bestäms och hur de förhåller sig till subsistensbegreppet.

2.1 Den klassiska politiska ekonomin

Med den klassiska politiska ekonomin, en benämning som myntades av Marx vid 1800-talets mitt, avses i den här uppsatsen den epok som avgränsas i ena änden av Smiths *Wealth of nations* och i den andra av Mills *Principles of political economy*.⁵² Marx utvecklade sin teori om det kapitalistiska produktionssättets rörelselagar som en kritik av den politiska ekonomin på så sätt att han tog sin utgångspunkt i det sätt som det kapitalistiska samhällets ekonomiska dimension framställdes av de klassiska ekonomerna. Ett slags gemensam nämnare för de klassiska ekonomerna var ett fokus på utsikterna för och problemen med ekonomisk tillväxt över tid och de fäste särskild vikt vid inkomstfördelningen mellan de tre huvudklasserna samt förändringar i samhällets totala produktionsvolym.⁵³ De fäste mindre vikt vid att bestämma den nivå som marknadspriserna skulle nå under skiftande omständigheter; inte heller skapade de efterfrågekurvor för att bestämma en exakt korrespondens mellan marknadsprisets avvikelse från det naturliga priset (värdet) för en vara och efterfrågan av densamma. De trodde inte att det var möjligt att skapa ett allmänt kvantitativt förhållande mellan dessa förändrade priser och den effektiva efterfrågan eller de förändrade konsumtionsmönster som var dess resultat.⁵⁴

⁵² Se 1.3.1 och 1.3.2 ovan, för motivering av avgränsning.

⁵³ Barber 1967 s. 114; jfr Herlitz 1989 om denna *treenighets* förhistoria.

⁵⁴ Stirati 1994 s. 192

2.1.1 Definitioner

När de klassiska ekonomerna talar om *naturlig lön* åsyftas oftast en penningssumma, även om löneteorier handlar om bestämningen av den normala reallönenivån, det vill säga den mängd varor som en arbetare kan köpa för den nominella lönen.⁵⁵ Smith introducerade på upplysningsmanér adjektivet *naturlig* i betydelsen normal eller genomsnittlig, vilket sedan övertogs av hans efterföljare, och ska därför inte förstås som något av naturen givet. Den naturliga lönen utgår från de löner som betalas de enkla arbetarna (*common labourers*), oftast vuxna män utan särskilda kvalifikationer vilka utgjorde den största delen av befolkningen. De bortsåg inte från löneskillnader, men deras fokus låg på den naturliga lönen som en abstraktion vilken motiverades analytiskt av att löneskillnader tenderar att hålla sig stabila över tid. Begreppsligt utgör *subsistensnivån* den naturliga lönen lägsta möjliga nivå, och den naturliga lönen den genomsnittliga nivå kring vilken marknadslönen fluktuerar. Den naturliga lönen sammanfaller därför inte nödvändigtvis med subsistensnivån utan kan ligga *över* den när omständigheterna är gynnsamma för arbetarna, men inte varaktigt *under*.⁵⁶ Förhållandet mellan subsistens och naturlig lön är därför komplext i det att båda begreppen grundar sig på sociala och historiska faktorer.⁵⁷

Efterfrågan på arbete indikerar det givna antal arbetare som arbetsgivarna vill anställa och därmed sysselsättningsnivån på marknaden. En uppfattning som skiljer dem från senare (marginalistisk) ekonomisk teori är hur konkurrensen mellan arbetare verkar på lönerna vid arbetslöshet. Där marginalistisk teori gör gällande att lönerna tenderar att sjunka mot noll menar klassikerna att de tenderar att sjunka mot den historiskt bestämda lägstanivån (och *vice versa* skulle gälla vid brist på arbetskraft).⁵⁸ Det handlar alltså inte om sysselsättningens jämviktsnivå vid varierande lönenivåer; efterfrågan bestäms av produktionskapaciteten vilken i sin tur bestäms av den föregående ackumulationen.⁵⁹ En analogi kan göras till fenomenet *effektiv efterfrågan*, den kvantitet varor som konsument-

⁵⁵ För begreppsdefinitionerna har jag utgått huvudsakligen från Stirati 1994 kap. 1; Stirati 1992 s. 42ff, vars hållning jag till största del finner plausibel. Jfr Stirati 1992 s. 42: "It is this real wage rate which is taken as given, a datum of the theory, when determining the relative prices, the net income or surplus, or when discussing the incidence of taxation".

⁵⁶ Stirati 1992 s. 45

⁵⁷ Stirati 1994 s. 172, 173: "The workers' historically determined standards of living determine the minimum wage, which the classical economists called the 'subsistence' wage"; jfr Rubin 1979 s. 280f om två varianter av subsistenslöneteorier: en teori om "*physiological minimum*" och en om "*cultural minimum*".

⁵⁸ Stirati 1994 s. 193f, 196

⁵⁹ Se Stirati 1992 s. 45ff; 50ff; jfr Hicks 1935 s. 8f

erna är villiga att betala till ett normalt pris.⁶⁰ *Tillgången på arbete* bestäms av den del av befolkningen som tillhör de klasser som endast genom att sälja sitt arbete kan erhålla den för sin fortlevnad nödvändiga inkomsten. *Arbetslöshet* ingår som en möjlig faktor hos de klassiska ekonomerna, ofta i termer av *idle* eller *wanting employment*, och inbegriper arbetslösa, tiggare, kriminella och även kvinnor och barn vilka kanske inte aktivt söker jobb men som kan ta anställning när det erbjuds.⁶¹ Det är först i den så kallade *lönefondsteorin* (se 2.1.2.1) som det råder ett omvänt förhållande mellan reallöne- och sysselsättningsnivån, givet en fast fond avsatt för löner där en ökning av antalet arbetare följaktligen minskar lönen *per capita*. Redan hos Smith förekommer termen *the funds destined for the subsistence of labour*, men betecknar den *fond* som utgörs av till exempel timlönen gånger antalet arbetstimmar. För de klassiska ekonomerna regleras den naturliga lönenivån av krafter som verkar över längre tid än exempelvis ett år, vilket således innebär att kapitalisternas *advances* inte implicerar en fast lönefond.

Kapital hos Ricardo är den del av ett lands rikedom som används i produktionen och består av mat, kläder, verktyg, råmaterial och maskiner, med andra ord anhopat tidigare arbete som hos Smith, som dock länkar kapitalbegreppet till profitbegreppet⁶²; för Marx är kapital något specifikt samhällsligt tillhörande en historiskt bestämd epok och har att göra med ackumulation av (abstrakt) värde *föremålsiggjort* i exempelvis produktionsmedel.⁶³

Corn användes av de klassiska ekonomerna för alla jordbruksprodukter som utgjorde subsistensprodukter för i synnerhet arbetarna.⁶⁴ *Lebensmittel* hos Marx är att betrakta i en vidare bemärkelse än mat och dryck.

⁶⁰ Jfr Smith 2012 s. 60 [I.7]

⁶¹ Se specifikt Stirati 1992; Stirati 1994 s. 49n; Stirati 1994 s. 10: "the unemployed were referred to as 'idle' (as opposed to 'industrious', but without the moral connotations now implicit in these words), or as people who 'want employment'"; jfr Schumpeter 2006 s. 260: "a great many writers on the poor laws argued on the explicit or implicit 'theory' that, barring misfortune, and especially sickness, the destitute unemployed was personally to blame for his fate".

⁶² Ricardo 2004 s. 53 [V]; Smith 2012 s. 270 [II.1]; jfr Rubin 1979 s. 208

⁶³ Se t.ex. Marx 2006 s. 22f ["Einleitung"]; 1972a s. 273ff [9]; 1972c s. 770f [48.iii]

⁶⁴ Se Stirati 1994 s. 153n

2.1.2 Den klassiska lönelagen

Enligt Clarke⁶⁵ utgjorde lönelagen den mest grundläggande principen i den politiska ekonomin och trots att den enligt honom utgjorde dess teoretiskt svagaste länk fungerade den som ideologisk stöttepelare genom att den fungerade som vapen både mot konservativa och socialistiska kritiker tack vare dess ”imposing rigour of science”.⁶⁶ Den tid i vilken teorierna formulerades kan karakteriseras som en epok av omvandling från kvarlevande feodala förhållanden med jordbruket i centrum till nya borgerliga relationer med manufaktur- och industriproduktion i centrum. Lönernas bestämning förändrades alltmer från att styras institutionellt genom skrän och statlig reglering till att bestämmas marknadsmässigt. De flesta klassiska ekonomerna delade uppfattningen att en prisökning av arbetarklassens basvaror inte ledde till att arbetarna minskade sin konsumtion av desamma.

2.1.2.1 Den järnhårda lönelagen och lönefonden

Schumpeter menar att ”Iakttagelsen att den vanlige kroppsarbetaren erhåller ungefär sitt livsuppehälle är urgammal, och åsikten att detta svarar mot en nödvändighet likaså”.⁶⁷ Tydligare konturer skisserades under 1700-talet i Frankrike av fysiokraterna och Turgot: å ena sidan uppfattningen att arbetarna lever på *förskott* av kapitalägaren, vilket sedermera skulle utgöra stommen i den så kallade lönefondsteorin, och å andra sidan den samtida uppfattningen, vilken också fick sin plats i deras ekonomiska system, att arbetarnas bidrag till en produkt blott lade till värdet av de försörjningsmedel de konsumerade och att konkurrensen arbetarna emellan gjorde att lönen fixerades vid denna punkt.⁶⁸ Tidigare förekom embryonala exempel hos vissa ”low-wage men”⁶⁹, som Schumpeter kallar dem, så som Petty på 1600-talet, som menade att höga löner uppmuntrade till lättja och att utbudet av arbete skulle minska med hälften om lönerna dubblades.⁷⁰ Det är en vanlig bild

⁶⁵ Clarke 1982 s. 134, 112, 113

⁶⁶ Clarke 1982 s. 113

⁶⁷ Schumpeter 1957 s. 162; jfr Hobsbawm 1981 s. 295f

⁶⁸ Schumpeter 1957 s. 67f; jfr Herlitz 1989 s. 147f. Stirati 1994 s. 43 gör en annan skattning av Turgot och menar att han inte förespråkade något slags lönefondsteori.

⁶⁹ Schumpeter 2006 s. 255

⁷⁰ Se även Rubin 1979 s. 40; Thompson 1966 s. 277

att de klassiska ekonomerna *en masse* omfamnade olika varianter av en *järnhård lönelag*⁷¹, vilket för våra moderna öron, menar Allen, låter som att lönerna ”were only enough to buy a physiologically minimum diet, rags for clothes and a bit of thatch for a roof”.⁷² Det gäller framför allt Malthus, vars befolkningsteori Bohlin⁷³ menar låg till grund för de klassiska ekonomernas löneteori, men även Ricardo, som enligt Magnusson⁷⁴ delade denna teori och därmed uppfattningen att arbetarnas relativa andel av den samhällsliga rikedomen inte kunde öka nämnvärt. Den malthusianska befolkningsteorin låg till grund för den så kallade lönefondsteorin enligt vilken en viss summa pengar avsätts för arbetarlöner och då antalet arbetare ökar måste lönerna sjunka *per capita*.⁷⁵ Även Marx anses av vissa ha omfattat denna fysiologiska subsistenslöneteori.⁷⁶

Det betyder emellertid inte att denna bild inte har ifrågasatts. Stirati hävdar att

The main distinctive feature of classical theory is that it does not entail the inverse relation between wages and employment which characterizes [...] the wage fund [...] theories.⁷⁷

Hon menar att bilden av en järnhård lönelag hos klassikerna hade sin grund i Malthus befolknings- och fattigdomsteori.⁷⁸ Samuelson⁷⁹ menar att en lönefondsteori aldrig utarbetades tillfullo av de klassiska ekonomerna och att den förblev implicit hos Ricardo. Enligt Schumpeter vore inget mer felaktigt än att tillskriva Ricardo en järnhård lönedoktrin, men heller inte ”något mera tjänligt för agitatoriska syften”⁸⁰; samtidigt kom en sådan att utgöra en grundpelare i den efterföljande *ricardianismen*.⁸¹

⁷¹ Se t.ex. Grossmann 1970 s. 591 (som då bortser från Adam Smith); för Lassalle, som myntade termen, och den järnhårda lönelagen, se Schumpeter 2006 s. 619; Stirati 1994 s. 121

⁷² Allen 2009 s. 25f.

⁷³ Bohlin 2012 s. 177. En implikation av detta är att Adam Smith hamnar utanför *de klassiska ekonomerna*.

⁷⁴ Magnusson 2009 s. 15; jfr Lindert 2005 s. 102

⁷⁵ Schumpeter 2006 s. 254; Stirati 1994 s. xvii, 178; Stirati 1992 s. 46f; jfr Marx 1972a s. 559ff [22.5]

⁷⁶ T.ex. Clark 2005 s. 1319

⁷⁷ Stirati 1994 s. 171

⁷⁸ Stirati 1994 s. 121. Två namn som förknippas med lönefondsteorin är James Mill (1773–1836) och McCulloch (1789–1864), båda efterföljare till Ricardo; se Schumpeter 2006 s. 451; Rubin 1979 s. 313; Marx har i första boken av *Das Kapital* ett avsnitt som heter ”Der sogenannte Arbeitsfonds” (1972a s. 559ff [22.5]) där han tillskriver Bentham (1748–1832) teorin om en löne- och arbetsfond.

⁷⁹ Samuelson 1978 s. 1422

⁸⁰ Schumpeter 1957 s. 163

⁸¹ Schumpeter 2006 s. 254

Redan vid tiden för Ricardos bortgång började den klassiska skolan att upplösas och med sammanbrottet för lönefondsteorin mot slutet av 1860-talet, då även John Stuart Mill tog avstånd från teorin, tycktes den klassiska ekonomin utom räddning.⁸²

På samma sätt vore inget mer felaktigt, menar Grossmann⁸³, än att tillskriva Marx en lönelära i samma anda som den förment klassiska läran om en järnhård lönelag, eller att han skulle likställa arbetskraftens reproduktionskostnad med ett fysiskt existensminimum.

Vi har just sett några allmänna drag som karakteriserar den klassiska politiska ekonomin och fått exempel på gemensamma nämnare och en del avvikelser. Det är nu dags att titta närmare på några av de mer namnkunniga klassiska ekonomerna.

2.2 Adam Smith

Adam Smith⁸⁴ är troligen den mest kände ekonomen från den klassiska perioden. Många av de element som bär upp Smiths teoretiska system hade uttryckts tidigare, men han knöt ihop trådarna till ett sammanhängande teoretiskt system, som ”krönet på en idéutveckling med rötter långt tillbaka i tiden och med viktiga led också i fransk förrevolutionär upplysningsdiskussion”⁸⁵, grundat Humes empirism och den kapitalistiska ekonomins konkreta fenomen.⁸⁶ Han uttryckte enligt Schumpeter ”sin tids tankar och gav samtiden precis

⁸² Schumpeter 2006 s. 444ff; Stirati 1994 s. xiii, 178; Clarke 1982 s. 135

⁸³ Grossmann 1970 s. 591, vilket implicerar en klassisk uppfattning *en masse* om en järnhård lönedoktrin; Clarke 1982 s. 112 gör en liknande generalisering; Mattick 1972 s. 261 menar att Marx ”subsistence theory” inte hade samma grund som ”the cost-of-production or subsistence-wage theory of Malthus and Ricardo”.

⁸⁴ Adam Smith (1723–1790) studerade huvudsakligen moralfilosofi och naturrätt vid universitetet i Glasgow under inflytande av Hutcheson (1694–1746) och vännen Hume (1711–1776), och blev sedermera professor i moralfilosofi och publicerade sin *The Theory of moral sentiments* (1759), vilken gjorde honom berömd som filosof. Under 1760-talet reste han i Frankrike som guvernör år en ung lord och träffade där Quesnay (1694–1774), Turgot (1727–1781), samt Voltaire (1694–1778). Tillbaka i Skottland ägnade han de följande åren åt vad som skulle komma att bli *Wealth of nations*, för att tillslut sluta sina dagar som tulltjänsteman, precis som sin far. Han bevistade den politisk-ekonomiska klubb (eventuellt den första i världshistorien) som hade etablerats i Glasgow under 1740-talet. Människosynen präglas av en uppfattning om människans natur som styrd av medfödda egenskaper, till exempel strävan att förbättra sin ställning ”the propensity to truck, barter, and exchange one thing for another” (Smith 2012 s. 18 [I.2]). För biografisk bakgrund, se Spencer 2012.

⁸⁵ Herlitz 1989 s. 133f

⁸⁶ Barber 1967 s. 51; Stirati 1994 s. 31; Rubin 1979 s. 175; Clarke 1982 s. 30. Clarke 1982 s. 29f menar att Smiths ekonomi var eklektisk och osystematisk och att hans bidrag främst är till samhällsvetenskapen i det att han var den förste som bröt med naturrättstraditionen och istället studerade samhället på empirisk grund; i detta var han den förste som utvecklade en materialistisk historieuppfattning med människans subsistensformer som bestämmande faktor, och den förste att systematiskt analysera den framväxande kapitalismen i termer av den grundläggande indelningen i klasserna kapitalister, jordägare och lönarbetare.

vad den behövde, varken mer eller mindre”.⁸⁷ När det gäller lönedoktrinen hos Smith ska följande analys fokusera på hur han motiverar lönernas rörelser i förhållande till ekonomisk situation och huruvida doktrinen gör gällande en fysisk eller kulturell subsistensnivå.⁸⁸

2.2.1 *Wealth of nations*

Wealth of nations utkom år 1776 och kan än idag sägas utgöra sinnebilden av den klassiska politiska ekonomin. I detta verk förde Smith fram centrala frågor och problem i samhället och ekonomin som skulle komma att dominera diskussionen och teorins utveckling under det nästföljande trekvartssekklet, och som än idag inte helt har förlorat sin betydelse.⁸⁹ Inom *labor economics* är den enligt Schumpeter ”highly characteristic and in fact a fair sample of his work as a whole”⁹⁰ och förutspådde alla de

exploitation and bargaining-power theories of wages that the nineteenth century was to produce, and also suggested the idea that labor is the ”residual claimant”.⁹¹

2.2.1.1 *Smith om arbetsdelningen och arbetets produktivkraft*

Smiths uppfattning om vad som kommit att benämnas *den industriella revolutionen* var begränsad och han skrev således mer om nåltillverkning än järnverk och förmådde inte vidare uppskatta den tekniska utvecklingen och dess möjligheter.⁹² 1700-talets England var en tid av omvandling där nya och gamla arbetsprocesser existerade parallellt: självständigt hantverk, hemindustri och kapitalistisk manufaktur.

The greatest improvements in the productive powers of labour, and the greater part of the skill, dexterity, and judgement, with which it is anywhere directed, or applied, seem to have been the effects of the division of labour. [/] The effects of the division of labour, in the general business of society, will be more easily understood, by considering in what manner it operates in some particular manufactures.⁹³

⁸⁷ Schumpeter 1957 s. 76

⁸⁸ Jfr Clarke 1982 s. 33; Vaggi & Groenewegen 2003 s. 111; Stirati 1994 s. 57, 51

⁸⁹ Barber 1967 s. 24

⁹⁰ Schumpeter 2006 s. 256

⁹¹ Schumpeter 2006 s. 257

⁹² Barber 1967 s. 24; Rubin 1979 s. 178; jfr Smith 2012 s. 9 [I.1]

⁹³ Smith 2012 s. 9 [I.1]

Smith såg på samhället som ett arbetssamhälle där individerna var beroende av och förhöll sig till varandra genom utbyte av producenternas arbetsprodukter.⁹⁴ Detta utbyte av varor reducerade Smith till ett utbyte av *arbete* – att tillägna sig någon annans arbete innebär ett förfogande, *command*, över någon annans arbete, vilket mättes i mängden av främmande arbete som en viss vara representerade. Utbytet av arbetsprodukter hade som förutsättning en samhällelig arbetsdelning, och han satte denna i centrum samt betraktade den som ett medel för att öka det produktiva arbetets produktivkraft. För att få en bild av den samhällliga arbetsdelningen kunde man enligt Smith utgå från arbetsdelningen i en enskild fabrik och härifrån extrapolera till samhällets nivå. Hela denna arbetsdelning hänger ihop genom den långa kedjan av operationer som krävs för att framställa en till synes enkel produkt, ett oräkneligt antal länkar i form av avdelade och specialiserade verksamheter.⁹⁵ Gränsen för utbytet på vilket arbetsdelningen vilar utgörs av marknadens omfång.⁹⁶ Arbetsdelningen var alltså grunden till arbetets ökande produktivitet och denna möjliggjorde ett växande välstånd. För Smith var emellertid inte allt arbete produktivt; det fanns även arbete som inte ökade nationens rikedom och därför var improduktivt. I förhållande till fysiokraterna, som höll att enbart arbete inom jordbruket var produktivt och att manufaktur- och hantverksarbete var *sterilt*, menade Smith att både jordbruks- och manufakturarbete var produktivt förutsatt att vissa samhällliga förutsättningar förelåg. Detta utgjorde en analytisk distinktion med stor betydelse för Smiths system.

That proportion [...] between the productive and unproductive hands, depends very much in every country upon the proportion between that part of the annual produce, which, as soon as it comes either from the ground, or from the hands of the productive labourers, is destined for replacing a capital, and that which is destined for constituting a revenue, either as rent or as profit. [– –] That part of the annual produce of the land and labour of any country which replaces a capital, never is immediately employed to maintain any but productive hands. It pays the wages of productive labour only. That which is immediately destined for constituting a revenue, either as profit or as rent, may maintain indifferently either productive or unproductive hands. [/] Whatever part of his stock a man employs as a capital, he always expects it to be replaced to him with a profit.⁹⁷

Smith kopplar alltså profit till kapital och det produktiva arbetet är det som köps för kapital med syfte att ge kapitalisten profit. En man som anställer en mängd arbetare (*manufacturers*) blir rik medan en som anställer enkelt tjänstefolk (*menial servants*) blir fattig. Ty

⁹⁴ Detta stycke bygger på Rubin 1979 s. 374f

⁹⁵ Se Smith 2012 s. 15f, 17 [I.1]

⁹⁶ Smith 2012 s. 22 [I.3]

⁹⁷ Smith 2012 s. 328, 327 [II.3]

the labour of the manufacturer fixes and realizes itself in some particular subject or vendible commodity, which lasts for some time at least after that labour is past. [– – –] The labour of the menial servant, on the contrary, does not fix or realize itself in any particular subject or vendible commodity. His services generally perish in the very instant of their performance, and seldom leave any trace of value behind them, for which an equal quantity of service could afterwards be procured.⁹⁸

Produktivt arbete ger således i princip upphov till fysiska produkter med en varaktighet utöver deras framställning medan tjänster omedelbart konsumeras. En rik nation har en större andel produktiva arbetare som skapar ett välstånd i form av användbara ting av olika slag.⁹⁹ Sålunda reglerar förhållandet mellan kapital och reventy överallt förhållandet mellan *industry* och *idleness*:

Every increase or diminution of capital [...] naturally tends to increase or diminish the real quantity of industry, the number of productive hands, and consequently the exchangeable value of the annual produce of the land and labour of the country, the real wealth and revenue of all its inhabitants. [/] Capitals are increased by parsimony, and diminished by prodigality and misconduct.¹⁰⁰

En ökning av kapitalet ökar antalet produkter som utgör nationens rikedom liksom antalet produktiva arbetare och därmed det bytesvärde som uttrycker den årliga produktionen i jordbruk och industri och som utgör dess invånares rikedom och inkomst. Det finns för Smith två sätt att öka den årliga produktionen och dess värde: en ökning antingen av ”the number of its productive labourers, or the productive powers of those labourers who had before been employed”.¹⁰¹ Det är genom att öka de redan sysselsatta produktiva arbetarnas produktivkraft och anställa fler produktiva arbetare som nationens rikedom kan ökas, vilket i sin tur utgör ett medel för folkflertalet ”to better their condition”.¹⁰²

2.2.1.2 Smiths värde- och fördelningsteori

The annual labour of every nation is the fund which originally supplies it with all the necessaries and conveniences of life which it annually consumes, and which consist always either in the immediate produce of that labour, or in what is purchased with that produce from other nations.¹⁰³

Smith delar in samhället i tre huvudklasser: entreprenörer, lönarbetare och jordägare; de tre huvudsakliga inkomstformerna för dessa är *profit*, *wages* och *land rent*.¹⁰⁴ Klasserna hos

⁹⁸ Smith 2012 s. 325f [II.3]

⁹⁹ Smith 2012 s. 326 [II.3]

¹⁰⁰ Smith 2012 s. 332 [II.3]

¹⁰¹ Smith 2012 s. 338 [II.3]

¹⁰² Smith 2012 s. 336 [II.3]

¹⁰³ Smith 2012 s. 3 [I ”Introduction and plan of the work”]

Smith har inte att göra med medeltida stånd, med olika juridiska och sedvanliga rättigheter *et cetera*, och det råder i princip inte någon motsättning dem emellan; klasserna var ett resultat av den historiskt fortgående arbetsdelningen. Rationaliteten bakom klassindelningen är den *funktionella differentiering* som inkomstkällorna ger, som Smith fick fram med sin prisbildningsteori enligt vilken varans naturliga pris utgjordes av arbetslöner, profit och jordränta – med Stirati ett slags ”’additive’ theory of value”.¹⁰⁵

Som både resultat av och förutsättning för en samhällelig arbetsdelning är att varuproducenterna skapar ett *överskott* utöver vad de behöver för sin egen överlevnad och att detta utbytes mot andra varuproducenters överskott. Hur detta utbyte går till och hur de olika produkterna jämförs tar sig Smith an genom att introducera begreppen *value in use* och *value in exchange*. Det förra betecknar en varas nytta och det senare dess köpkraft.¹⁰⁶ Det är främst bytesvärdeaspekten som intresserar honom, vilken han angriper i tre steg:

First, what is the real measure of this exchangeable value [...]. Secondly, what are the different parts of which this real price is composed or made up. [/] And, lastly, what are the different circumstances which sometimes raise some or all of these different parts of price above, and sometimes sink them below, their natural or ordinary rate [...].¹⁰⁷

Ett tings verkliga pris för den som efterfrågar det är ”the toil and trouble of acquiring it”.¹⁰⁸ Vidare är en lika mängd arbete alltid och överallt att betrakta som av samma värde för arbetaren i det att denne måste ”lay down the same portion his ease, his liberty, and his happiness”¹⁰⁹; eftersom arbetet aldrig varierar i sitt eget värde menar Smith att det utgör

the ultimate and real standard by which the value of all commodities can at all times and places be estimated and compared. It is their real price; money is their nominal price only.¹¹⁰

¹⁰⁴ Rubin 1979 s. 198

¹⁰⁵ Stirati 1994 s. 32; jfr Smith 2012 s. 56 [I.6]; se Clarke 1982 s. 29ff. *Funktionell differentiering* syftar på prisbildningens uppdelning i de tre faktorer som utgör en varas bytesvärde, vars respektive ersättningar bildar dess pris – lön, profit och jordränta.

¹⁰⁶ Smith 2012 s. 32 [I.4]; jfr samma sida: ”The word VALUE [...] has two different meanings, and sometimes expresses the utility of some particular object, and sometimes the power of purchasing other goods which the possession of that object conveys. The one may be called ’value in use’; the other, ’value in exchange’”.

¹⁰⁷ Smith 2012 s. 32f. [I.4]

¹⁰⁸ Smith 2012 s. 34 [I.5]

¹⁰⁹ Smith 2012 s. 37 [I.5]; jfr s. 52 [I.6] om övervakning och arbetsledning som regleras efter andra principer

¹¹⁰ Smith 2012 s. 37 [I.5]; se även s. 40 [I.5]

De olika delar som en varus bytesvärde består av, så snart ”stock has accumulated in the hands of particular persons”¹¹¹, är enligt Smith arbetslöner, den profit som dessa personer förväntar sig utöver sina utlägg för löner och material, och den ränta som jordägarna, så snart även jorden blivit privat egendom, erhåller genom att arrendera ut marken. Det verkliga värdet på de olika delarna av varans pris mäts genom ”the quantity of labour which they can, each of them, purchase or command”.¹¹² Produktionsprisets beståndsdelar ligger sedan till grund för hela den samhällsliga arbetsprodukten och vidare dess fördelning på samhällsmedborgarna:

As the price or exchangeable value of every particular commodity, taken separately, resolves itself into some one or other, or all of those three parts; so that of all the commodities which compose the whole annual produce of the labour of every country, taken complexly, must resolve itself into the same three parts, and be parcelled out among different inhabitants of the country, either as wages of their labour, the profits of their stock, or the rent of their land. The whole of what is annually either collected or produced by the labour of every society, or, what comes down to the same thing, the whole price of it, is in this manner originally distributed among some of its different members. Wages, profit, and rent, are the three original sources of all revenue, as well as of all exchangeable value.¹¹³

Det är, menar Smith, icke desto mindre ett iakttagbart faktum att priserna på varor växlar på marknaden, och det tredje problemet för honom rör de faktorer som får de olika delarnas priser att ibland stiga över och ibland sjunka under den normala nivån. Det är här varornas *naturliga* respektive marknadspris introduceras.

When the price of any commodity is neither more nor less than what is sufficient to pay the rent of the land, the wages of the labour, and the profits of the stock employed in raising, preparing, and bringing it to market, according to their natural rates, the commodity is then sold for what may be called its natural price.¹¹⁴

I dylika fall säljs varan ”precisely for what it is worth”.¹¹⁵ Det naturliga priset utgör således för Smith det normala eller genomsnittliga priset på en vara. Som framgick kan det pris en vara *de facto* säljs för både stiga och sjunka – vilket ger den dess ”market price”.¹¹⁶ Vidare bestäms detta pris av förhållandet mellan utbud och *effektiv efterfrågan*, det vill säga förhållandet mellan den mängd som *de facto* förs till marknaden och efterfrågan från dem

¹¹¹ Smith 2012 s. 52 [I.6]

¹¹² Smith 2012 s. 54 [I.6]

¹¹³ Smith 2012 s. 55f [I.6]

¹¹⁴ Smith 2012 s. 59 [I.7]

¹¹⁵ Smith 2012 s. 59 [I.7]

¹¹⁶ Smith 2012 s. 60 [I.7]

som vill betala varans naturliga pris, ”the price of free competition”¹¹⁷, det centrala pris till vilket ”the prices of all commodities are continually gravitating”.¹¹⁸ De följande kapitlen i boken analyserar och beskriver de fenomen som ändrar varuprisets variabler lön, profit och ränta, och det är framförallt den första av dessa som vi nu ska titta närmare på.

2.2.2 Smiths lönedoktrin

The wages of the inferior classes of work men [...] are everywhere necessarily regulated by two different circumstances; the demand for labour, and the ordinary or average price of provisions.¹¹⁹

För Smith är arbetet en vara som köps och säljs på en marknad, med ett naturligt pris och ett marknadspris som i princip bestäms på samma sätt som för andra varor, om än med vissa särskiljande drag. Det ämne Smith undersöker i kapitlet om löner är de omständigheter som bestämmer den naturliga lönen beroende på om den ekonomiska situationen kännetecknas av stagnation, framåtskridande eller tillbakagång.¹²⁰ Förhållandet mellan lön och profit ändrar sig mycket lite beroende på samhällsekonominns allmänna tillstånd, menar Smith, även om de nominella lönerna och profiterna skiljer sig mellan olika branscher.¹²¹

Under förkapitalistiska förhållanden tillföll hela arbetsprodukten producenten vars överskott byttes med andra producenters överskott. I och med att privat egendom introduceras måste sedan arbetsprodukten delas med jordägaren, ett första avdrag i form av ränta. Ett andra avdrag i form av profit görs av den person som tillhandahåller och därför gör utlägg för verktyg och arbetsmaterial. Bortsett från de fall då ägaren av verktyg och arbetsmaterial själv ska framställa en produkt klyvs, så att säga, producenten och därmed inkomsten i två: ”the profits of stock and the wages of labour”.¹²² Lönen är således det som blir kvar efter avdragen för ränta och profit, vad som Schumpeter något missmodigt ger namnet en *residualteori* för löner.¹²³

¹¹⁷ Smith 2012 s. 65 [I.7]; se även s. 60 [I.7]; även om det föreligger en faktisk eller absolut efterfrågan, t.ex. från de fattiga, så är det enbart den effektiva efterfrågan, den som kan betala för sig, som räknas.

¹¹⁸ Smith 2012 s. 62 [I.7]; se vidare s. 64ff om tillfälliga hinder i denna reglering från t.ex. skråregler.

¹¹⁹ Smith 2012 s. 865 [V.2.2.3]

¹²⁰ Stirati 1994 s. 57

¹²¹ Se Smith 2012 s. 67 [I.7]; jfr s. 91 [I.8]

¹²² Smith 2012 s. 70 [I.8]

¹²³ Se Schumpeter 1957 s. 162: ”Om man ändå vill finna en löneteori i ordets egentliga mening hos honom [Smith], så skulle detta endast kunna vara en ’residualteori’: arbetaren, som konfronteras med jordägaren och kapitalisten, måste till dessa bägge avlämna en del av sin produkt – och lönen är vad som blir kvar åt honom själv”; jfr Schumpeter 2006 s. 257, 532; Stirati 1994 s. xv; Napoleoni 1975 s. 47; Smith 2012 I.6

Den normala lönenivån (*the common wages of labour*) bestäms genom kontrakt mellan arbetare och kapitalägare, som Smith menar har motstående intressen:

The workmen desire to get as much, the masters to give as little, as possible. The former are disposed to combine in order to raise, the latter in order to lower, the wages of labour.¹²⁴

Eftersom kapitalägarna är få till antalet, och därför har lättare att sammansluta sig, har lagen på sin sida samt resurser att hålla ut längre, har de det starkaste förhandlingsläget, medan många arbetare ”could not subsist a week, few could subsist a month, and scarce any a year, without employment”.¹²⁵ I det långa loppet är båda parter dock lika beroende av varandra, om än inte i det korta. Även om kapitalägarna har denna fördel så finns det emellertid för Smith ett golv

below which it seems impossible to reduce, for any considerable time, the ordinary wages of even the lowest species of labour.¹²⁶

Denna lägstanivå för de nedersta arbetarskikten utgör en absolut minimigräns för lönen:

A man must always live by his labour, and his wages must at least be sufficient to maintain him. They must even upon most occasions be somewhat more, otherwise it would be impossible for him to bring up a family, and the race of such workmen could not last beyond the first generation.¹²⁷

Nivån för de lägsta skikten utgör emellertid varken genomsnittet eller riktmärket från vilket de löner som ligger över denna beräknas, vilket vi strax ska återkomma till.

I likhet med övriga varor har varan arbete ett verkligt och ett nominellt pris. Arbetets verkliga pris utgörs av ”The subsistence of the labourer”¹²⁸ som är olika frikostigt beroende på om samhället är framåtskridande, har stagnerat eller är på tillbakagång. Det är arbetets reala pris som avgör arbetarens tillstånd.

In this popular sense, therefore, labour, like commodities, may be said to have a real and a nominal price. Its real price may be said to consist in the quantity of the necessaries and conveniences of life which are given for it; its nominal price, in the quantity of money. The labourer is rich or poor, is well or ill rewarded, in proportion to the real, not to the nominal price of his labour.¹²⁹

¹²⁴ Smith 2012 s. 71 [I.8]

¹²⁵ Smith 2012 s. 71 [I.8]

¹²⁶ Smith 2012 s. 72 [I.8]

¹²⁷ Smith 2012 s. 72 [I.8]; på s. 73 inbegriper Smith även hustruns inkomst i försörjandet av en familj.

¹²⁸ Smith 2012 s. 39 [I.5]

¹²⁹ Smith 2012 s. 37 [I.5]; se s. 82 [I.8]: ”The real recompence of labour, the real quantity of the necessaries and conveniences of life which it can procure to the labourer”

Smith menade att detta reala pris på arbete hade ökat under det senaste seklet på grund av billigare grödor och andra nödvändighetsartiklar.¹³⁰ Dess nominella pris, eller *the money price of labour*, med andra ord den penningmängd som betalas för arbetet

does not fluctuate from year to year with the money price of corn, but seems to be everywhere accommodated, not to the temporary or occasional, but to the average or ordinary price of that necessary of life.¹³¹

Marknadspriset bestäms av efterfrågan på arbete och priset på subsistensmedlen. Dessa livsmedel, nödvändighets- och bekvämlighetsartiklar, definierade Smith som

not only the commodities which are indispensably necessary for the support of life, but whatever the custom of the country renders it indescient for creditable people, even of the lowest order, to be without. [– – –] Under necessaries [...] I comprehend, not only those things which nature, but those things which the established rules of decency have rendered necessary to the lowest rank of people.¹³²

Hos Smith spelar alltså sedvänjor och kulturella normer in i bestämmandet av subsistensnivån, på så sätt att även de allra fattigaste inte ska behöva känna sig ”ashamed to appear in public”.¹³³ Den andra bestämmande faktorn var enligt Smith efterfrågan på arbete, i bemärkelsen ”scarcity of hands”¹³⁴ i förhållande till det arbete som kapital- och jordägare efterfrågade för att bedriva sin verksamhet. Denna efterfrågan kan endast öka ”in proportion to the increase of the funds which are destined to the payment of wages”¹³⁵ vilka i sin tur är beroende av i vilken situation samhällsekonomin befinner sig, om det råder stagnation, framåtskridande eller tillbakagång.¹³⁶ Under år av plötsligt och utomordentligt överflöd ökar efterfrågan och minskar under år av brist, vilket får penningpriset på arbete att stiga i ena fallet och sjunka i det andra.¹³⁷ Vi ser således hur lönenivåerna bestäms av ackumulationen och den allmänna samhällekonomiska situationen genom efterfrågan på arbetarnas händer. Det är vidare inte den i absoluta tal rikaste nationen, enligt

¹³⁰ Smith 2012 s. 82 [I.8]: ”Not only grain [the food of common people] has become somewhat cheaper, but many other things, from which the industrious poor derive an agreeable and wholesome variety of food, has become a great deal cheaper”; jfr s. 39 [I.5]: ”corn, the subsistence of the labourer”.

¹³¹ Smith 2012 s. 40 [I.5]

¹³² Smith 2012 s. 871 [V.2.2.4]

¹³³ Smith 2012 s. 871 [V.2.2.4]; jfr Sen 1985 s. 23; Stirati 1994 s. 35

¹³⁴ Smith 2012 s. 73, 75, 86 [I.8]; även s. 85: ”deficiency of hands”.

¹³⁵ Smith 2012 s. 73 [I.8]

¹³⁶ Smith låter i kapitlet om löner USA representera en framåtskridande ekonomi, Europa en stagnerande och Kina en tillbakagående ekonomi.

¹³⁷ Smith 2012 s. 90 [I.8]

Smith otvetydigt Storbritannien, som har de högsta lönerna utan den framåtskridande nationen, som Smith ser i USA.¹³⁸ Den allmänna lönenivån fungerar som en indikator på nationens ekonomiska status och verkar som stimulans till ökad produktivitet:

The liberal reward of labour, therefore, as it is the necessary effect, so it is the natural symptom of increasing national wealth. The scanty maintenance of the labouring poor, on the other hand, is the natural symptom that things are at a stand, and their starving condition, that they are going fast backwards. [– – –] The liberal reward of labour, as it encourages the propagation, so it increases the industry of the common people. The wages of labour are the encouragement of industry, which, like every other human quality, improves in proportion to the encouragement it receives.¹³⁹

Smith delar således inte den tidigare uppfattningen hos exempelvis Petty och hos de enskilda kapitalisterna, att arbetslönerna ska hållas så låga som möjligt, ty det skulle verka hämmande på produktiviteten och därmed nationens rikedom. Frågan om arbetets naturliga, reala respektive nominella pris handlade för Smith inte om rena spekulationer utan var något praktiskt användbart.¹⁴⁰ Så långt de allmänna lönenivåernas bestämning.

I praktiken skiljer sig dock lönerna åt mellan olika branscher och sysselsättningar.

The proportion between different rates, both of wages and profit, in the different employments of labour and stock, seems not to be much affected [...] by the riches or poverty, the advancing, stationary, or declining state of the society. Such revolutions in the public welfare, though they affect the general rates both of wages and profit, must, in the end, affect them equally in all different employments. The proportions between them, therefore, must remain the same, and cannot well be altered, at least for any considerable time, by any such revolutions.¹⁴¹

Dessa löneskillnader förklarar Smith med å ena sidan egenskaper i själva sysselsättningen och å den andra i politiska och institutionella regleringar. Där fullständig frihet råder både för kapitalägare och arbetare grundar sig de olika lönerna på huvudsakligen fem förhållanden, menar Smith:

First, the agreeableness or disagreeableness of the employments themselves; secondly, the easiness and cheapness, or the difficulty and expence of learning them; thirdly, the constancy or inconstancy of employment in them; fourthly, the small or great trust which must be reposed in those who exercise them; and, fifthly, the probability or improbability of success in them.¹⁴²

¹³⁸ Smith 2012 s. 74f, 85, 76f [I.8]

¹³⁹ Smith 2012 s. 78, 86 [I.8]; se vidare: ”The liberal reward of labour, therefore, as it is the effect of increasing wealth, so it is the cause of increasing population. To complain of it, is to lament over the necessary cause and effect of the greatest public prosperity” (Smith 2012 s. 86 [I.8]).

¹⁴⁰ Se Smith 2012 s. 38 [I.5]

¹⁴¹ Smith 2012 s. 149 [I.10.2]

¹⁴² Smith 2012 s. 105 [I.10.1]; jfr s. 65 [I.7]

En skrädderiarbetare tjänar exempelvis mindre än en vävare, hävdar Smith, eftersom arbetet är enklare, medan vävaren tjänar mindre än en smed inte för att det är enklare utan därför att det är renare. Den tid det tar att lära sig ett yrke bidrar också till olika löner, vilket är orsaken bakom skillnaderna mellan kvalificerat arbete och okvalificerat *common labour*:

A man educated at the expence of much labour and time to any of those employments which require extraordinary dexterity and skill, may be compared to one of those expensive machines. The work which he learns to perform, it must be expected, over and above the usual wages of common labour, will replace to him the whole expence of his education, with at least the ordinary profits of an equally valuable capital. It must do this too in a reasonable time, regard being had to the very uncertain duration of human life, in the same manner as to the more certain duration of the machine.¹⁴³

Lönen påverkas vidare av anställningens varaktighet; exempelvis är sysselsättningen mer konstant inom manufaktur än för en murare, som varken kan arbeta ”in hard frost nor in foul weather”¹⁴⁴ och därtill ständigt är beroende av kundernas efterfrågan. Trots att muraryrket är lättare att lära sig än vissa kvalificerade yrken ligger veckolönen ofta högre än andra enkla arbeten och lönerna är ”not so much the recompence of their skill, as the compensation for the inconsistency of their employment”.¹⁴⁵ När så

the inconstancy of employment is combined with the hardship, disagreeableness, and dirtiness of the work, it sometimes raises the wages of the most common labour above those of the most skilful artificers.¹⁴⁶

Smith menar vidare att lönerna bestäms av den tillit som yrket vilar på, exempelvis en guldsmed, läkare, jurist *et cetera*, samt av yrkets framtidsutsikter, med osäkerheten i ”the liberal professions”¹⁴⁷ och säkerheten i de flesta ”mechanical trades”.¹⁴⁸

Slutligen beror löneskillnaderna på den förda politiken i Europa, ”by not leaving things at perfect liberty”¹⁴⁹, vilket kan sammanfattas under tre punkter:

First, by restraining the competition in some employments to a smaller number than would otherwise be disposed to enter into them; secondly, by increasing it in others beyond what it naturally would be;

¹⁴³ Smith 2012 s. 106 [I.10.1]

¹⁴⁴ Smith 2012 s. 108 [I.10.1]

¹⁴⁵ Smith 2012 s. 108 [I.10.1]

¹⁴⁶ Smith 2012 s. 109 [I.10.1]

¹⁴⁷ Smith 2012 s. 110 [I.10.1]

¹⁴⁸ Smith 2012 s. 110 [I.10.1]; jfr s. 116 [I.10.1]: ”The apparent difference, besides, in the profits of different trades, is generally a deception arising from our not always distinguishing what ought to be considered as wages, from what ought to be considered as profit”.

¹⁴⁹ Smith 2012 s. 124 [I.10.2]

and, thirdly, by obstructing the free circulation of labour and stock, both from employment to employment, and from place to place.¹⁵⁰

Den första punkten rör skråregleringar och andra korporationer och kraven på lärlingstid vilket begränsar konkurrensen genom ett slags monopolställning; den andra punkten är i princip motsatt den första och handlar om exempelvis utbildning av unga människor i intellektuella yrken inom kristenheten, vilket överfyller marknaden med aspiranter och där lönerna därför kan hållas nere¹⁵¹; slutligen den tredje punkten, som begränsar arbetarnas rörlighet med orsaker som angränsar till den första punktens lärlingsinstitutioner:

The very unequal price of labour which we frequently find in England, in places at no great distance from one another, is probably owing to the obstruction which the law of settlements gives to the poor man who would carry his industry from one parish to another without a certificate. [...] The scarcity of hands in one parish, therefore, cannot always be relieved by their superabundance in another [...].¹⁵²

För att sammanfatta: vid tiden för *Wealth of nations* såg Smith det som uppenbart att arbetslönerna var högre än ”what is precisely necessary to enable the labourer to bring up a family”.¹⁵³ Därför måste hans uppfattning om subsistensnivån vara något annat än en fysiskt bestämd nivå. Istället bestäms subsistensnivån av normer och sedvänjor, och det var inte den nominella lönen som avgjorde arbetarens verkliga levnadsstandard utan vad han kunde köpa för den, det vill säga reallönen. Smiths sätt att göra arbetet till måttstock och konstant storhet gör gällande ett slags subjektiv psykologisk teori om arbetarens *upplevelse* av *toil*, *dirtiness* och anseende, samtidigt som arbetets naturliga pris i grund och botten bestäms objektivt: av den vid en given tidpunkt etablerade, sedvanliga subsistensnivån uttryckt i priset på de livsmedel som motsvarar denna nivå. Marknadspriset varierar beroende på styrkeförhållandena mellan arbetare och kapitalister samt på efterfrågan på arbete, vilket i sin tur är beroende av samhällsekonominns allmänna situation, om den växer, står stilla eller är på tillbakagång.

¹⁵⁰ Smith 2012 s. 124 [I.10.2]

¹⁵¹ En aspekt som i princip ligger utanför den här uppsatsens område.

¹⁵² Smith 2012 s. 146 [I.10.2]

¹⁵³ Smith 2012 s. 78 [I.8]

2.3 Thomas Robert Malthus

Thomas Robert Malthus¹⁵⁴ är tvivelsutan mest känd genom sin *An Essay on the principle of population*, som kommit att ligga till grund för bilden av de klassiska ekonomernas löneteori.¹⁵⁵ Hans lönedoktrin anses vara en *subsistenslönedoktrin* där lönerna regleras av befolkningslagen.¹⁵⁶ Analysen av Malthus ska göra det möjligt besvara frågan om arbetslönernas förhållande till befolkningslagen samt subsistensbegreppets definition i fysiologisk respektive historisk-moralisk bemärkelse.

2.3.1 *An Essay on the principle of population*

It has been said, that I have written a quarto volume to prove, that population increases in a geometrical, and food in an arithmetical ratio; but this is not quite true. [– –] The chief object of my work was to inquire what effects these laws, which I considered as established in the first six pages had produced and were likely to produce on society.¹⁵⁷

Den första utgåvan av Malthus *Essay om befolkningslagen* utkom anonymt 1798, som ett resultat av ett samtal ”with a friend”.¹⁵⁸ Av allt att döma var vännen hans egen far, en hängiven anhängare av upplysningens framstegstanke och optimism. Syftet, att tillbakavisa uppfattningar hos Godwin och Condorcet¹⁵⁹, angavs i undertiteln, även om samtalet kom att röra ”the general question of the future improvement of society”.¹⁶⁰ Enligt Malthus är det ”an objective truth [...] that population must always be kept down to the level of the

¹⁵⁴ Thomas Robert Malthus (1766–1834) studerade matematik i Cambridge, utbildade sig till präst utan att praktisera detta yrke annat än under en kort tid, och gjorde istället akademisk karriär; fr.a. han var professor i modern historia och politisk ekonomi – han anses vara den första yrkesekonomen i världen – vid Ostindiska kompaniets universitet. Han deltog i tidens ekonomiska och politiska diskussioner, inte minst om spannmålstullarna och fattigvårdslagarna, och publicerade olika debattskrifter, samt polemiserade i brev och skrifter mot sin vän Ricardo, gentemot vilken han drog diametralt motsatta slutsatser vad gäller exempelvis spannmålstullarna. Hans största teoretiska arbete utgörs av *The Principles of political economy considered with a view to their practical application* (1821). För biografisk bakgrund, se Appleman 2004.

¹⁵⁵ Bohlin 2012 s. 177; Schumpeter 2006 s. 254; Rubin 1979 s. 292; denna karakterisering bortser från Smith

¹⁵⁶ Se Barber 1967 s. 61; Vaggi & Groenewegen 2003 s. 134f; Bohlin 2012 s. 177

¹⁵⁷ Malthus, cit. i Rubin s. 295f. Ingår ej i Malthus 2004; återfinns i den reviderade sjätte utgåvan av *An Essay...*, bok IV, noter, Appendix 1, fotnot 10. [econlib.org]

¹⁵⁸ Malthus 2004 s. 15 [”Preface”]

¹⁵⁹ Marcuzzo & Rosselli 2008 s. 15 gör en tänkvärd anmärkning om egentlig adressat: ”Being a gentleman, he could not attack women [Wollstonecraft, gift med Godwin], and addressed their husbands instead. But he did attack their claims, providing a useful argument to deny women the same freedom as men. Population explosion is inevitable – says Malthus – if women are not constrained by social control and have the means to support their children. Single mothers must be banished from society; women must be dependent on men for their survival. The double standard of morality for men and women is a necessary evil to avoid an even greater evil, a rate of population growth naturally exceeding the rate of growth of means to feed it”.

¹⁶⁰ Malthus 2004 s. 15 [”Preface”]

means of subsistence”¹⁶¹ – ändå har ingen författare hitintills närmare undersökt just denna nivå av subsistensmedel, menar han, och sätter sig själv följaktligen för att göra detta.¹⁶²

2.3.1.1 Befolkningslagen

Det huvudsakliga syftet för Malthus var alltså, som det inledande citatet visar, inte att bevisa befolkningslagen i sig utan att undersöka de sociala konsekvenserna av denna lag, då den lämnats att verka utan begränsningar. Med Herlitz ord var teorin ”en konstruktion, avsedd att förklara fattigdom och jordränta”.¹⁶³ Denna, enligt Schumpeter, ”overpopulation theory of poverty”¹⁶⁴ utgör kärnan i *malthusianismen*, även om de idéer i frågan som Malthus ger uttryck för varken var nya eller unika för honom.¹⁶⁵ Icke desto mindre var denna befolkningsprincip referenspunkten i den ekonomiska och politiska debatten både för anhängare och kritiker i åtskilliga decennier.

Även om Malthus inte kom fram till idén själv utan lånade av tidigare författare tar han sin utgångspunkt i skrivningar hos Smith, som denne låter passera utan vidare fördjupning.¹⁶⁶ Malthus sammanfattar sitt argument utifrån två postulat:

First, That food is necessary to the existence of man. [/] Secondly, That the passion between the sexes is necessary and will remain nearly in its present state. [/] These two laws, ever since we have had any knowledge of mankind, appear to have been fixed laws of our nature, and as we have not hitherto seen any alteration in them, we have no right to conclude that they will ever cease to be what they now are, without an immediate act of power in that Being who first arranged the system of the universe, and for the advantage of his creatures, still executes, according to fixed laws, all its various operations.¹⁶⁷

Utifrån dessa postulat, och då han antar ”that the power of population is indefinitely greater than the power in the earth to produce subsistence for man”¹⁶⁸ ökar befolkningen

when unchecked, [...] in a geometrical ratio. Subsistence increases only in an arithmetical ratio. A slight acquaintance with numbers will shew the immensity of the first power in comparison of the second.¹⁶⁹

¹⁶¹ Malthus 2004 s. 15 [”Preface”]

¹⁶² Redan den andra utgåvan är ”a completely new work” (Schumpeter 2006 s. 552) och undertiteln referens till Godwin och Condorcet är borta; se Appleman 2004 s. xx; Barber 1967 s. 75n

¹⁶³ Herlitz 1974 s. 27

¹⁶⁴ Schumpeter 2006 s. 247

¹⁶⁵ Schumpeter 2006 s. 244, 551; Rubin 1979 s. 295; jfr Marx 1972a s. 566n [kap. 23.1], 457n [kap. 13.10]; för en avvikande uppfattning, se Stirati 1994 s. 103; för ett empiriskt motbevis av lagen, se Persson 2008

¹⁶⁶ Detta stycke bygger huvudsakligen på Barber 1967 kap. 2

¹⁶⁷ Malthus 2004 s. 19 [i]

¹⁶⁸ Malthus 2004 s. 19 [i]

Det råder således en motsägelse mellan å ena sidan människans reproduktion och å den andra produktionen av livsmedel. I djur- och växtriket hålls tillväxten av arterna inom sina gränser av ”Necessity, that imperious all pervading law of nature”¹⁷⁰; inte heller människan kan undslippa denna lag, men där effekten i djur- och växtriket är sjukdom och för tidig död består den för människan i ”misery and vice. The former, misery, is an absolutely necessary consequence of it. Vice is a highly probable consequence”.¹⁷¹ I den första utgåvan av boken anger Malthus två hinder, som båda kan bringa denna motsägelse i balans och kan reduceras till *misery* och *vice* – en preventiv och en faktisk begränsning.¹⁷² Den förra verkar genom förnuft och framsynthet, på så sätt att giftermål skjuts på framtiden på grund av osäkra försörjningsförhållanden¹⁷³; den senare ”represses an increase which is already begun, [and] is confined chiefly, though not perhaps solely, to the lowest orders of society”¹⁷⁴, genom ”the actual distresses on some of the lower classes”¹⁷⁵ och kan iaktas i ”[the] bills of mortality”.¹⁷⁶ Driften att reproducera sig får som följd ett ständigt underkastande av ”the lower classes of society to distress and to prevent any great permanent amelioration of their condition”.¹⁷⁷ Emellertid

as from the laws of our nature some check to population must exist, it is better that it should be checked from a foresight of the difficulties attending a family and the fear of dependent poverty than that it should be encouraged, only to be repressed afterwards by want and sickness.¹⁷⁸

Fattigdomen var för Malthus ett resultat av oomkullrunneliga naturlagar som inte kunde upphävas genom rättsliga eller institutionella förändringar.¹⁷⁹ Likaså måste det i varje

¹⁶⁹ Malthus 2004 s. 19 [i]

¹⁷⁰ Malthus 2004 s. 20 [i]

¹⁷¹ Malthus 2004 s. 20 [i]; de verkar tillsammans med ”vicious customs with respect to women, great cities, unwholesome manufactures, luxury, pestilence, and war” (s. 43 [iv]).

¹⁷² Malthus 2004 s. 43 [v], se även Barber 1967 s. 60

¹⁷³ Denna förebyggande begränsning vidareutvecklar Malthus i den andra utgåvan av *Essay*. Se Barber 1967 s. 60ff. Blaug 1956 s. 44 menar att Malthus ”With the addition of the check of ’moral restraint’ in the second edition of the *Essay on Population*, [...] provided the theory with a perfect escape clause”.

¹⁷⁴ Malthus 2004 s. 35 [v]

¹⁷⁵ Malthus 2004 s. 33 [iv]

¹⁷⁶ Malthus 2004 s. 35 [v]

¹⁷⁷ Malthus 2004 s. 24 [ii]

¹⁷⁸ Malthus 2004 s. 40 [v]

¹⁷⁹ Malthus 2004 s. 64 [x]; jfr ”That the principal and most permanent cause of poverty has little or no *direct* relation to forms of government, or the unequal division of property; and that, as the rich do not in reality possess the *power* of finding employment and maintenance for the poor, the poor cannot, in the nature of

civiliserad stat finnas ”a class of proprietors and a class of labourers”.¹⁸⁰ Det fattigvårdslagarna gjorde var dels att uppmuntra till lättja och dryckenskap och dels att bidra till en ökning av befolkningen. Detta utan att därmed öka mängden mat i samma takt med resultatet att den befintliga maten togs från de ”more industrious and more worthy members”¹⁸¹ och gavs åt den del av samhället som inte kan ”be considered the most valuable part”.¹⁸² Därför föreslår Malthus ett fullständigt avskaffande av fattigvårdslagarna, ett palliativ som var ”all that the nature of the case will admit”.¹⁸³

2.3.1.2 Lagen om avtagande avkastning och Malthus ränteteori

Vad som har kommit att kallas lagen om avtagande avkastning utgör ett exempel på vad Barber beskriver som ”a co-incident in formulation of a fundamental theoretical proposition by several active minds”.¹⁸⁴ I Malthus fall utgjorde den en fördjupning av matproduktionens aritmetiska ökning och således bakgrunden till ett av hans postulat. I första utgåvan av essän om befolkningslagen är detta fenomen inte djupare analyserat utan Malthus gör detta, och försöker på så sätt ge stöd åt sitt postulat, i senare utgåvor och i *Inquiry into the nature and progress of rent* 1815 samt *Principles* 1821.¹⁸⁵ Det femte kapitlet av *Essay* har ett avsnitt, där Malthus diskuterar sin *positive check*, i vilket han påtalar skillnaden mellan matproduktion och tillverkning av manufakturvaror, vars efterfrågan kommer att se till att få dem producerade i önskad mängd.

The demand for food has by no means the same creative power. In a country where all the fertile spots have been seized, high offers are necessary to encourage the farmer to lay his dressing on land from which he cannot expect a profitable return for some years. And before the prospect of advantage is

things, possess the *right* to demand them; are important truths flowing from the principle of population, which, when properly explained, would by no means be above the most ordinary comprehensions. And it is evident that every man in the lower classes of society, who became acquainted with these truths, would be disposed to bear the distresses in which he might be involved with more patience; would feel less discontent and irritation at the government and the higher classes of society, on account of his poverty; would be on all occasions less disposed to insubordination and turbulence; and if he received assistance, either from any public institution or from the hand of private charity, he would receive it with more thankfulness, and more justly appreciate its value” (cit. i Rubin s. 296; ingår ej i Malthus 2004; återfinns i den reviderade sjätte utgåvan av *An Essay...*, bok IV, kap. XIV, stycke 11. Emfas i original. [econlib.org]); jfr Stirati 1994 s. 105

¹⁸⁰ Malthus 2004 s. 110 [xvii]

¹⁸¹ Malthus 2004 s. 38 [v]

¹⁸² Malthus 2004 s. 38 [v]

¹⁸³ Malthus 2004 s. 41 [v]

¹⁸⁴ Barber 1967 s. 64

¹⁸⁵ Se Barber 1967 kap. 2.3; Rubin 1979 s. 293; Schumpeter 2006 s. 646n; Stirati 1994 s. 104

sufficiently great to encourage this sort of agricultural enterprize, and while the new produce is rising, great distresses may be suffered from the want of it. The demand for an increased quantity of subsistence is, with few exceptions, constant every where, yet we see how slowly it is answered in all those countries that have been long occupied.¹⁸⁶

Matproduktionen har således inte någon möjlighet att åtfölja befolkningens utvecklings-takt. Räntan uppstår på grund av den relativa bristen på jord, som på grund av befolknings-ökningen gör att mindre fertila jordar måste uppodlas. Det får som resultat att jordbruks-priserna stiger och en ränta bli möjlig för de jordägare som arrenderar ut mer bördiga jordar där produktionskostnaderna är lägre. Schumpeter menar att Malthus egentligen inte behövde lagen om avtagande avkastning för att definiera sin ränteteori, men att han inte hade det klart för sig eftersom han ”looked for concrete facts associated with the phenomenon to be described, whether they were essential to it or not”.¹⁸⁷

2.3.2 Malthus om arbetslöner

In most countries, among the lower classes of people, there appears to be something like a standard of wretchedness, a point below which they will not continue to marry and propagate their species. This standard is different in different countries, and is informed by various concurring circumstances of soil, climate, government, degree of knowledge, and civilisation, etc.¹⁸⁸

Det finns i den första utgåvan av *Essay* ingen särskilt angiven lönedoktrin eller ens ett eget kapitel ägnat åt frågan; vad som finns är några utspridda kommentarer och frågan om arbetarklassens subsistens i förhållande till befolkningslagen. I det sjätte kapitlet, där Malthus diskuterar några av implikationerna av Smiths *Wealth of nations*, framträder åtminstone antydningar om hans uppfattning om arbetarklassens löner och vad som bestämmer nivån på dessa. En aspekt saknas i Smiths undersökning om orsakerna till nationernas välstånd, menar Malthus, nämligen

an inquiry into the causes which affect the happiness of nations or the happiness and comfort of the lower orders of society, which is the most numerous class in every nation.¹⁸⁹

Han ämnar således undersöka två beståndsdelar i denna människans lycka: hälsan respektive nödvändighets- och bekvämlighetsartiklarna, huvudsakligen för de lägre samhälls-klasserna, vilka utgör folkflertalet i alla länder.

¹⁸⁶ Malthus 2004 s. 40 [v]

¹⁸⁷ Schumpeter 2006 s. 647; jfr Pålsson Syll 2011 s. 53

¹⁸⁸ Malthus 2004 s. 131 [ix, reviderad senare utgåva]

¹⁸⁹ Malthus 2004 s. 99 [xvi]

Little or no doubt can exist that the comforts of the labouring poor depend upon the increase of the funds destined for the maintenance of labour, and will be very exactly in proportion to the rapidity of this increase. The demand for labour which such increase would occasion, by creating a competition in the market, must necessarily raise the value of labour, and, till the additional number of hands required were reared, the increased funds would be distributed to the same number of persons as before the increase, and therefore every labourer would live comparatively at his ease.¹⁹⁰

Det är för Malthus en ökad fond som skapar en ökad efterfrågan på arbete, vilket i sin tur ökar konkurrensen mellan arbetsgivarna och därigenom ökar arbetets värde. Efterfrågan på arbete styrs av den fond som är avsatt för löner. Smiths misstag, enligt Malthus, är att han ser varje ökning av inkomst och kapitalstock i samhället som en ökning av denna fond; men denna fond, menar han, kan bara öka då den är ”convertible into a proportional quantity of provisions”¹⁹¹, vilket inte är fallet om ökningen består i arbetsprodukter – i det här fallet manufakturvaror – och inte i jordbruksprodukter. Problemet för Smith är att han ser nationens välstånd som den årliga manufaktur- och jordbruksprodukten, och Malthus ställer sig frågande till att ett välstånd enligt denna definition verkligen kan ”better the condition of the labouring poor”.¹⁹² Malthus gör antagandet att ett samhälle använder sparandet från föregående år till att investera uteslutande i manufaktur; nationen skulle då bli rikare utan att för den delen kunna försörja fler arbetare och därför inte öka den fond som avsatts för att försörja arbetarna. Efterfrågan på arbete skulle öka, vilket skulle öka dess pris, men då ”the yearly stock of provisions in the country was not increasing, this rise would soon turn out to be merely nominal, as the price of provisions must necessarily rise with it”.¹⁹³ Det skulle därtill dra arbetare från jordbruk till manufaktur och därmed ytterligare minska jordbruksprodukten, men Malthus gör det ytterligare antagandet att en sådan utveckling skulle kompenseras av förbättringar i jordbruksverktyg vilket höjer produktiviteten och därmed bibehåller den förutvarande jordbruksproduktionen. Dylåka produktivitetsökningar skulle ske även inom manufakturen och därmed skulle hela årsprodukten i samhället öka. Frågan Malthus ställer är dock vad detta skulle innebära för

¹⁹⁰ Malthus 2004 s. 99 [xvi]; jfr ”I cannot by means of money raise a poor man and enable him to live much better than he did before, without proportionably depressing others in the same class” (s. 27 [v]). Givet det antagande Malthus gör, att kvantiteten livsmedel förblir densamma, innebär dessa pengar enbart en ”title to a larger share of that produce than formerly, which share he cannot receive without diminishing the shares of others” (s. 27 [v]).

¹⁹¹ Malthus 2004 s. 100 [xvi]; se även s. 106 [xvii]

¹⁹² Malthus 2004 s. 100 [xvi]

¹⁹³ Malthus 2004 s. 100 [xvi]

arbetarna. Kausaliteten enligt de gjorda antagandena är otvetydigt att en ökning av priset på arbete med en given kvantitet livsmedel endast kan vara en nominell ökning och skulle därmed ha ingen eller liten effekt ”in giving the labouring poor a greater command over the necessaries and conveniences of life”.¹⁹⁴ Situationen skulle förbli den samma, och rent av försämrats, enligt Malthus, eftersom ett byte från lantarbete till manufakturarbete innebär försämrad hälsa och ökad osäkerhet vad gäller sysselsättning.¹⁹⁵ Invändningen att de ökade jordbrukspriserna skulle locka till sig investeringar bemöts av Malthus med att sådana omställningar sker mycket långsamt. Han tillstår att ett sådant fall som han har antagit inte har förekommit, men är säker på att vidare efterforskningar i ämnet skulle finna på dylika exempel och att utvecklingen i England sedan 1600-talet därtill har visat på en sådan tendens.¹⁹⁶ Det ökade välståndet i England kommer huvudsakligen från manufaktur och inte jordbruk och att därför ”the effectual funds for the maintenance of labour have been increasing very slowly”.¹⁹⁷ Resultatet är att ingen tendens till förbättring av arbetarnas situation kan iakttas.

The great increase of the poor rates is, indeed, of itself a strong evidence that the poor have not a greater command of the necessaries and conveniences of life, and if to the consideration that their condition in this respect is rather worse than better, be added the circumstance that a much greater proportion of them is employed in large manufactories, unfavourable both to health and virtue, it must be acknowledged that the increase of wealth of late years, has had no tendency to increase the happiness of the labouring poor.¹⁹⁸

Malthus diskuterar olika institutionella orsaker till varför situationen tycks vara på detta sätt: inhängnad av allmänningar och ödemarker har ökat produktionen, men främst av kött och har därmed minskat spannmålsproduktionen.¹⁹⁹ Tillsammans med en ökad efterfrågan på kött har priserna därför stigit vilket ytterligare bidragit till en omställning från spannmål till kött. En ökad produktivitet på grund av förbättrade verktyg har vidare minskat antalet arbetare i jordbruket, och tillsammans med fattiglagar och skråbegränsningar har fler arbetare gjorts beroende av välgörenhet.

¹⁹⁴ Malthus 2004 s. 100 [xvi]

¹⁹⁵ Jfr ”the nominal price of labour universally falls, but we well know that it frequently remains the same, while the nominal price of provisions has been gradually increasing. This is, in effect, a real fall in the price of labour, and during this period the condition of the lower orders of the community must gradually grow worse and worse” (s. 25 [ii]).

¹⁹⁶ Malthus 2004 s. 101 [xvi]

¹⁹⁷ Malthus 2004 s. 101 [xvi]

¹⁹⁸ Malthus 2004 s. 104 [xvi]

¹⁹⁹ Malthus 2004 s. 102ff. [xvi]

Det fattiglagarna gjorde, enligt Malthus, trots att de inrättats av omsorg om de fattiga, var att pressa ner den allmänna situationen för de fattiga, och det på två sätt: genom att 1) stimulera en befolkningsökning och skapa de fattiga som fattigvården ska ta hand om och 2) ta resurser från de mer produktiva och värdiga medborgarna för att ge till den del av samhället som inte kunde anses vara särdeles värdefull och på så sätt göra fler beroende av understöd. Genom att uppmuntra fattiga män att gifta sig och skaffa barn på samhällets bekostnad, vilket tar de begränsade resurserna från de flitigare, kommer den fattige mannen nu att betraktas som ”an enemy to all his fellow-labourers”.²⁰⁰ Fattiglagarna motverkar därför sitt syfte, menar Malthus, och bidrar till att ”impoverish that class of people whose only possession is their labour”.²⁰¹

Givet den förutsättning Malthus gör, att investeringar görs främst i manufaktur, finns det hos honom en uppfattning om fonder avsatta till att betala löner. Resultatet blir att den ökade totala efterfrågan på arbete leder till stigande löner, vilket stimulerar en befolkningsökning som ska försörjas av en oförändrad mängd livsmedel. På detta sätt finns hos Malthus i embryonal form vad som senare skulle bli känt som lönefondsteorin och den järnhårda lönelagen (se 2.1.2.1).

2.4 David Ricardo

Vid 1800-talets början, då Ricardo²⁰² gjorde sig ett namn som teoretisk ekonom, stod ekonomiska frågor i centrum för den politiska debatten i England, i både press och parlament.²⁰³ Det handlade om praktiska frågor med olika påverkan på de olika klasserna och grupperna i samhället; det var i detta sammanhang han först formulerade sig och publi-

²⁰⁰ Malthus 2004 s. 39 [v]

²⁰¹ Malthus 2004 s. 39 [v]

²⁰² David Ricardo (1772–1823) arbetade tillsammans med sin far som aktiemäklare på Londonbörsen och hade vid 25 års ålder skaffat sig en förmögenhet med vilken han drog sig tillbaka för att ägna sig åt intellektuell verksamhet, till en början huvudsakligen kring matematik och naturvetenskap men senare allt mer åt ekonomiska frågor. Hans vetenskapssyn hör till Lockes logiska typ och Newtons princip att tingets väsen är oföränderligt (Zelený 1976 s. 13f). Det filosofiska system som låg till grund för hans världs-uppfattning var en *utilitarism* i vännen Benthams anda (Kragh 2012 s. 107f; Schumpeter 2006 s. 385, 446 menar att det inte är tillämpligt att kalla Ricardo utilitarist, då ”that busy and positive mind had no philosophy at all”). Efter *Principles* blev han en ledande figur i Londons *Political Economy Club*, som bildades 1821 och bestod av praktiska gentleman från handel, industri och politik, med blott ett fåtal akademiker. För en biografisk översikt över Ricardo, se Magnusson 2009.

²⁰³ Detta stycke bygger på Rubin 1979 kap. 26; se även Clarke 1982 s. 34f

cerade inlägg i ekonomiska frågor.²⁰⁴ Analysen av Ricardos lönedoktrin ska kasta ljus över huruvida han hade en *subsistenslönedoktrin* och om denna var i den *järnhårda* eller den kulturellt historiska *lönelagens* anda, samt vilken roll utbud och efterfrågan spelar för hur lönerna bestäms.²⁰⁵

2.4.1 *The Principles of Political economy and taxation*

Principles of political economy and taxation publicerades 1817, en tid av Napoleonkrig och klassmotsättningar. Det var en tid av framväxande industri och maskinproduktion, av höga spannmålspriser och armod för stora delar av arbetarklassen.²⁰⁶

Ricardos teoretiska system och dess två viktigaste komponenter – värdeteorin och fördelningsteorin kan, hävdar Rubin, ses som en återspeglning av de ekonomiska förhållandena i 1800-talets början och samtidigt ge grunden till systemets både de starka och svaga delar. Ricardo gjorde teoretiska generaliseringar som kommit att bli beståndsdelar i senare ekonomisk vetenskap. Samtidigt gjorde han tillfälliga och övergående fenomen till allmänna. Hans metod är deduktiv, med en enligt Rubin ”iron chain of syllogisms”.²⁰⁷ *Principles* anses av Schumpeter²⁰⁸ vara en av de svåraste ekonomiska böcker att förstå, tolka och bedöma. I hans abstrakta modell är fältet rensat från avvikande och ovidkommande underkategorier och yrkesgrupper för att istället beträdas av kapitalister, lönarbetare och jordägare; det är på dessa tre klasser som hans fördelningsteori grundas, vilket han menar är den politiska ekonomins huvudsakliga fråga.²⁰⁹ På så sätt kunde han titta på enskilda tendenser i sin isolerade form. Han abstraherade bort, och tog för givet, det samhällsekonomiska sammanhang i vilket teorin grundades, vilket ger teorin, påstår jag, en universalistisk och överhistorisk prägel.²¹⁰

²⁰⁴ 1809 med *On the high price of bullion*, i vilken han bland annat lade fram sin kvantitativa penningteori; 1815 med *An essay on the influence of a low price of corn on the profits of stock*, där hans slutsats var att den jordägande klassens intressen stod i konflikt med övriga klassers.

²⁰⁵ Se Rubin 1979 s. 279f, 282; Kragh 2012 s. 108; Magnusson 2009 s. 15; Lindert 2005 s. 106; Vaggi & Groenewegen 2003 s. 139; Clark 2005 s. 1319; Stirati 1992 s. 41

²⁰⁶ Detta stycke bygger på Rubin 1979 s. 229f; Napoleonkrigen pågick åren 1792–1815.

²⁰⁷ Rubin 1979 s. 242

²⁰⁸ Jfr Schumpeter 1957 s. 95: ”Ricardos *Principles* är den svåraste bok om nationalekonomi som någonsin skrivits. Den är svår nog att bara förstå, ännu svårare att tolka, och allra svårast är att bedöma den rättvist”.

²⁰⁹ Detta stycke bygger på Rubin 1979 kap. 27; se även Ricardo 2004 s. 1 [Original Preface]

²¹⁰ Schumpeter 2006 s. 446; Rubin 1979 s. 243, 279

Syftet med *Principles* var emellertid inte att konstruera abstrakta modeller grundade på godtyckliga antaganden utan att försöka förstå och förklara ”the real tendencies of the economic system”²¹¹ över decennier och till och med sekel. Det mer omedelbara målet var att påvisa den protektionistiska jordbrukspolitikens och spannmålslagarnas förödande konsekvenser för den ekonomiska utvecklingen.²¹²

2.4.1.1 Ricardos arbetsvärdeteori

Utgångspunkten i *Principles* är Smiths teoretiska system och de brister Ricardo fann i detta, där nyckeln till en lösning av problemen huvudsakligen låg i värdeteorin.²¹³ Grunden i Ricardos egen värdeteori låg i det förkroppsligade arbetet som värdets bestämning, *the embodied theory of value*, enligt vilken en varas värde bestäms av den mängd arbete som är nedlagt i densamma. Arbetsvärdeteorins funktion för Ricardo är, hävdar Clarke²¹⁴, att begreppsligt precisera uppfattningen att den nationalprodukt som delas upp mellan samhällsklasserna är en given storlek som begränsas av tillgången på arbete och arbetets produktivitet. Skillnaden i förhållande till Smith var att för Ricardo bestämdes en varas värde oberoende av löner, profit och ränta och dessa var i stället proportionella delar av en bestämd värdesumma; när väl två av dessa inkomster var bestämda fick man fram den tredje, återstående residualen. För att komma fram till detta resultat utarbetade Ricardo sin löne- respektive ränteteori. Där Smith växlade mellan en uppfattning om det arbete som utlagts på en vara och det arbete som detta kan kommandera, tar Ricardo det förra som grund för sin värdeteori, och inte bara det arbete som direkt utlagts på en vara utan även det arbete som tidigare lagts ut på verktyg, byggnader *et cetera* som behövs för framställandet av en vara.²¹⁵ Vad gäller värdeteorins kvantitativa sida omformulerade Ricardo den i förhållande till Smith och tidigare ekonomer och gjorde produktivitetens utvecklingen hos arbetet till den grundläggande orsaken till varornas värdeförändring.²¹⁶ Ricardo gör ett antagande om en fast arbetstid med följd att lön och profit står i omvänt förhållande till varandra – och det vid en tid då bland annat ackordssystemet drivit upp

²¹¹ Stirati 1994 s. 164; se även Rubin 1979 s. 229; Blaug 1956 s. 58

²¹² Blaug 1956 s. 58

²¹³ Detta stycke bygger på Clarke 1982 s. 34ff; se även Stirati 1994 s. 156; Rubin 1979 kap. 28

²¹⁴ Clarke 1982 s. 37

²¹⁵ Se Ricardo 2004 kap. I.i, iii

²¹⁶ Se Rubin 1979 s. 253

arbetsdagens längd.²¹⁷ Teorins kvalitativa, samhälleliga och historiska sida förblev dock i princip utanför hans horisont och därför, hävdar Rubin, ”the achilles heel of a theory whose horizons fail to extend beyond those of the capitalist economy”.²¹⁸

2.4.1.2 Ricardo, räntan och befolkningslagen

Ränteteorin hos Ricardo bygger i princip vidare på Malthus teori.²¹⁹ Vad som är av ”the utmost importance to the science of political economy”²²⁰ är räntans förhållande till spannmålspriserna: räntan är ett resultat av höga spannmålspriser och inte tvärtom. En differentialränta uppstår på grund av skilda jordars olika bördighet, där de sämsta jordarna på grund av konkurrensen inte ger någon ränta alls och den högsta räntan uppkommer på de bördigaste jordarna. Räntan är den ”portion of the produce of the earth which is paid to the landlord for the use of the original and indestructible powers of the soil”.²²¹ Detta på grund av det antagande Ricardo gör, att

land is not unlimited in quantity and uniform in quality, and because, in the progress of population, land of an inferior quality, or less advantageously situated, is called into cultivation.²²²

Räntan är således ett resultat av ”the increasing wealth of the country, and of the difficulty of providing food for its augmented population”.²²³

Uppfattningen om befolkningsökningens tryck på subsistensmedlen utgjorde, menar Blaug, ”the fulcrum of the Ricardian system”.²²⁴ Jordbrukets avtagande avkastning leder emellertid inte, enligt Stiratis²²⁵ tolkning, till att tillgången på mat anpassas efter efterfrågan utan till en långsammare ackumulation på grund av minskade profiter, vilket leder till minskande överskott att investera. Det leder i sin tur till att befolkningen regleras efter ”the funds which are to employ it, and therefore always increases or diminishes with the

²¹⁷ Se Marx 1972a s. 502f [19], 477n [15.D]; 1972c kap. 6.iii

²¹⁸ Rubin 1979 s. 254

²¹⁹ Se avsnitt 2.3.2.2

²²⁰ Ricardo 2004 s. 41n [II]

²²¹ Ricardo 2004 s. 33 [II]; se även s. 40f [II]

²²² Ricardo 2004 s. 35 [II]

²²³ Ricardo 2004 s. 40 [II]

²²⁴ Blaug 1956 s. 44

²²⁵ Stirati 1994 s. 125

increase or diminution of capital”.²²⁶ Ricardo kritiserar därför delvis Malthus befolknings-teori för att koppla den till mattillgången istället för att se, att

the general progress in population is affected by the increase of capital, the consequent demand for labour, and the rise of wages; and that the production of food is but the effect of that demand.²²⁷

2.4.1.3 Ricardos fördelningsteori

The produce of the earth – all that is derived from its surface by the united application of labour, machinery, and capital, [...] divided among three classes of the community, namely, the proprietor of the land, the owner of the stock or capital necessary for its cultivation, and the labourers by whose industry it is cultivated.²²⁸

Enligt Ricardo fördelas det som ett samhälle har producerat under exempelvis ett år mellan de tre samhällsklasserna jordägare, kapitalägare och arbetare. Den politiska ekonomins huvuduppgift är, hävdar Ricardo, att bestämma ”the laws which regulate this distribution”.²²⁹ Eftersom en varas pris alltså bestäms utifrån den marginaljord som inte ger någon ränta, och det arbete som är minst produktivt, kan räntan bortses från i prisbestämningen där det omvända förhållandet mellan löner och profit är bestämmande.²³⁰ Om spannmålslagarna avskaffades, vilket Ricardo förespråkade, skulle priset på spannmål sjunka, jordägarnas ränta minska samt de nominella lönerna hållas nere. Därmed skulle mer profit att investera och ackumulera frigöras. Ett system med perfekt frihandel, slutligen, ökar ”the general mass of productions, [and] it diffuses general benefit”.²³¹

2.4.1.4 Ricardo om maskiner

I en senare utgåva av *Principles* lade Ricardo till ett kapitel (kap. XXXI) om maskiner för att förklara sin förändrade uppfattning om maskinernas påverkan på i synnerhet arbetarnas situation. Han hade till en början ansett att införandet av maskiner och den ökade produktivitet det innebär skulle vara av godo för hela samhället och dess tre klasser.

²²⁶ Ricardo 2004 s. 41 [III]

²²⁷ Ricardo 2004 s. 277 [IIIXX]; forts. s. 278: ”This demand, then, is the effect of an increase of capital and population, but not the cause – it is only because the expenditure of the people takes this direction, that the market price of necessaries exceeds the natural price, and that the quantity of food required is produced; and it is because the number of people is increased that wages again fall”.

²²⁸ Ricardo 2004 s. 1 [Original Preface]

²²⁹ Ricardo 2004 s. 1 [Original Preface]

²³⁰ Ricardo 2004 s. 64 [VI]: ”profits would be high or low in proportion as wages were low or high”.

²³¹ Ricardo 2004 s. 81 [VII]

Jordägarna skulle kunna köpa fler (billigare) varor och kapitalisternas profiter skulle öka inledningsvis, och de skulle som konsumenterna dra fördel av billigare varor. De arbetare som trängdes undan skulle också finna sysselsättning i de nya branscher som skulle uppstå för produktion av nya varuslag. Det är arbetarnas lott som föranleder Ricardo att ändra uppfattning. Han vill påvisa att

the discovery and use of machinery may be attended with a diminution of gross produce; and whenever that is the case, it will be injurious to the labouring class, as some of their number will be thrown out of employment, and population will become redundant compared with the funds which are to employ it.²³²

Därför är arbetarklassens uppfattning, att införandet av maskiner ofta är

detrimental to their interests, [...] not founded on prejudice or error, but is conformable to the correct principles of political economy.²³³

Givet Ricardos antaganden leder införandet av maskiner till en ökning av nationens nettoprodukt (profit) även om det inte kommer att öka dess värde, samtidigt som det kan vara förenligt med en minskning av bruttoproduktens kvantitet och värde, vilket är det som styr efterfrågan på arbete. Om emellertid nettoprodukten ökar i sådan grad att bruttoproduktens varukvantitet inte minskar så kommer situationen för alla klasser att förbättras, i arbetarklassens fall eftersom efterfrågan på *menial servants* i hushållen skulle öka och fler konsumtionsartiklar köpas för lönen. Det ligger därför i arbetarnas intresse, menar han, att jordägare och kapitalister spenderar sina inkomster på tjänare i stället för *luxuries*.²³⁴

Ricardo understryker att han inte ska tolkas som att vara emot införandet av maskiner. De ökade nettointkomsterna måste få investeras i maskiner i hopp om ytterligare ökning eftersom de annars investeras i utlandet och försvinna från nationen, vilket skulle minska efterfrågan på arbete än mer, ty

while a capital is employed in this country it must create a demand for some labour; machinery cannot be worked without the assistance of men, it cannot be made but with the contribution of their labour.

²³² Ricardo 2004 s. 266 [XXXI]; se samma sida: "as the power of supporting a population, and employing labour, depends always on the gross produce of a nation, and not on its net produce, there will necessarily be a diminution in the demand for labour, population will become redundant, and the situation of the labouring classes will be that of distress and poverty".

²³³ Ricardo 2004 s. 267 [XXXI]

²³⁴ Ricardo 2004 s. 268 [XXXI]: t.ex. "fine clothes or costly furniture, on carriages, on horses, or in the purchase of any other luxuries".

By investing part of a capital in improved machinery there will be a diminution in the progressive demand for labour; by exporting it to another country the demand will be wholly annihilated.²³⁵

Även om arbetare och maskiner konkurrerar med varandra så kan de billigare varorna säljas i utlandet; om maskiner inte introduceras samtidigt som övriga länder uppmuntrar dem kommer nationens pengar att flöda ut genom att den jämförelsevis lägre produktiviteten innebär att till exempel två dagars arbete byts mot en i den internationella handeln.

2.4.2 Ricardos lönedoktrin

Labour, like all other things which are purchased and sold, and which may be increased or diminished in quantity, has its natural and its market price. The natural price of labour is that price which is necessary to enable the labourers, one with another, to subsist and to perpetuate their race, without either increase or diminution.²³⁶

Precis som Smith börjar Ricardo med att fastslå att arbete, i likhet med andra varor, har ett naturligt pris och ett marknadspris. Det förra är vad som är nödvändigt för att reproducera en arbetarfamilj; det är inte mängden pengar som arbetaren erhåller som bestämmer detta pris utan ”the quantity of food, necessaries, and conveniences become essential to him from habit which that money will purchase”.²³⁷ Det naturliga priset på arbete beror därför på priset på den mat, de nödvändighets- och bekvämlighetsvaror som arbetaren kan köpa för penninglönen. Marknadspriset i sin tur är det pris

which is really paid for it, from the natural operation of the proportion of the supply to the demand; labour is dear when it is scarce and cheap when it is plentiful. However much the market price of labour may deviate from its natural price, it has, like commodities, a tendency to conform to it.²³⁸

Utbud och efterfrågan bidrar till bestämmandet av marknadspriset på arbete. Hur mycket marknadspriset än avviker från det naturliga priset har det, precis som för andra varor och precis som hos Smith, en tendens att anpassa sig efter det naturliga priset. I takt med samhällets och ekonomins utveckling, med varje ökning av dess kapital, kommer marknadslönerna att stiga på grund av ökande efterfrågan på arbete. Frågan huruvida de kommer att förbli på den nya högre nivån beror på om även det naturliga priset kommer att stiga, det vill säga priset nödvändighetsartiklarna. Det ska alltså inte tolkas som att

²³⁵ Ricardo 2004 s. 271 [XXXI]

²³⁶ Ricardo 2004 s. 52 [V]

²³⁷ Ricardo 2004 s. 52 [V]

²³⁸ Ricardo 2004 s. 53 [V]

the natural price of labour, estimated even in food and necessaries, is absolutely fixed and constant. It varies at different times in the same country, and very materially differs in different countries. It essentially depends on the habits and customs of the people.²³⁹

Arbetets naturliga pris är inte något absolut givet utan varierar beroende på de allmänna omständigheterna i ekonomin och i samhället; många av de bekvämlighetsartiklar som arbetarna i England vid tiden då Ricardo skrev tog del av skulle ha ansetts som lyxvaror tidigare under historien.²⁴⁰ Den naturliga lönen bestäms så av priset på nödvändighets- och bekvämlighetsartiklarna vars omfång bestäms av folks vanor och sedvänjor. Emellertid menar Ricardo att efterfrågan på bröd inte skulle öka om så

the natural price [...] should fall 50 per cent. from some great discovery in the science of agriculture [...], for no man would desire more than would satisfy his wants.²⁴¹

Vad påverkar efterfrågan på arbete? frågar sig Ricardo.²⁴² Den påverkas av en ökande produktivitet med en snabb kapitalackumulation och av befolkningstillväxten. Huvudsakligen i länder med ett överflöd av bördig jord växer inte befolkningen i samma takt som deras arbete efterfrågas och därför stiger marknadslönerna.²⁴³ Men i takt med att befolkningen ökar och mindre bördig jord tas i bruk avtar ackumulationstakten. Principen att råda bot på en situation där befolkningstillväxten pressar tillgången på subsistensmedel, antingen genom att minska befolkningen eller att öka kapitalackumulationen, gäller inte fullt ut i de rika länder där all bördig jord brukas; där är inte en ökad ackumulation vare sig möjlig eller eftersträvansvärd eftersom den skulle göra alla klasser lika fattiga om den drevs på allt för långt. I takt med samhällets fortskridande tenderar arbetslönerna att sjunka i så måtto som de påverkas av utbud och efterfrågan på arbete; de skulle sjunka ända till den nivå där både kapital och löner skulle stagnera – *om*, säger Ricardo,

they were regulated only by the supply and demand of labourers; but we must not forget that wages are also regulated by the prices of the commodities on which they are expended.²⁴⁴

²³⁹ Ricardo 2004 s. 54f [V]

²⁴⁰ Ricardo 2004 s. 55 [V]; jfr Stirati 1994 s. 128; Sen 1985 s. 26; Napoleoni 1975 s. 79f; Ricardo 2004 s. 234n [XXVI]: "more is generally allotted to the labourer under the name of wages than the absolutely necessary expenses of production. In that case a part of the net produce of the country is received by the labourer, and may be saved or expended by him; or it may enable him to contribute to the defence of the country".

²⁴¹ Ricardo 2004 s. 262 [XXX]

²⁴² Ricardo 2004 s. 56 [V]

²⁴³ Ricardo 2004 s. 55 [V]

²⁴⁴ Ricardo 2004 s. 57 [V]

Således begränsas verkningarna av efterfrågan på arbete av priset på arbetarnas livsmedel, vilket enligt Stirati²⁴⁵ gör gällande en hierarki mellan subsistensnivån och efterfrågan på arbete med i sista instans större betydelse för det förra.

I takt med att befolkningen ökar kommer priserna på nödvändighetsartiklar att stiga eftersom mer arbete krävs för att framställa dem. Om de nominella lönerna hypotetiskt skulle sänkas skulle arbetarna påverkas dubbelt och snart berövas all subsistens, men även då de skulle stiga, men inte i samma takt som prisökningen på livsmedel, skulle köpkraften urholkas och arbetarnas standard släpa efter.²⁴⁶ Denna nominella löneökning skulle dock minska kapitalistens profiter, samtidigt som jordräntan skulle stiga. Ränta och löner tenderar alltså att stiga med växande befolkning och ökat välstånd samtidigt som profiterna kläms ihop. Men det finns en avgörande skillnad mellan stigande räntor och stigande löner:

The rise in the money value of rent is accompanied by an increased share of the produce; not only is the landlord's money rent greater, but his corn rent also; he will have more corn, and each defined measure of that corn will exchange for a greater quantity of all other goods which have not been raised in value. The fate of the labourer will be less happy; he will receive more money wages, it is true, but his corn wages will be reduced; and not only his command of corn but his general condition will be deteriorated, by his finding it more difficult to maintain the market rate of wages above their natural rate.²⁴⁷

Denna förändring av *reallönen*, det vill säga vad en arbetare kan köpa för sin penninglön, ger Ricardo ett räkneexempel på, där han antar att vete utgör 50 procent av utgifterna för en arbetare och resterande del av andra varor. Stigande spannmålspriser skulle öka penninglönen, som vi sett, och ingen förändring ske, men för övriga varor i vilka *raw-produce* ingår skulle arbetaren få betala mer, ty

Although his tea, sugar, soap, candles and house rent would probably be no dearer, he would pay more for his bacon, cheese, butter, linen, shoes, and cloth; and therefore, even with the above increase of wages, his situation would be comparatively worse.²⁴⁸

Här får vi å ena sidan en bild av varor som ingår i arbetarfamiljs budget i början av 1800-talet, och, förutom ett resonemang om reallönernas skiftningar, å den andra en uppfattning om hur Ricardo uppfattade råmaterialet, med sin källa i jordbruket, och dess påverkan på

²⁴⁵ Stirati 1994 s. 156

²⁴⁶ Ricardo 2004 s. 57 [V]

²⁴⁷ Ricardo 2004 s. 58 [V]

²⁴⁸ Ricardo 2004 s. 59 [V]

varupriser, löner, räntor och profit. Medan te, socker, tvål, hyror *et cetera* inte skulle påverkas särdeles mycket, skulle ost, bacon och, vilket samtidigt bör räknas som manufakturvaror, tyg och skor bli dyrare i förhållande till penninglönerna. Med detta antagande bortser Ricardo från produktivitetens utvecklingen inom manufaktur, vilken hade kunnat mer än kompensera dyrare material med mindre arbete för att framställa dessa varor.

2.4.2.1 Poor Laws

Enligt Ricardo ska marknaden, inbegripet även arbetsmarknaden, regleras av den fria konkurrensen och inte av staten.²⁴⁹ Därför menar han att de lagar som instiftats för att understödja de allra fattigaste genom socknarnas ansvar stod i direkt motsättning till de principer han framlagt och tenderade att ruinera både fattiga och rika genom att sluka allt mer av nationens nettoinkomster.²⁵⁰ De lagar som styrde denna tendens menade han var ”fully developed by the able hand of Mr. Malthus”.²⁵¹ De fattigas välmåga kan inte garanteras utan att de bidrar själva genom att reglera ökningen av deras antal, det vill säga barnafödandet, och minska antalet tidiga äktenskap.

The nature of the evil points out the remedy. By gradually contracting the sphere of the poor laws; by impressing on the poor the value of independence, by teaching them that they must look not to systematic or casual charity, but to their own exertions for support, that prudence and forethought are neither unnecessary nor unprofitable virtues, we shall by degrees approach a sounder and more healthful state.²⁵²

Lika obeveklig som gravitationslagen är tendensen för fattigunderstödet ”to change wealth and power into misery and weakness”²⁵³ om samhället skulle inträda i ekonomiskt stillastående. Alla program för justeringar av fattiglagarna måste ha deras avskaffande som slutmål, menar Ricardo.²⁵⁴

Som visats fortsätter Ricardos lönedoktrin i Smiths fotspår även om Ricardo håller fast vid arbetsvärdeteorin istället för en produktionskostnadsteori. Lönerna varierar med ut-

²⁴⁹ Ricardo 2004 s. 61 [V]: ”These, then, are the laws by which wages are regulated, and by which the happiness of far the greatest part of every community is governed. Like all other contracts, wages should be left to the fair and free competition of the market, and should never be controlled by the interference of the legislature”.

²⁵⁰ Ricardo 2004 s. 61 [V]

²⁵¹ Ricardo 2004 s. 61 [V]; se ovan 2.3.2.1

²⁵² Ricardo 2004 s. 62 [V]

²⁵³ Ricardo 2004 s. 63 [V]

²⁵⁴ Ricardo 2004 s. 62 [V]

budet och efterfrågan på arbete, men har samtidigt en genomsnittlig nivå som även bestäms av sedvänjor och vanor, som bildar gräns för verkningarna av efterfrågan på arbete. Införandet av maskiner medför ofta en försämring av arbetarnas situation genom att göra dem arbetslösa. Om profitema ökar i sådan grad att nationens bruttoprodukt inte minskar kan dock efterfrågan vidmakthållas, om än i avtagande proportion till kapitalet, samt när jordägarnas och kapitalisternas inkomster används till att anställa tjänare.

2.5 John Stuart Mill

John Stuart Mill²⁵⁵ avslutar uppsatsens rekonstruktion och analys av den klassiska politiska ekonomin och dess lönedoktriner och fungerar samtidigt som övergång till Marx. I den här uppsatsen representerar han lönefondsteorin, en teori han anslöt sig till och i *Principles* var med och definierade, men som han 1869 kom att ta avstånd från.²⁵⁶ Följande analys ska titta närmare på hur denna teori kommer till uttryck innan han ändrade uppfattning.²⁵⁷

2.5.1 *Principles of Political economy*

*Principles*²⁵⁸ kom ut 1848 och kom att få stort och långvarigt inflytande på ekonomiämnet och utgöra den centrala referenspunkten inom ekonomisk teori, ett inflytande som grundade sig på det sätt som Mill gjort en syntes av tidigare ekonomiska teorier. Han anser sig bidra till den politiska ekonomin med ”a work similar in its object and general

²⁵⁵ John Stuart Mill (1806–1873) var son till ekonomen James Mill och fick redan som litet barn skolning av fadern i klassiska språk, matematik och ekonomi. Han var aldrig verksam som akademiker utan arbetade bl.a. på Ostindiska kompaniet och satt som medlem i parlamentet under tre år på 1860-talet. Hans filosofi och människosyn hade sin grund i faderns och dennes vän Bentham's utilitarism, även om Mill kom att revidera denna. Han influerades även av Saint-Simons (1760–1825) och Comtes (1798–1857) positivistiska system. För biografisk bakgrund, se Barber 1967 kap. 4.1

²⁵⁶ 1869 tog Mill avstånd från lönefondsteorin i en recension (av Thornton) i *The Fortnightly Review*. Där sammanfattar han teorin (citerat i Stirati 1994 s. 178): ”The theory rests on what may be called the doctrine of the wages fund. There is supposed to be, at any given instant, a sum of wealth, which is unconditionally devoted to the payment of wages of labour. This sum is not regarded as unalterable, for it is augmented by saving, and increases with the progress of wealth; but it is reasoned upon as at any given moment a predetermined amount. More than that amount is assumed that the wage-receiving class cannot possibly divide among them; that amount, and no less, they cannot obtain. So that, the sum to be divided being fixed, the wages of each depend solely on the divisor, the number of participants. In this doctrine it is by implication affirmed, that the demand for labour not only increases with the cheapness, but increases in exact proportion to it, the same aggregate sum being paid for labour whatever its price may be”.

²⁵⁷ Se t.ex. Vaggi & Groenewegen 2003 s. 192

²⁵⁸ För en översikt över innehållet i *Principles*, se Vaggi & Groenewegen 2003 s. 192f

conception to that of Adam Smith”²⁵⁹, ehuru anpassat efter den ökade kunskapen och de förbättrade idéerna vid den tidpunkt då han skrev, samt att likt Smith ”exhibit the economical phenomena of society in the relation in which they stand to the best social ideas of the present time”²⁶⁰ i ett universellt system. Om än senkommet samlade den klassiska politiska ekonomin hos Mill i praktiken ihop sina, med Rubins ord, ”last and finest forces in order to show itself once again to be in step with the times and to provide and answer to the new problems confronting humanity”.²⁶¹ I förhållande till Smith ter sig Mills uppfattning om framtidsutsikterna desillusionerad:

Hitherto it is questionable if all the mechanical inventions yet made have lightened the day’s toil of any human being. They have enabled a greater population to live the same life of drudgery and imprisonment, and an increased number of manufacturers and others to make fortunes. They have increased the comforts of the middle classes.²⁶²

Mill överväger till och med ett kommunistiskt system i en jämförelse med sin tids system av privat egendom och menar att kommunismen i sådant fall måste jämföras i sin bästa form med ”The *régime* of individual property, not as it is, but as it might be made”.²⁶³ Han drar dock slutsatsen att människan är alltför

ignorant either of what individual agency in its best form, or Socialism in its best form, can accomplish, to be qualified to decide which of the two will be the ultimate form of human society.²⁶⁴

För den politiska ekonomin kommer problemet under överskådlig tid att röra det förhandenvarande systemet, vilket betyder att

the object to be principally aimed at in the present stage of human improvement, is not the subversion of the system of individual property, but the improvement of it, and the full participation of every member of the community in its benefits.²⁶⁵

2.5.1.1 Mills separering av produktion och distribution

Mill stod alltså inför en valsituation kring vilket system som var att föredra och drog slutsatsen att det som stod på dagordningen under den närmsta framtiden var att driva

²⁵⁹ Mill 2012 s. 30 [I ”Mill’s Preface”]

²⁶⁰ Mill 2012 s. 30 [I ”Mill’s Preface”]

²⁶¹ Rubin 1979 s. 351

²⁶² Mill 2012 s. 692 [IV.6 § 2]

²⁶³ Mill 2012 s. 217 [II.1 § 3]

²⁶⁴ Mill 2012 s. 218 [II.1 § 3]

²⁶⁵ Mill 2012 s. 224 [II.1 § 4]

igenom reformer inom det rådande systemet. I vilken mån var detta möjligt? Inom vilka ramar skulle reformerna ske? Mill gör här en distinktion mellan de lagar som styr den samhällseliga produktionen och de som styr fördelningen av dess resultat, vilket ger systemet en grundläggande dualistisk prägel.

The laws and conditions of the production of wealth, partake of the character of physical truths. There is nothing optional, or arbitrary in them. [— —] It is not so with the Distribution of Wealth. That is a matter of human institution solely.²⁶⁶

Således är det fördelningen av det samhällseliga välståndet som är öppen för påverkan och reformer; implicit tycks alltså även socialismen vara en fördelningsfråga hos Mill.

2.5.1.2 Mill om värde och profit

För Mill förekommer tre olika varuslag: 1) varor, likt dyra viner och antika skulpturer, som är fysiskt omöjliga att tillverka i större kvantiteter, 2) manufakturvaror, den största kategorin, vilka kan produceras utan andra hinder än arbetet och de nödvändiga utgifterna, och 3) varor som bara kan produceras i begränsad kvantitet till samma kostnad, där en ökad kvantitet innebär en ökad kostnad, exempelvis jordbruksprodukter; vart och ett av dessa varuslag har sin egen specifika värdelag.²⁶⁷ Den första kategorins värde bestäms helt av utbud och efterfrågan; den andra får ett pris som blott tillfälligtvis avviker från värdet på grund av obalanser i utbud och efterfrågan.²⁶⁸ De varor som produceras av industrin har därtill ett minimivärde som bestäms av produktionskostnaden och där

the oscillations of value [...] gravitate towards Cost of Production. [...] [D]emand and supply always rush to an equilibrium, but the condition of stable equilibrium is when things exchange for each other according to their cost of production, or [...], when things are at their Natural Value.²⁶⁹

Varans produktionspris består enligt Mill nästan uteslutande av arbete: vad produktionen kostar producenten och hela raden av indirekta producenter; och då producenten utgörs av en kapitalist som gör sina utlägg för att låta producera en vara kan framställandet av pro-

²⁶⁶ Mill 2012 s. 209, 210 [II.1 § 1]

²⁶⁷ Mill 2012 s. 423f [III.2 § 2]; jfr Ricardo 2004 s. 6 [I.1]

²⁶⁸ Mill ger här en annan förklaring till hur dessa förhåller sig till varandra. Tidigare ekonomer hade talat om kvoten mellan utbud och efterfrågan medan Mill menar att "the proper mathematical analogy is that of an equation" (Mill 2012 s. 427 [III.2 § 4]). En varas värde på marknaden blir således bestämt på den nivå där den utbudna kvantiteten hamnar i jämvikt med den efterfrågade kvantiteten.

²⁶⁹ Mill 2012 s. 434 [III.3 § 2]

dukten likställas med de löner han betalar ut. Därför kan ”the word Labor [...] be replaced by the word Wages”²⁷⁰, menar Mill. Den allmänna lönenivån påverkar emellertid inte varornas värden, utan endast de löner som avviker från den genomsnittliga nivån har en påverkan.²⁷¹ Således påverkar heller inte ”the general efficiency of all labor”²⁷², det vill säga en allmän förändring i arbetets produktivitet, varornas värden. Men utöver arbete krävs kapital för att framställa varor, kapital som är resultatet av ägarens ”abstinence [...] The return for abstinence is Profit”²⁷³, en uppfattning Mill övertar från Senior (1790–1864).²⁷⁴ Tidigare i *Principles* hade Mill givit en annan definition, som ger sken av att motsäga *abstinence*-profitteorin: ”The cause of profit is, that labor produces more than is required for its support”.²⁷⁵ Anledningen till att ett jordbrukskapital gör en profit är att människor kan odla mer mat än vad som är nödvändigt för deras överlevnad,

from which it is a consequence, that if a capitalist undertakes to feed the laborers on condition of receiving the produce, he has some of it remaining for himself after replacing his advances.²⁷⁶

Således förskjuts Ricardos arbetsvärdeteori till en produktionskostnadsteori enligt vilken de ting som obegränsat kan produceras

exchange for each other according to the comparative amount of wages which must be paid for producing them, and the comparative amount of profits which must be obtained by the capitalists who pay those wages.²⁷⁷

Det finns slutligen en kategori varor som ”to a great, and even an unlimited extent”²⁷⁸ kan ökas eller minskas i kvantitet och som uteslutande får sitt värde bestämt av utbud och efterfrågan: varan *arbete*, vilket leder oss in på Mills lönedoktrin.

²⁷⁰ Mill 2012 s. 434 [III.4 § 1]

²⁷¹ Se Mill 2012 s. 437 [III.4 § 3]

²⁷² Mill 2012 s. 438 [III.4 § 3]

²⁷³ Mill 2012 s. 438 [III.4 § 4]

²⁷⁴ Se Mill 2012 s. 387 [II.15 § 1]

²⁷⁵ Mill 2012 s. 397 [II.15 § 5]

²⁷⁶ Mill 2012 s. 397f [II.15 § 5]

²⁷⁷ Mill 2012 s. 454 [III.6 § 1]; i denna paragraf sammanfattar Mill sin värdeteori i 17 punkter.

²⁷⁸ Mill 2012 s. 428 [III.2 § 5]

2.5.4 Mills lönedoktrin

Competition [...] must be regarded, in the present state of society, as the principal regulator of wages, and custom or individual character only as a modifying circumstance, and that in a comparatively slight degree. [– –] Wages (meaning, of course, the general rate) cannot rise, but by an increase of the aggregate funds employed in hiring laborers, or a diminution in the number of competitors for hire; nor fall, except either by a diminution of the funds devoted to paying labor, or by an increase in the number of laborers to be paid.²⁷⁹

I kapitlet om löner i *Principles* andra bok tar sig Mill an två problem som har med lönenivåernas bestämningar att göra: nivån för arbetslönerna i allmänhet och de löneskillnader som råder mellan olika sysselsättningar. Hans analys av lönelagen inleds med bestämmandet av den allmänna lönenivån, ”as if there were no other kind of labor than common unskilled labor, of the average degree of hardness and disagreeableness”.²⁸⁰ Liket andra varor bestäms lönerna av antingen konkurrensen eller sedvänjan, menar han.

Competition, however, must be regarded, in the present state of society, as the principal regulator of wages, and custom or individual character only as a modifying circumstance, and that in a comparatively slight degree.²⁸¹

Lönerna bestäms därför av förhållandet mellan efterfrågan på och utbud av arbete, ”or as it is often expressed, on the proportion between population and capital”.²⁸² Med befolkning åsyftas ”the number only of the laboring class, or rather of those who work for hire”²⁸³ och med kapital ”only circulating capital, and not even the whole of that, but the part which is expended in the direct purchase of labour”.²⁸⁴ Ett lands samlade lönefond inbegriper emellertid även det arbete som köps utan att utgöra en del av kapitalet, till exempel soldater, *domestic servants* och andra ”unproductive laborers”.²⁸⁵ Men,

as the wages of productive labor form nearly the whole of that fund, it is usual to overlook the smaller and less important part, and to say that wages depend on population and capital.²⁸⁶

²⁷⁹ Mill 2012 s. 333 [II.11 § 1]

²⁸⁰ Mill 2012 s. 333 [II.11 § 1]

²⁸¹ Mill 2012 s. 333 [II.11 § 1]

²⁸² Mill 2012 s. 333 [II.11 § 1]

²⁸³ Mill 2012 s. 333 [II.11 § 1]

²⁸⁴ Mill 2012 s. 333 [II.11 § 1]

²⁸⁵ Mill 2012 s. 333 [II.11 § 1]

²⁸⁶ Mill 2012 s. 333 [II.11 § 1]; jfr Mill 2012 s. 350 [II.12 § 2]: ”Society mainly consists of those who live by bodily labor”; s. 362 [II.13 § 2]: ”Nearly all who are not laborers themselves, are employers of labour”.

Givet denna avgränsning av termerna påverkas lönerna på grund av konkurrensen uteslutande av den relativa kvantiteten kapital och befolkning, med följden att lönerna inte kan öka utan en ökning av den aggregerade lönefonden eller genom en minskning av antalet konkurrenter. Samtidigt kan lönerna inte minska annat än då lönefonden minskar eller om antalet sysselsatta arbetare ökar. När de ekonomiska tiderna är goda och efterfrågan på arbete ökar får det ofta till följd att lönerna stiger och det motsatta vid dåliga tider, vilket utgör ”complications in the concrete phenomena, which obscure and disguise the operation of general causes”²⁸⁷, utan att för den skull motsäga de principer som framlagts. Det utgör tillfälliga fluktuationer, men

nothing can permanently alter general wages, except an increase or a diminution of capital itself (always meaning by the term, the funds of all sorts, destined for the payment of labor) compared with the quantity of labor offering itself to be hired.²⁸⁸

Uppfattningen att höga priser ger upphov till höga löner menar Mill är fel, eftersom lönerna, bortsett från tillfälliga fluktuationer, endast kan höjas om företagen är ”induced to save more, and make an addition to their capital, or at least to their purchases of labor”.²⁸⁹ Uppfattningen, hos exempelvis Ricardo, att penninglönerna varierar med priset på livsmedel är blott delvis riktig, enligt Mill.

In the first place, if the laborers have, as is often the case, no more than enough to keep them in working condition, and enable them barely to support the ordinary number of children, it follows that if food grows permanently dearer without a rise of wages, a greater number of the children will prematurely die; and thus wages will ultimately be higher, but only because the number of people will be smaller, than if food had remained cheap. But, secondly, even though wages were high enough to admit of food's becoming more costly without depriving the laborers and their families of necessities; though they could bear, physically speaking, to be worse off, perhaps they would not consent to be so. They might have habits of comfort which were to them as necessities, and sooner than forego which, they would put an additional restraint on their power of multiplication; so that wages would rise, not by increase of deaths but by diminution of births. In these cases, then, wages do adapt themselves to the price of food, though after an interval of almost a generation.²⁹⁰

Vi ser här Mills uppfattning att arbetarna ofta inte har mer än tillräckligt för att kunna arbeta nästa dag och för att försörja ett normalt antal barn.²⁹¹ Han menar vidare att även när

²⁸⁷ Mill 2012 s. 334 [II.11 § 2]

²⁸⁸ Mill 2012 s. 334 [II.11 § 2]

²⁸⁹ Mill 2012 s. 334 [II.11 § 2]

²⁹⁰ Mill 2012 s. 335f [II.11 § 2]

²⁹¹ Jfr Mill 2012 s. 342 [II.11 § 4]: ”a laboring class who have no property but their daily wages, and no hope of acquiring it”.

lönerna ligger över den fysiska existensnivån skulle en prisökning på livsmedel inte omedelbart sänka lönen eftersom en arbetarfamilj vant sig vid en viss standard som de inte vill ge upp och därför med viss fördröjning skulle minska antalet barn. Vi ser således hur Mill antar Malthus befolkningsteori och dess *positive check*, att barnen dör i förtid, respektive dess *preventive check*, enligt vilken arbetarna väljer att skaffa färre barn som konkurrerar om mat och övriga resurser. Till skillnad från Malthus ställde sig Mill positiv till användandet av preventivmedel, vilket gör att hans anammande av Malthus inte gällde dennes alla premisser och bevekelsegrunder.²⁹²

Ricardos antagande om en minimilönenivå till vilken den allmänna lönenivån ständigt tenderar att närma sig, vare sig den utgörs av "the lowest with which it is physically possible to keep up the population, or the lowest with which the people will choose to do so" är giltigt som "abstract science".²⁹³ Antagandet att lönerna tenderar att åtfölja matpriserna är "true hypothetically"²⁹⁴, men i praktiken måste de justeras efter "what may be termed [...] moral minimum".²⁹⁵ När lönerna ligger på en moralisk, sedvanlig nivå kan högre matpriser leda till två olika resultat: antingen att lönerna höjs i takt med matpriserna, på grund av den gradvisa effekten av att begränsa antalet barn, eller till att "permanently lower the standard of living of the class, in case their previous habits in respect of population prove stronger than their previous habits in respect of comfort".²⁹⁶ I så fall blir deras försämrade situation den nya miniminivån, och det är det senare som, enligt Mill, tycks vara det vanligaste resultatet. De löner som ska reproducera en arbetarfamilj så att kommande generationer kan arbeta bestäms delvis av en sedvanlig nivå för levnadsstandard. Huruvida inkomsten som ska ge arbetarna denna standard

comes from one source or from two, makes no difference: if there is a second source of income, they require less from the first; and multiply [...] to a point which leaves them no more from both employments than they would probably have had from either if it had been their sole occupation. [/] For the same reason it is found that, *caeteris paribus*, those trades are generally worst paid, in which the wife and children of the artisan aid in the work.²⁹⁷

²⁹² Se Mill 2012 bok II kap. 12–13; Vaggi & Groenewegen 2003 s. 197; Barber 1967 s. 73; Schumpeter 2006 s. 553f

²⁹³ Mill 2012 s. 336 [II.11 § 2], gäller båda citaten

²⁹⁴ Mill 2012 s. 336 [II.11 § 2]

²⁹⁵ Mill 2012 s. 336 [II.11 § 2]

²⁹⁶ Mill 2012 s. 336 [II.11 § 2]

²⁹⁷ Mill 2012 s. 382f [II.14 § 4]

Det är för Mill alltså familjens storlek som ökar vid ökade inkomster och därför hela tiden håller nere familjens inkomst till den vanemässiga miniminivån. Inom vissa branscher fordras alla familjemedlemmarnas arbete för uppehållet, medan i andra endast en inkomst räcker, oftast mannens. Det kan till och med vara så att inkomsten från en hel familjs arbete är lägre än en mans lön i en annan bransch (se nedan).

Eftersom lönernas allmänna nivå beror på förhållandet mellan kapitalet och arbetarbefolkningen är det endast en ökning av kapitalet som kan ge löneökningar, men

It is not the absolute amount of accumulation or of production, that is of importance to the laboring class; it is not the amount even of the funds destined for distribution among the laborers: it is the proportion between those funds and the numbers among whom they are shared. The condition of the class can be bettered in no other way than by altering that proportion to their advantage: and every scheme for their benefit, which does not proceed on this as its foundation, is, for all permanent purposes, a delusion.²⁹⁸

I anslutning till kapitlet om löner ägnar Mill ytterligare två kapitel åt olika sätt att ingripa mot låga löner, och anför tre exempel: att fixera lönerna genom lag, genom avtal mellan kapitalister och organisationer som representerar arbetarnas intressen samt genom en filantropisk vädjan om att arbetsgivarna *bör* betala *tillräckliga* (*sufficient*) löner. Dessa åtgärder kan höja lönerna över den nivå som konkurrensen pressat ner dem till, men

This is as much as to say, above the highest rate which can be afforded by the existing capital consistently with employing all the laborers.²⁹⁹

Detta eftersom konkurrensen även verkar till arbetarnas fördel då förhållandet mellan efterfrågan på och utbud av arbete är gynnsamt för dem. Men, menar Mill, det finns i längden ingen annan bot mot fattigdom än en förändring av folks vanor och medvetande. Den politiska ekonomin har mer att erbjuda än att blott protestera mot situationen eller att påvisa att ingenting kan göras mot fattigdomen.³⁰⁰ Fattigdomen finns,

²⁹⁸ Mill 2012 s. 339 [II.11 § 3]

²⁹⁹ Mill 2012 s. 349 [II.12 § 1]

³⁰⁰ Om den politiska ekonomin emellertid nöjer sig med detta, "[it] might have a needful, but would have a melancholy, and a thankless task. If the bulk of the human race are always to remain at present, slaves to toil in which they *have* no interest, and therefore *feel* no interest – drudging from early morning till late at night for bare necessaries, and with all the intellectual and moral deficiencies which that implies – without resources either in mind or feelings – untaught, for they cannot be better taught than fed; selfish, for all their thoughts are required for themselves; without interests or sentiments as citizens and members of society, and with a sense of injustice rankling in their minds, equally for what they have not, and for what others have; I know not what there is which should make a person with any capacity of reason, concern himself about the destinies of the human race. There would be no wisdom for anyone but in extracting from life, with

like most social evils, [...] because men follow their brute instincts without due consideration. But society is possible, precisely because man is not necessarily a brute. Civilization in every one of its aspects is a struggle against the animal instincts. [– –] If it has not brought the instinct of population under as much restraint as is needful, we must remember that it has never seriously tried.³⁰¹

Religion, moral och statsmakter har uppmuntrat äktenskap och barnafödande. Att äktenskap kan skjutas upp samt att leva i avhållsamhet som ogift är en möjlighet som i allmänhet erkänns, men när folk väl är gifta förefaller sällan idén förekomma att det går att överväga huruvida man ska bilda familj eller inte: ”One would imagine that children were rained down upon married people, direct from heaven, without their being art or part in the matter”.³⁰² Men de som tror att det är utsiktslöst att få arbetarklassen att praktisera ”a sufficient degree of prudence in regard to the increase of their families, because they have hitherto stopped short of that point”³⁰³ visar på en oförmåga att uppskatta de grundläggande principerna för mänskligt handlande. Tänk om idén spred sig bland arbetarna

that the competition of too great numbers was the principal cause of their poverty; so that every laborer looked [...] upon every other who had more than the number of children which the circumstances of society allowed to each, as doing him a wrong – as filling up the place which he was entitled to share. Anyone who supposes that this state of opinion would not have a great effect on conduct, must be profoundly ignorant of human nature [...].³⁰⁴

Inte minst kvinnorna skulle vinna på ett nytt familjemönster och de skulle även utgöra en kraft för etablerandet av detta om de skulle erhålla samma medborgerliga rättigheter som männen och sluta vara ”confined by custom to one physical function as their means of living and their source of influence”.³⁰⁵ Vidare är möjligheten att begränsa antalet arbetare och därmed konkurrenser ett fenomen som kan iaktas i fackföreningarnas aktioner för att höja lönerna och i hantverkarnas ambition att hålla nere antalet verksamma, även om det finns en skillnad, menar Mill, mellan dessa enskilda och begränsade exempel och en allmän begränsning som påförs dem själva. I syfte att ändra arbetarklassens vanor behövs två åtgärder som riktar sig mot både deras fattigdom och medvetande:

Epicurean indifference, as much personal satisfaction to himself and those with whom he sympathizes, as it can yield without injury to anyone, and letting the unmeaning bustle of so-called civilized existence fall by unheeded” (Mill 2012 s. 359n [II.13 § 1]).

³⁰¹ Mill 2012 s. 360 [II.13 § 1]

³⁰² Mill 2012 s. 361 [II.13 § 1]

³⁰³ Mill 2012 s. 362 [II.13 § 2]

³⁰⁴ Mill 2012 s. 363 [II.13 § 2]; jfr Malthus 2004 s. 39 [v]

³⁰⁵ Mill 2012 s. 364 [II.13 § 2]

An effective national education of the children of the laboring class, is the first thing needful: and, coincidentally with this, a system of measures which shall (as the Revolution did in France) extinguish extreme poverty for one whole generation.³⁰⁶

En åtgärd skulle vara att hjälpa unga par att bosätta sig i kolonierna, vilka saknar arbetskraft, vilket skulle finansieras av de vinster som inte kan investeras med utsikter av erforderlig ersättning till kapitalisterna och som därför redan investeras i utlandet. På så sätt skulle reformen inte kosta nationen något. En andra åtgärd skulle vara att upplåta all gemensam mark för att brukas av en ny klass av små egendomsägare.³⁰⁷

De löneskillnader som förekommer mellan olika branscher och sysselsättningar förklarar Mill delvis i polemik med Smith, vilken menade att löneskillnaderna har sitt ursprung antingen i sysselsättningen själv eller i politiska styrmedel (se 2.2.2). Å ena sidan har den historiska utvecklingen gjort att de exempel Smith anfört inte längre är giltiga; å den andra var redan hans förklaringar bristfälliga. Smiths exempel med en väveriarbetare som tjänar mindre än en smidesarbetare på grund av att arbetet är renare får en ”more probable explanation [...], that it requires less bodily strength”.³⁰⁸ De löneskillnader som skulle uppstå då fri konkurrens råder på grund av arbetets *agreeable* respektive *disagreeable* karaktär menar Mill är helt och hållet felaktigt förklarade av Smith:

The really exhausting and the really repulsive labors, instead of being better paid than others, are almost invariably paid the worst of all, because performed by those who have no choice. [– – –] The more revolting the occupation, the more certain it is to receive the minimum of remuneration, because it devolves on the most helpless and degraded, on those who from squalid poverty, or from want of skill and education, are rejected from all other employments.³⁰⁹

Vissa sysselsättningar fordrar en längre upplärningstid, vilket redan Smith beskrivit, och ger därför bättre betalt. Om en hantverkare måste ägna åtskilliga år åt utbildning innan han kan praktisera sitt yrke och därmed tjäna någonting måste han kunna se fram emot att kunna tjäna tillräckligt mycket

to pay the wages of all this past labor, with compensation for the delay of payment, and an indemnity for the expenses of his education. His wages, consequently, must yield, over and above the ordinary amount, an annuity sufficient to repay these sums, with the common rate of profit, within the number of years he can expect to live and be in working condition. This, which is necessary to place the

³⁰⁶ Mill 2012 s. 366 [II.13 § 3]

³⁰⁷ Se Mill 2012 s. 367f [II.13 § 4]

³⁰⁸ Mill 2012 s. 370 [II.14 § 1]

³⁰⁹ Mill 2012 s. 372f [II.14 § 1]

skilled employments, all circumstances taken together, on the same level of advantage with the unskilled, is the smallest difference which can exist for any length of time between the two remunerations, since otherwise no one would learn the skilled employments.³¹⁰

Men konkurrensen spelar in även här. Om antalet hantverkare inom en yrkesgren vore högre skulle lönen per enskild sjunka. Emellertid tillhör hantverkarna de mer förnuftiga bland arbetarna, menar Mill, och då

the wages of artisans remain so much higher than those of common laborers, it is because artisans are a more prudent class, and do not marry so early or so inconsiderately.³¹¹

Det är för Mill *lönefonden* som bidrar till att bestämma lönenivån tillsammans med utbildningstiden. Förändringarna i ord och handling han iakttagit undergräver

all these distinctions; the habits or disabilities which chained people to their hereditary condition are fast wearing away, and every class is exposed to increased and increasing competition from at least the class immediately below it.³¹²

En stor del av löneskillnaderna är dock orättfärdiga, menar han, och det vore önskvärt om skillnaderna minskade genom att de okvalificerade arbetarnas löner höjdes något och inte genom att sänka de kvalificerade arbetarnas löner, men om emellertid

the other changes taking place in society are not accompanied by a strengthening of the checks to population on the part of laborers generally, there will be a tendency to bring the lower grades of skilled laborers under the influence of a rate of increase regulated by a lower standard of living than their own, and thus to deteriorate their condition without raising that of the general mass [...].³¹³

Det är alltså nya tänkesätt och sedvänjor som kan förändra arbetarklassens allmänna situation och nyckeln till det är familjernas storlek i förhållande till lönefonden.

Jag anför ännu ett exempel på löneskillnader som enligt Mill fordrar sin förklaring, och som jag menar är av särskilt intresse idag – det faktum att kvinnors löner generellt sett är lägre, till och med mycket lägre, än männens. Han menar att det inte finns några skäl till att kvinnor ska uteslutas ”from the liberty of competing in the labor market”³¹⁴, samtidigt som det å andra sidan inte är önskvärt att mödrar som en permanent lösning ska tvingas in under ”the necessity of working for subsistence, at least elsewhere than in their place of

³¹⁰ Mill 2012 s. 375 [II.14 § 2]; vi ser här spår av *abstinence*-teorin, där arbetslönen är en kompensation för den försenade utbetalningen under utbildningstiden.

³¹¹ Mill 2012 s. 377 [II.14 § 2]

³¹² Mill 2012 s. 377 [II.14 § 2]

³¹³ Mill 2012 s. 378 [II.14 § 2]

³¹⁴ Mill 2012 s. 383 [II.14 § 4]; gäller även nästa citat

abode”, bortsett från ensamstående kvinnor för vilka omständigheterna är annorlunda. Kvinnors löner är dock inte alltid lägre än männens. I fabrikena tjänar kvinnorna ibland som männen, till exempel ackordslönerna vid *hand-loom weaving* där deras effektivitet är en tillgång. Men när

the efficiency is equal, but the pay unequal, the only explanation that can be given is custom; grounded either in prejudice, or in the present constitution of society, which, making almost every woman, socially speaking, an appendage of some man, enables men to make systematically the lion's share of whatever belongs to both.³¹⁵

De specifikt kvinnliga yrkena betalas som regel under manliga yrken av ”equal skill and equal disagreeableness”.³¹⁶ Mill ser förklaringen till detta i att, ”as matters now stand, a sufficient degree of overcrowding may depress the wages of women to a much lower minimum than those of men”.³¹⁷ En ensamstående kvinnas lön måste vara tillräcklig för hennes överlevnad, men ”need not be more than equal to it; the minimum, in their case, is the pittance absolutely requisite for the sustenance of one human being”.³¹⁸

Som ytterligare exempel på institutionella förklaringar till löneskillnader, som inte tar sin utgångspunkt i en fri marknadskonkurrens, anför Mill lärlingssystem och andra skrämmässiga regleringar vilka hindrar konkurrenter från att ta sig in i vissa yrken och branscher; samma effekt nås i de fall då arbetare har slutit sig samman.³¹⁹ Men den allmänna lönenivån kan inte överstiga förhållandet mellan antalet arbetare och mängden kapital:

By giving more to each person employed, they limit the power of giving employment to numbers; and however excellent their moral effect, they do little good economically, unless the pauperism of those who are shut out, leads indirectly to a readjustment by means of an increased restraint on population.³²⁰

Med detta citerade stycke avslutar Mill kapitlen om löner i *Principles*, och jag analysen av honom och de klassiska ekonomerna. Det resultat jag kommit fram till efter analysen gör gällande att den underliggande logiken hos Mill från början till slut och i problemets olika aspekter utgörs av lönefondsteorin, med grund i Malthus befolkningsteori. Det är nya tänkesätt och sedvänjor som kan ändra arbetarnas allmänna situation. Nyckeln till det är

³¹⁵ Mill 2012 s. 384 [II.14 § 5]; jfr Burnette 2008, t.ex. s. 310ff

³¹⁶ Mill 2012 s. 384 [II.14 § 5]

³¹⁷ Mill 2012 s. 384 [II.14 § 5]

³¹⁸ Mill 2012 s. 384 [II.14 § 5]

³¹⁹ Se Mill 2012 s. 385 [II.14 § 6]

³²⁰ Mill 2012 s. 387 [II.14 § 6]

familjernas storlek i förhållande till lönefonden, där försörjningsantalet och lönefonden står i omvänt förhållande till varandra. Arbetslönnernas betydelse för fördelningen av den samhälleliga rikedomens får hos Mill sin förklaring, ”resulting as it does on a law of arithmetic”.³²¹ De empiriska exempel han anför, till exempel när det gäller kvinnors lägre löner, ger Mill en relevans utöver dess teoretiska bidrag. Även hans antagande att utgångspunkten för analysen kan utgöras av de produktiva, okvalificerade arbetarna är att föredra metodologiskt. Det rensar analysen från avvikelser från de allmänna förhållandena, som till exempel frågan om huruvida specifika yrken är produktiva eller inte, och underlättar således både det analytiska arbetet och presentationen av dess resultat.

2.6 Karl Marx

Som avslutning på denna del av uppsatsen kommer vi till Karl Marx.³²² Efter en belysning av några centrala och för uppsatsen relevanta begrepp i hans teoretiska system samt hans relation till de klassiska ekonomerna presenteras och analyseras hans löneteori, som enligt Schumpeter³²³ utgör en komplex helhet som måste rekonstrueras utifrån en mängd aspekter som behandlas i olika delar i det marxiska systemet. En fråga som ledsagar analysen är: vad för slags löneteori – en *subsistens-*, *förhandlings-* eller något annat slags lönedoktrin – som kommer till uttryck hos Marx?³²⁴

2.6.1 Marx och de klassiska ekonomerna

Marx var av uppfattningen att de klassiska ekonomerna angrep problematiken vetenskapligt i det att de efterforskade det borgerliga produktionssättets inre sammanhang och inte nöjde sig vid ytfenomenen.³²⁵ Det var genom att ta sig an deras tillkortakommanden utifrån

³²¹ Mill 2012 s. 437 [III.4 § 3]

³²² Karl Marx (1818–1883) studerade filosofi och juridik och doktorerade i grekisk filosofi 1841, men gjorde aldrig någon akademisk karriär. Istället försörjde han sig som journalist och genom bistånd från vännen och kompanjonen Friedrich Engels (1820–1895). Hans världsuppfattning bygger på tysk filosofi, främst Hegel, fransk socialism och engelsk politisk ekonomi, främst Smith och Ricardo; människosynen består i att människans natur är historiskt skapad, som summan av de samhälleliga förhållandena och inte något abstrakt, en gång för alltid givet som individen bär inom sig. Hans mest kända verk är *Das Kapital* (1867) och *Manifest der kommunistischen Partei* (1848) som han skrev tillsammans med Engels. För en biografisk bakgrund, se t.ex. Heinrich 2013 kap. 1.3

³²³ Schumpeter 2006 s. 633n

³²⁴ Se Clark 2005 s. 1319; Maddison 1991 s. 18; Grossmann 1970 s. 591, 597, Mattick 1972 s. 261

³²⁵ Marx 1972a s. 60n

deras egna teoretiska begreppssystem som immanent kritik som han utvecklade sin egen teori i syfte att bestämma den kapitalistiska produktionens utvecklingslagar.³²⁶ Han verkade således, för att låna undertiteln till en bok av en av dagens ledande Marxforskare, mellan en ”wissenschaftlicher Revolution und klassischer Tradition”.³²⁷

Enligt Marx kräver en vetenskaplig undersökning av det kapitalistiska produktions-sättets rörelselagar att man, med abstraktionens hjälp, tränger inunder ytfenomenen, det vill säga samhället och dess aktörer så som de omedelbart uppträder i marknadsrelationerna. Det var något som de klassiska ekonomerna hade förstått, men vad som saknades hos dem enligt Marx var den kritiska frågan *varför* de samhällliga produktions- och klassförhållandena framträder som värdeförhållanden – relationer mellan värdebärande ting, arbetsprodukter i form av varor.³²⁸ Han intresserar sig så att säga främst för de ekonomiska problemens kvalitativa och formaspekter och menar att så långt som de klassiska ekonomerna uppehållit sig vid olika kvantitativa frågor har deras resultat nått långt, men att de inte kunde se det historiskt specifika och därmed förgängliga med fenomenen de intresserade sig för och istället naturaliserat de kapitalistiska förhållandena och gjort ekonomin till ett slags teknologi.³²⁹ Men värde och pris är inte blott ekonomiska fenomen, menar Marx, utan samhällliga förhållanden som *objektivt* framträder ekonomiskt som *fetischkategorier* (se 1.4) enligt vilka de mänskliga relationerna uppträder som relationer mellan ting (varor, pengar) och tingen tillskrivs mänskliga egenskaper.³³⁰ Varuekonomin ger *som* ekonomi uttryck för

³²⁶ Marx 1972a s. 3 [”Vorwort zur ersten Auflage”]; se Mattick 1972 s. 265f; Heinrich 2013 kap. 2.2, f.ö. en god introduktion till Marx teori och ekonomikritik.

³²⁷ Heinrich 2011. *Das Kapital* fick som undertitel ”Kritik der politischen Ökonomie”, vilket i princip har negligerats med följd att exempelvis neoklassiska teoretiker räknat honom som en del klassikerna och att många marxister anförd vad de menar en *marxistisk ekonomi*, som en fulländning av den klassiska ekonomin. För en introduktion till kritikens innebörd hos Marx, se Bonefeld 2001; Heinrich 2013 kap. 2

³²⁸ Se Marx 1972a s. 59 [1.4]; Marx brev till Kugelmann 11 juli 1868, i Marx & Engels 1972; jfr Marx 1972a s. 59n f [1.4]: ”Die Wertform des Arbeitsprodukts ist die abstrakteste, aber auch allgemeinste Form der bürgerlichen Produktionsweise, die hierdurch als eine besondere Art gesellschaftlicher Produktion und damit zugleich historisch charakterisiert wird. Versieht man sie daher für ewige Naturform gesellschaftlicher Produktion, so übersieht man notwendig des Spezifische der Wertform, also der Warenform, weiter entwickelt der Geldform, Kapitalform usw”.

³²⁹ Marx 1972a s. 59n [1.4]; Marx 2006 s. 23 [”Einleitung”]; se t.ex. Marx 1972c s. 245f [15.III]

³³⁰ Se Marx 1972a s. 52 [1.4]; Marx 1972c s. 760 [28]; jfr Mattick 1972 s. 267: ”Whereas classical economy recognized two value forms – exchange and use value – Marx asked how the concept of value could arise altogether, and he found the answer in the specific class relations of the capitalist mode of production”.

die verzauberte, verkehrte und auf den Kopf gestellte Welt, wo Monsieur le Capital und Madame la Terre als soziale Charaktere und zugleich unmittelbar als bloße Dinge ihren Spuk treiben.³³¹

Dessa i kapitalismen rubbade samhällsförhållanden framstår emellertid

als was sie sind [min emfas], d. h. nicht als unmittelbar gesellschaftliche Verhältnisse der Personen in ihren Arbeiten selbst, sondern vielmehr als sachliche Verhältnisse der Personen und gesellschaftliche Verhältnisse der Sachen. [– – –] Derartige Formen bilden eben die Kategorien der bürgerlichen Ökonomie. Es sind gesellschaftlich gültige, also objektive Gedankenformen für die Produktionsverhältnisse dieser historisch bestimmten gesellschaftlichen Produktionsweise, der Warenproduktion.³³²

Det centrala teoretiska slutresultat Marx menar att de klassiska ekonomerna lämnat efter sig, och den punkt kring vilken förståelsen av den politiska ekonomin kretsar, utgörs av det mänskliga arbetets dubbelkaraktär: konkret arbete som skapare av bruksvärden och abstrakt arbete uttryckt i värde – ett rent samhälleligt fenomen.³³³ *Das Kapitals* viktigaste bidrag, menade Marx, var den systematiska och kritiska framställningen av denna dubbelkaraktär, tillsammans med den teoretiska bestämningen av mervärdet utan hänsyn till hur detta uppdelas i sina olika framträdelseformer (ränta, företagsvinst, jordränta).

2.6.1.1 Arbete och värde i Das Kapital

Precis som Smith inleder Marx sitt verk med konstaterandet att samhällets rikedom vid första anblick framträder som en massa arbetsprodukter i form av varor, med bestämningen att detta är fallet i de samhällen där det kapitalistiska produktionssättet är förhärskande. Och precis som Smith talar han om dessa varors två aspekter, som bruks- och bytesvärden,

³³¹ Marx 1972c s. 775 [48.iii]

³³² Marx 1972a s. 52, 55 [1.4]

³³³ Marx 1961 s. 37 [*Zur Kritik...* 1.A]: ”Die Analyse der Ware auf Arbeit in Doppelform, des Gebrauchswerts auf reale Arbeit oder zweckmäßig produktive Tätigkeit, des Tauscherts auf Arbeitszeit oder gleiche gesellschaftliche Arbeit, ist das kritische Endergebnis der mehr als anderthalbhundertjährigen Forschungen der klassischen politischen Ökonomie”; jfr Marx 1972a s. 490 [17]: ”Die klassische politische Ökonomie stößt annähernd auf den wahren Sachverhalt, ohne ihn jedoch bewußt zu formulieren. Sie kan das nicht, solange sie in ihrer bürgerlichen Haut steckt”; Marx 1972a s. 23 [1.2]: ”die Arbeit, soweit sie im Wert ausgedrückt ist, nicht mehr dieselben Merkmale besitzt, die ihr als Erzeugerin von Gebrauchswerten zukommen”; 1972a s. 486 [17]; 1972a s. 62 [1.4]: ”Bisher hat noch kein Chemiker Tauschwert in Perle oder Diamant entdeckt”; Marx 1961 s. 42ff [*Zur Kritik...* 1.A]; Marx brev till Engels 24 aug. 1867, i Marx & Engels 1972; Marx 1972a s. 482 [16]: ”Das Kapital ist also nicht nur Kommando über Arbeit, wie A. Smith sagt. Es ist wesentlich Kommando über unbezahlte Arbeit. Aller Mehrwert, in welchen besonders Gestalt von Profit, Zins, Rente usw. er sich später kristallisiere, ist seiner Substanz nach Materiatur unbezahlter Arbeitszeit. Das Geheimnis von der Selbstverwertung des Kapitals löst sich auf in seine Verfügung über ein bestimmtes Quantum unbezahlter fremder Arbeit”.

där det senare utgör ”die Ausdrucksweise”³³⁴ för ett i varan förfintligt värde. Bruksvärdet är rikedomens materiella innehåll och varans kvalitativa och nyttiga form. Därtill är det bäraren av bytesvärdet, vilket utgör en bestämd historisk samhällelig form av (abstrakt) rikedom. I Ricardos efterföljd menar Marx att det är den i varan ingående arbetstiden som bestämmer dess värde. Då två olika varor ska bytas abstraheras deras konkreta, kvalitativa skillnader (exempelvis jacka och stol) från och något gemensamt i dem erhålls som kan likställa dem kvantitativt; detta gemensamma utgörs enligt Marx av det faktum att båda är arbetsprodukter, ehuru inte i konkret, nyttig bemärkelse som sömnads- respektive snickeriarbete utan som ”abstrakte, gesellschaftliche Arbeit überhaupt”³³⁵, vilket vidlåder varorna en ”gespenstige Gegenständlichkeit”.³³⁶

Det är alltså abstrakt arbete som utgör varans ”wertbildenden Substanz”³³⁷ vilken mäts i dess utsträckning i tiden, som ”gesellschaftlich notwendig Arbeitszeit”.³³⁸ Således skulle en varas värde vara konstant om den samhälleligt nödvändiga arbetstiden förblev den samma, men denna växlar emellertid med varje växling i arbetets produktivkraft.³³⁹ För att ett bruksvärde ska kunna vara bäraren av bytesvärdet måste det vara ett bruksvärde för andra, ett samhälleligt bruksvärde; om ingen vill byta till sig varan är både varan och det konkreta arbete som nedlagts i den utan nytta; det räknas inte som arbete och bildar därför inte något värde oavsett hur mycket konkret arbetstid som har förbrukats.

³³⁴ Marx 1972a s. 19n [1.1]

³³⁵ Marx 1972a s. 168 [6]; se 1961 s. 17 [*Zur Kritik...* 1]; jfr 1961 s. 23f [*Zur Kritik...* 1]: ”Von der Arbeit, soweit sie Gebrauchswerte hervorbringt, ist es falsch zu sagen, daß sie einzige Quelle des von ihr hervorgebrachten, nämlich des stofflichen Reichtums sei. Da sie die Tätigkeit ist, das Stoffliche für diesen oder jenen Zweck anzueignen, bedarf sie des Stoffes als Voraussetzung. In verschiedenen Gebrauchswerten ist die Proportion zwischen Arbeit und Naturstoff sehr verschieden, aber stets enthält der Gebrauchswert ein natürliches Substrat. Als zweckmäßige Tätigkeit zur Aneignung des Natürlichen in einer oder der anderen Form ist die Arbeit Naturbedingung der menschlichen Existenz, eine von allen sozialen Formen unabhängige Bedingung des Stoffwechsels zwischen Mensch und Natur. Tauschwert setzende Arbeit ist dagegen eine spezifisch gesellschaftliche Form der Arbeit. Schneiderarbeit z.B. in ihrer stofflichen Bestimmtheit als besondere produktive Tätigkeit, produziert den Rock, aber nicht den Tauschwert des Rocks. Letztern produziert sie nicht als Schneiderarbeit, sondern als abstrakt allgemeine Arbeit, und diese gehört einem Gesellschaftszusammenhang, den der Schneider nicht eingefädelt hat”.

³³⁶ Marx 1972a s. 20 [1.1]

³³⁷ Marx 1972a s. 20 [1.1]

³³⁸ Marx 1972a s. 21 [1.1]

³³⁹ Marx 1972a s. 22 [1.1]. Arbetets produktivkraft bestäms vidare av mångahanda omständigheter: ”durch den Durchschnittsgrad des Geschickes der Arbeiter, die Entwicklungsstufe der Wissenschaft und ihrer technologischen Anwendbarkeit, die gesellschaftliche Kombination des Produktionsprozesses, den Umfang und die Wirkungsfähigkeit der Produktionsmittel, und durch Naturverhältnisse” (1972a s. 22 [1.1]).

Även om det är mänskligt arbete som är källan till *värdet* har arbetet självt inget värde, vilket klassikerna menade; för Marx är idén om *arbetets värde* irrationell och absurd.³⁴⁰ Den klassiska ekonomin, menar han, lånade okritiskt termen *arbetets pris* från vardagslivets ytliga framträdelseform. Vad en kapitalist möter på marknaden är inte *arbetet* utan *arbetaren* vars *arbetskraft* finns till försäljning som vara.³⁴¹ Redan i detta formella kriterium döljer sig en lång historisk utvecklingsprocess vars resultat är en arbetare som är fri i dubbel bemärkelse: hon råder över sin egen arbetskraft som en vara samtidigt som hon inte har någon annan vara att sälja än just denna arbetskraft och heller inte några egna produktionsmedel att framställa varor med; hon är formellt fri men därför samhällsligt tvingad till att sälja sin arbetskraft.³⁴² Skulle arbetaren kunna ge sitt arbete en självständig form skulle hon sälja en vara och inte arbetskraft. Genom att arbetaren efter att ha förbrukat sin lön åter står utan medel till att tillgodose sina behov och därför ånyo måste arbeta för sitt uppehälle kan kapitalisten förlita sig på arbetares självbevarelse- och fortplantningsdrift för att säkra arbetskraftens reproduktion.³⁴³ Det är alltså denna *arbetsförmåga* hos den levande arbetaren som har ett värde och dennes levande arbete är det bruksvärde kapitalisten vill komma åt; så snart arbetaren arbetar åt kapitalisten tillhör arbetskraften under den tid köpet gäller inte längre henne, utan kapitalisten har som köpare full förfoganderätt under den tid som avtalats.

Likt andra varor har arbetskraften ett värde som bestäms av den samhällseliga arbetstid som fordras för dess reproduktion (se nedan 2.6.2). Om till exempel reproduktionen av

³⁴⁰ Se Marx 1972a s. 485, 487 [17]; att t.ex. reducera värdet av åtta timmars arbete till åtta timmars arbete vore "eine abgeschmackte Tautologie" (1972a s. 483 [17]).

³⁴¹ Se Marx 1972a s. 486 [17]: "Was sie [die politische Ökonomie] also Wert der Arbeit (value of labour) nennt, ist in der Tat der Wert der Arbeitskraft, die in der Persönlichkeit des Arbeiters existiert, und von ihrer Funktion, der Arbeit, ebenso verschieden ist, wie eine Maschine von ihren Operationen".

³⁴² Marx 1972a s. 140 [4.3]: "Die Natur produziert nicht auf der einen Seite Geld- oder Warenbesitzer und auf der andren bloße Besitzer der eignen Arbeitskräfte. Dies Verhältnis ist kein naturgeschichtliches und ebensowenig ein gesellschaftliches, das allen Geschichtsperioden gemein wäre. Es ist offenbar selbst das Resultat einer vorhergegangnen historischen Entwicklung, das Produkt vieler ökonomischer Umwälzungen, des Untergangs einer ganzen Reihe älterer Formationen der gesellschaftlichen Produktion"; jfr 1972a s. 235 [8.5]: "Es kostet Jahrhunderte, bis der 'freie' Arbeiter infolge entwickelter kapitalistischer Produktionsweise sich freiwillig dazu versteht, d.h. gesellschaftlich gezwungen ist, für den Preis seiner gewohnheitsmäßigen Lebensmittel seine ganze aktive Lebenszeit, ja seine Arbeitsfähigkeit selbst, seine Erstgeburt für ein Gericht Linsen zu verkaufen"; 1972a s. 462f [14]; 1972a kap. 24 "Die sogenannte ursprüngliche Akkumulation".

³⁴³ Marx 1972a s. 519f [21]: "Er [der Kapitalist] sorgt nur dafür, ihre individuelle Konsumtion möglichst auf das Notwendige einzuschränken, und ist himmelweit entfernt von jener südamerikanischen Roheit, die den Arbeiter zwingt, substantielle statt weniger substantieller Nahrungsmittel einzunehmen. [— — —] "Der Prozeß [...] sorgt dafür, daß diese selbstbewußten Produktionsinstrumente nicht weglauen, indem er ihr Produkt beständig von ihrem Pol zum Gegenpol des Kapital entfernt".

arbetskraften motsvarar sex timmar så är det den *nödvändiga arbetstid* som fordras för dess reproduktion; då emellertid kapitalisten köper sig förfoganderätten till exempelvis tolv timmars arbete, och givet principen om jämlikt utbyte mellan varuinnehavare, så erhåller han så att säga på köpet sex timmar för vilka han inte betalar, vilket Marx benämner *merarbetstid*.³⁴⁴ Från kapitalistens synvinkel är de utlägg han gör för köp av arbetskraft hans *variabla kapital*, variabelt just för att arbetskraften är den enda varan som utöver sitt eget värde ger upphov till ett mervärde, och består i den lön som kapitalisten betalar arbetarna, som totalvärdet av den arbetskraft som kapitalisten köper till en given produktionsprocess; *konstant kapital*, som maskiner, verktyg och råmaterial, överför istället en bråkdel av sitt värde på varan.³⁴⁵

Det är, hävdar Marx, skillnaden mellan den nödvändiga och den totala arbetstiden som utgör den fond av merarbetstid ur vilken *mervärdet* uppkommer. Detta mervärde har två aspekter: *absolut* respektive *relativt* mervärde. Det förra uppstår vid exempelvis en förlängning av arbetsdagen (om det nödvändiga arbetet är sex timmar och arbetsdagen förlängs från tolv till fjorton timmar ökar det absoluta mervärdet med två timmar), medan det senare uppstår då den nödvändiga arbetstiden minskar på grund av produktivitetsökningar (främst för de varor som ingår i arbetskraftens reproduktion) samtidigt som den totala arbetsdagen förblir oförändrad (exempelvis fyra timmar nödvändigt arbete och följaktligen åtta timmars merarbete).³⁴⁶ Arbetsdagens längd är därför inte något som alltid kan antas

³⁴⁴ Se Marx 1972a s. 183f [7.1]; 1972a s. 487 [17]: "ihr Wertprodukt nicht von ihrem eignen Werte, sondern von der Zeitdauer ihrer Funktion abhängt"; jfr Marx 1961 s. 47 [*Zur kritik... 1.A*]: "Wie führt Produktion auf Basis des durch bloße Arbeitszeit bestimmten Tauschwertes zum Resultat, daß der Tauschwert der Arbeit kleiner ist als der Tauschwert ihres Produkts? Dies Problem lösen wir in der Betrachtung des Kapitals".

³⁴⁵ Marx 1972a s. 514 [21]: "Das variable Kapital ist also nur eine besondere historische Erscheinungsform des Fonds von Lebensmitteln oder des Arbeitsfonds, den der Arbeiter zu seiner Selbsterhaltung und Reproduktion bedarf, und den er in allen Systemen der gesellschaftlichen Produktion stets selbst produzieren und reproduzieren muß. Der Arbeitsfonds fließt ihm nur beständig in Form von Zahlungsmitteln seiner Arbeit zu, weil sein eignes Produkt sich beständig in der Form des Kapitals von ihm entfernt. Aber diese Erscheinungsform des Arbeitsfonds ändert nichts daran, daß dem Arbeiter seine eigne vergegenständlichte Arbeit vom Kapitalisten vorgeschossen wird"; s. 267 [9]: "Das variable Kapital ist aber der Geldausdruck für den Gesamtwert aller Arbeitskräfte, die der Kapitalist gleichzeitig in einem bestimmten Produktionsprozeß verwendet"; s. 480f [16]: "Die Darstellung von Mehrwert und Wert der Arbeitskraft als Bruchteilen des Wertprodukts – eine Darstellungsweise, die übrigens aus der kapitalistischen Produktionsweise selbst erwächst [...] – versteckt den spezifischen Charakter des Kapitalverhältnisses, nämlich den Austausch des variablen Kapitals mit der lebendigen Arbeitskraft und den entsprechenden Ausfluß des Arbeiters vom Produkt. An die Stelle tritt der falsche Schein eines Assoziationsverhältnisses, worin Arbeiter und Kapitalist das Produkt nach dem Verhältnis seiner verschiedenen Bildungsfaktoren teilen"; jfr Marx 2006 s. 227

³⁴⁶ Marx 1972a s. 460f [14]: "Die Produktion relativen Mehrwerts unterstellt also eine spezifisch kapitalistische Produktionsweise, die mit ihren Methoden, Mitteln und Bedingungen selbst erst auf Grundlage der formellen Subsumtion der Arbeit unter das Kapital naturwüchsig entsteht und ausgebildet wird. An die Stelle

ligga fast, som hos Ricardo och Smith, utan en elastisk storhet, som kom att få sin juridiska begränsning i de brittiska fabrikslagar som reglerade den normala arbetstiden.³⁴⁷ Förhållandet mellan nödvändigt och merarbete, menar Marx, döljs genom lönarbetet, som gesken av att hela arbetsdagen, hela den tid som det levande arbetet är verksamt, är betald.³⁴⁸

Hos Marx är *värdet* den samhällliga rikedomens form, och *kapital* värde som förmerar sig självt. Det kan förmera sig genom att köpa arbetsförmågan av arbetaren, vars merarbete ackumuleras i form av kapital. Det är, menar Marx, därför enbart det arbete som producerar mervärde som är *produktivt* i snäv kapitalistisk bemärkelse. Målet är inte blott produktion av varor, som nyttigheter för att tillfredsställa mänskliga behov, utan produktion av mervärde att ackumulera som kapital. Resultatet är inte blott varor utan reproduktionen av produktions- och klassförhållandet, med kapitalisten på ena sidan och lönarbetaren på den andra.³⁴⁹ Det är den senare vi nu ska titta närmare på i analysen av Marx löneteori.

2.6.2 Marx löneteori

Der Wert der Arbeitskraft ist bestimmt durch den Wert der gewohnheitsmäßig notwendigen Lebensmittel der Durchschnittsarbeiters. Die Masse dieser Lebensmittel, obgleich ihre Form wechseln mag, ist in einer bestimmten Epoche einer bestimmten Gesellschaft gegeben und daher als konstante Größe zu behandeln. Was wechselt, ist der Wert dieser Masse. [– – –] Was mit der Produktivkraft der Arbeit wechselt, ist der Wert dieser Lebensmittel, nicht ihre Masse. Die Masse selbst kann, bei steigender Produktivkraft der Arbeit, für Arbeiter und Kapitalist gleichzeitig und in demselben Verhältnis wachse, ohne irgendeinen Größenwechsel zwischen Preis der Arbeitskraft und Mehrwert.³⁵⁰

der formellen tritt die reelle Subsumtion der Arbeit unter das Kapital"; Marx 1972c s. 598 [37] understryker att det inte bara är jordbruksarbete som ingår i den nödvändiga arbetstiden utan all produktion som ingår i arbetarnas gensomsnittliga konsumtion.

³⁴⁷ Se Marx 1972a kap. 8; jfr 1972a s. 477n: "Es macht Malthus alle Ehre, daß er den Ton legt auf die auch an anderer Stelle in seinem Pamphlet direkt besprochne Verlängerung des Arbeitstags, während Ricardo und andre, im Angesicht der schreiendsten Tatsachen, die konstante Größe des Arbeitstags allen ihren Untersuchungen zugrund legten".

³⁴⁸ Marx 1972a s. 487f [17]

³⁴⁹ Marx 1972a s. 458f [14]: "Der Arbeiter produziert nicht für sich, sondern für das Kapital. Es genügt daher nicht länger, daß er überhaupt produziert. Er muß Mehrwert produzieren. Nur der Arbeiter ist produktiv, der Mehrwert für den Kapitalisten produziert oder zur Selbstverwertung des Kapitals dient. [– – –] Der Begriff des produktiven Arbeiters schließt daher keineswegs bloß ein Verhältnis zwischen Tätigkeit und Nutzeffekt, zwischen Arbeiter und Arbeitsprodukt ein, sondern auch ein spezifisch gesellschaftliches Produktionsverhältnis, welches den Arbeiter zum unmittelbaren Verwertungsmittel des Kapitals stempelt. Produktiver Arbeiter zu sein, ist daher kein Glück, sondern ein Pech"; jfr 1972a s. 524f [21]: "Der kapitalistische Produktionsprozeß reproduziert also durch seinen eignen Vorgang die Scheidung zwischen Arbeitskraft und Arbeitsbedingungen. Er reproduziert und verewigt damit die Exploitationsbedingungen des Arbeiters. Er zwingt beständig den Arbeiter zum Verkauf seiner Arbeitskraft, um zu leben, und befähigt beständig den Kapitalisten zu ihrem Kauf, um sich zu bereichern. [– – –] Es ist die Zwickmühle des Prozesses selbst, die den einen stets als Verkäufer seiner Arbeitskraft auf den Warenmarkt zurückschleudert und sein eignes Produkt stets in das Kaufmittel des andren verwandelt"; Marx 2006 s. 224ff

³⁵⁰ Marx 1972a s. 468, 472 [15, 15.A]

Ett problem vid ett försök att rekonstruera en lönedoktrin hos Marx hänger samman med strukturen i *Das Kapital*. Han framställer inte någon sammanhängande löneteori utan de faktorer som bestämmer lönebildningens olika aspekter diskuteras enskilt.³⁵¹ Enligt Marx plan över sitt verk skulle en särskild bok om lönarbetet ingå, vilket emellertid aldrig kom att förverkligas.³⁵² Det teorin ska påvisa är hur mervärde kan uppkomma vid utbyte av ekvivalenter: kapitalistens pengar mot arbetarens arbetskraft. Det är således i ljuset av det som frågan om arbetslönerna angrips i *Das Kapital* och i den här uppsatsen.³⁵³

Enligt Marx framstår lönerna som en bestämd summa pengar som betalas för en bestämd mängd arbete. Det är dock ett bedrägligt sken, menar han, som uppkommer ur produktionssättet självt, som ”Erscheinungsformen wesentlicher Verhältnisse”³⁵⁴ vilka mystifierar de förhållanden som gör att kapitalisterna får en vinst genom att anställa arbetarna. I motsats till klassikernas uppfattning om arbetslönen som *advances* menar Marx att arbetar-

³⁵¹ Grossmann 1970 s. 590; jfr Schumpeter 2006 s. 633n

³⁵² Se Heinrich 2011 kap. 5.3; jfr Marx 1972a s. 490 [18]; Marx 1972c s. 135f [8]

³⁵³ Marx 1972a s. 137 [4.2]: ”Die Verwandlung des Geldes in Kapital ist auf Grundlage dem Warenaustausch immanenter Gesetze zu entwickeln, so daß der Austausch von Äquivalenten als Ausgangspunkt gilt. Unser nur noch als Kapitalistenraupe vorhandener Geldbesitzer muß die Wagen zu ihrem Wert kaufen, zu ihrem Wert verkaufen, und dennoch am Ende des Prozesses mehr Wert herausziehen als er hineinwarf. Seine Schmetterlingsentfaltung muß in der Zirkulationssphäre und muß nicht in der Zirkulationssphäre vorgehen. Dies sind die Bedingungen des Problems. Hic Rhodus, hic salta!”; se Heinrich 2011 s. 257ff; jfr Grossmann 1970 s. 597: ”Die Marxsche Lohntheorie steht nicht nur nicht im Widerspruch zu der empirischen Erfahrung, sondern gerade sie ist in stande, diese erfahrung im Einklang mit der Logik des Gesamtsystems, d.h. aus dem Marxschen Wertgesetz allein, ohne Zuhilfenahme irgendwelcher Konkurrenzfaktoren zu erklären”.

³⁵⁴ Marx 1972a s. 485 [17]; jfr s. 487f [17]: ”Die Form des Arbeitslohns löscht also jede Spur der Teilung des Arbeitstags in notwendige Arbeit und Mehrarbeit, in bezahlte und unbezahlte Arbeit aus. Alle Arbeit erscheint als bezahlte Arbeit. [— — —] Man begreift daher die entscheidende Wichtigkeit der Verwandlung von Wert und Preis der Arbeitskraft in die Form des Arbeitslohns oder in Wert und Preis der Arbeit selbst. Auf dieser Erscheinungsform, die das wirkliche Verhältnis unsichtbar macht und grade sein Gegenteil zeigt, beruhen alle Rechtsvorstellungen des Arbeiters wie des Kapitalisten, alle Mystifikationen der kapitalistischen Produktionsweise, alle ihre Freiheitsillusionen, alle apologetischen Flausen der Vulgärökonomie”; Marx 1972c s. 770f [48.iii]: ”Fällt also die Arbeit mit der Lohnarbeit zusammen, so fällt auch die bestimmte gesellschaftliche Form, worin die Arbeitsbedingungen nun der Arbeit gegenüberstehen, zusammen mit ihrem stofflichen Dasein. Die Arbeitsmittel sind dann als solche Kapital, und die Erde als solche ist Grundeigentum. Die formale Verselbständigung dieser Arbeitsbedingungen gegenüber der Arbeit, die besondere Form dieser Verselbständigung, die sie gegenüber der Lohnarbeit besitzen, ist dann eine von ihnen als Dingen, als materiellen Produktionsbedingungen untrennbare Eigenschaft, ein ihnen als Produktionselementen notwendig zukommender, immanent eingewachsener Charakter. Ihr durch eine bestimmte Geschichtsepoche bestimmter sozialer Charakter im kapitalistischen Produktionsprozeß ist ein ihnen naturgemäß, und sozusagen von Ewigkeit her, als Elementen des Produktionsprozesses eingeborner dinglicher Charakter”.

na betalas *efter* arbetets utförande, och att arbetaren därför ger kapitalisten kredit, vilket inte minst visar sig då ett företag går i konkurs och de inestående lönerna går förlorade.³⁵⁵

I analogi med andra varor bestäms arbetskraftens värde av den arbetstid som är nödvändig för dess produktion och reproduktion, det vill säga *värdet* av de livsmedel som är nödvändiga för att arbetaren, ägaren av denna vara, ska leva, och inte *mängden* livsmedel som kan köpas för lönen. Med en ökad produktivkraft hos arbetet, vilket kan sänka värdet på arbetskraften, liksom vid en förlängning av arbetsdagen vid oförändrat värde, står inte lönen och profiten i omvänt förhållande till varandra, som hos Ricardo och Mill.

Der Preis der Arbeitskraft könnte so bei steigender Produktivkraft der Arbeit beständig fallen mit gleichzeitigem, fortwährendem Wachstum der Lebensmittelmasse des Arbeiters. Relativ aber, d.h. verglichen mit dem Mehrwert, sänke der Wert der Arbeitskraft beständig, und erweiterte sich also die Kluft zwischen den Lebenslagen von Arbeiter und Kapitalist.³⁵⁶

Arbetarnas reallön, det vill säga den mängd livsmedel de kan köpa för sin nominella lön, kan således öka samtidigt som värdet på arbetskraften sjunker, då produktivitetsutvecklingen förbilligar de varor som ingår i arbetarklassens reproduktion; reallönernas förhållande till arbetskraftens värde, om de stiger, står stilla eller sjunker, beror här på styrkeförhållandet mellan kapitalist och arbetare.³⁵⁷

Arbetskraftens värde består, till skillnad från andra varor, även av historiska och moraliska faktorer vilket ger den en specifik, säregen natur.³⁵⁸ De förment naturliga behoven,

³⁵⁵ Marx 1972a s. 144 [4.3]: ”In allen Ländern kapitalistischer Produktionsweise wird die Arbeitskraft erst gezahlt, nachdem sie bereits während des im Kaufskontakt festgesetzten Termins funktioniert hat, z. B. am Ende jeder Woche. Überall schießt daher der Arbeiter dem Kapitalisten den Gebrauchswert der Arbeitskraft vor; er läßt sie vom Käufer konsumieren, bevor er ihren Preis bezahlt erhält, überall kreditiert daher der Arbeiter dem Kapitalisten”. Schumpeter 2006 s. 603 menar att variabelt kapital hos Marx är att likställa med den *lönefond* som är avsatt för betalning av löner.

³⁵⁶ Marx 1972a s. 472 [15.A]; jfr s. 553f [22.4]: ”Die proportionelle Größe des Akkumulationsfonds kann selbst auf Kosten des Konsumtionsfonds wachsen, während die Verwohlfeilerung der Waren dem Kapitalisten ebenso viele oder mehr Genußmittel als vorher zur Verfügung stellt. Aber mit der wachsenden Produktivität der Arbeit geht [...], die Verwohlfeilerung des Arbeiters, also wachsende Rate des Mehrwerts, Hand in Hand, selbst wenn der reelle Arbeitslohn steigt. Er steigt nie verhältnismäßig mit der Produktivität der Arbeit. Derselbe variable Kapitalwert setzt also mehr Arbeitskraft und daher mehr Arbeit in Bewegung”.

³⁵⁷ Marx 1972a s. 490f [18]: ”Ebenso erscheint der Unterschied zwischen dem Tauschwert der Arbeitskraft und der Masse der Lebensmittel, worin dieser Wert umgesetzt, jetzt als Unterschied von nominellem und reellem Arbeitslohn. [– – –] Steigen des nominellen Tages- oder Wochenlohns mag daher begleitet sein von gleichbleibendem oder sinkendem Preis der Arbeit. Dasselbe gilt von der Einnahme der Arbeiterfamilie, sobald das von Familienhaupt gelieferte Arbeitsquantum durch die Arbeit der Familienglieder vermehrt wird. Es gibt also von der Schmälerung des nominellen Tages- oder Wochenlohns unabhängige Methoden zur Herabsetzung des Preises der Arbeit”; se s. 470, 472 [15.A]

³⁵⁸ Marx 1972a s. 144 [4.3]; jfr Mill ovan 2.5.4

wie Nahrung, Kleidung, Heizung, Wohnung usw. sind verschieden je nach den klimatischen und andren natürlichen Eigentümlichkeiten eines Landes. Andererseits ist der Umfang sog. notwendiger Bedürfnisse, wie die Art ihrer Befriedigung, selbst ein historisches Produkt und hängt daher größtenteils von der Kulturstufe eines Landes, unter andrem auch wesentlich davon ab, unter welchen Bedingungen, und daher mit welchen Gewohnheiten und Lebensansprüchen die Klasse der freien Arbeiter sich gebildet hat. [— —] Für ein bestimmtes Land, zu einer bestimmten Periode jedoch, is der Durchschnitts-Umkreis der notwendigen Lebensmittel gegeben.³⁵⁹

Dess värde är därför givet vid en given tidpunkt, men varierar över tid. Stigande löner till följd av kapitalackumulationen innebär enligt Marx inte något annat än att ”der goldne Kette”³⁶⁰ som arbetaren smitt åt sig själv blivit mer tånjbar och lättare att bära.

Den absoluta minimigränsen för arbetskraftens värde utgörs av de fysiologiskt oundärliga livsmedlen, men om arbetslönen sjunker till detta minimum så sjunker den under

ihren Wert, denn sie kann sich so nur in verkümmelter Form erhalten und entwickeln. Der Wert jeder Ware ist aber bestimmt durch die Arbeitszeit, erfordert, um sie in normaler Güte zu liefern.³⁶¹

Citatet visar på ett antagande Marx gör i *Das Kapital*, att varorna, inbegripet arbetskraften, säljs till sitt värde och att de är av genomsnittlig kvalitet.³⁶² Ytterst förblir lönerns nivå

³⁵⁹ Marx 1972a s. 141f [5]; se s. 505f [20]: ”Beim Vergleich nationaler Arbeitslöhne sind also alle den Wechsel in der Wertgröße der Arbeitskraft bestimmende Momente zu erwägen, Preis und Umfang der natürlichen und historisch entwickelten ersten Lebensbedürfnisse, erziehungskosten des Arbeiters, Rolle der Weiber- und Kinderarbeit, Produktivität der Arbeit, ihre extensive und intensive Größe. Selbst die oberflächlichste Vergleichung erheischt, zunächst den Durchschnitts-Taglohn für dieselben Werke in verschiedenen Ländern auf gleich große arbeitstage zu reduzieren. Nach solcher Ausgleichung der Taglöhne muß der Zeitlohn wieder in Stücklohn übersetzt werden, da nu der letztere ein Gradmesser sowohl für die Produktivität als die intensive Größe der Arbeit”; Marx 1972c s. 801 [50]: ”Der wirkliche Wert seiner Arbeitskraft weicht von diesem physischen Minimum ab; er ist verschieden je nach dem Klima und dem Stand der gesellschaftlichen Entwicklung; er hängt ab nicht nur von den physischen, sondern auch von den historisch entwickelten gesellschaftlichen Bedürfnissen, die zur zweiten Natur werden. Aber in jedem Land zu einer gegebenen Periode ist dieser regulierende durchschnittliche Arbeitslohn eine gegebene Größe”.

³⁶⁰ Marx 1972a s. 567f [23.1]: ”Von ihrem eignen anschwellenden und schwellend in Surpluskapital verwandelten Mehrprodukt strömt ihnen [den Arbeitern] ein größerer Teil in der Form von Zahlungsmitteln zurück, so daß sie den Kreis ihrer Genüsse erweitern, ihren Konsumtionsfonds von Kleidern, Möbeln usw. besser ausstatten und kleine Reservecapitalien von Geld bilden können. So wenig aber bessere Kleidung, Nahrung, Behandlung und ein größeres Peculium des Abhängigkeitsverhältnis und die Exploitation des Sklaven aufheben, so wenig die des Lohnarbeiters. Steigender Preis der Arbeit infolge der Akkumulation des Kapitals besagt in der Tat nur, daß der Umfang und die Wucht der goldnen Kette, die der Lohnarbeiter sich selbst bereits geschmiedet hat, ihre losere Spannung erlauben”; Marx 2006 s. 209 [sic!]: ”der Anteil den der Arbeiter an höheren, auch geistigen Genüssen nimmt; die Agitation für seine eignen Interessen, Zeitungen halten, Vorlesungen hören, Kinder erziehen, Geschmack entwickeln etc, sein einziger Anteil an der Civilisation, der ihn vom Sklaven scheidet, ist ökonomisch nur dadurch möglich, daß er den Kreis seiner Genüsse in den guten Geschäftszeiten erweitert, also in den Zeiten, wo Sparen zu einem gewissen Grade möglich”

³⁶¹ Marx 1972a s. 143 [4.3]; jfr 1972a s. 548f [22.4]: ”Wenn aber die Arbeiter von der Luft leben könnten, so wären sie auch um keinen Preis zu kaufen. Ihr Nichtskosten ist also eine Grenze im mathematischen Sinn, stets unerreichbar, obgleich stets annäherbar. Es ist die beständige Tendenz des Kapitals, sie auf diesen nihilistischen Standpunkt herabzudrücken”.

eingebannt in Grenzen, die die Grundlagen des kapitalistischen Systems nicht nur unangetastet lassen, sondern auch seine Reproduktion auf wachsender Stufenleiter sichern.³⁶³

Det får till följd att lönerna varken varaktigt kan sjunka under arbetskraftens värde eller stiga till en nivå som skulle sätta kapitalets räntabilitet, själva dess drivkraft, ifråga.

Arbetskraftens värde bestäms inte enbart av den enskilda vuxna arbetarens nödvändiga arbete utan hela familjens reproduktion, så att en ny generation arbetare kan ta över efter den gamla. Genom att

die Maschinerie alle Glieder der Arbeiterfamilie auf den Arbeitsmarkt wirft, verteilt sie den Wert der Arbeitskraft des Mannes über seine ganze Familie. Sie entwertet daher seine Arbeitskraft. Der Ankauf der in 4 Arbeitskräfte z. B. parzellierten Familienhaupts, aber dafür treten 4 Arbeitstage an die Stelle von einem, und ihr Preis fällt im Verhältnis zum Überschuss der Mehrarbeit der vier über die Mehrarbeit des einen. Vier müssen nun nicht nur Arbeit, sondern Mehrarbeit für das Kapital liefern, damit eine Familie lebe. So erweitert die Maschinerie von vornherein mit dem menschlichen Exploitationsmaterial, dem eigensten Ausbeutungsfeld des Kapitals, zugleich den Exploitationsgrad.³⁶⁴

Att värdet på arbetskraften inbegriper en hel familjs försörjning får konsekvenser i takt med att fler och fler familjemedlemmar dras in i arbetsmarknaden. Värdet för en familjs arbetskraft slås ut på fler personer vilket leder till att värdet för en individuell arbetskraft sänks. Den enskilda kapitalisten kan därför sänka de individuella lönerna samtidigt som fler arbetskrafter måste säljas för att motsvara reproduktionen av en arbetarfamilj. Även om det kan innebära, men inte alltid innebär, att de totala inkomsterna ökar måste de livsmedel som tidigare framställdes och tillreddes i hemmet – oftast av kvinnan – istället köpas på marknaden, vilket ökar arbetarfamiljens penningutgifter.³⁶⁵

³⁶² I tredje boken problematiserar Marx detta och påvisar det nödvändigtvis motsägelsefulla förhållandet mellan produktionspriser och värden; se Marx 1972c kap. 9–12; jfr 1961 s. 48 [1.A]; 1972a s. 137n [4.2]

³⁶³ Marx 1972a s. 570n [23.1]; jfr s. 568n [23.1]; i *Manifest* (Marx & Engels 1967 s. 32) skrev Marx & Engels 19 år tidigare att kapitalismen, då den inte kan reproducera en tillräcklig arbetskraft, d.v.s. arbetarklass, är bourgeoisie "unfähig zu herrschen, weil sie unfähig ist, ihrem Sklaven die Existenz selbst innerhalb seiner Sklaverei zu sichern, weil sie gezwungen ist, ihn in eine Lage herabsinken zu lassen, wo sie ihn ernähren muß, statt von ihm ernährt zu werden"; jfr Grossmann 1970 s. 599

³⁶⁴ Marx 1972a s. 353f [13.3.a]; jfr 1972a s. 491 [18]; s. 595 [23.4]; 1972c s. 220 [14.1]

³⁶⁵ Se Marx 1972a s. 354n [13.3.a]: "Da gewisse Funktionen der Familie, z. B. Warten und Säugen der Kinder usw., nicht ganz unterdrückt werden können, müssen die vom Kapital konfiszierten Familienmütter mehr oder minder Stellvertreter dinge. Die Arbeitern, welche der Familienkonsum erheischt, wie Nähen, Flicken usw., müssen durch Kauf fertiger Waren ersetzt werden. Der verminderten Ausgabe von häuslicher Arbeit entspricht also vermehrte Geldausgabe. Die Produktionskosten der Arbeiterfamilie wachsen daher und balancieren die Mehreinnahme. Es kommt hinzu, daß Ökonomie und Zweckmäßigkeit in Vernutzung und Bereitung der Lebensmittel unmöglich werden"; se Humphries 1977 om familjelönen som ett ekonomiskt motiv för arbetarna att bevara familjeformen.

Indragandet av kvinnor och barn i produktionsprocessen är ett resultat av och ytterligare stimuli för maskindriften vilken bland annat minskar behovet av muskelkraft; det är en process som i stort sammanfaller med den avkvalificering av arbetskraften i förhållande till hantverksproduktionen som den kapitalistiska produktionen innebär. Arbetets ökande produktivkraft är både ackumulationens orsak och verkan, och möjliggör för kapitalisten att

mit derselben Auslage von variablem Kapital mehr Arbeit durch größere extensive oder intensive Exploitation der individuellen Arbeitskräfte flüssig zu machen. Man hat ferner gesehen, daß er mit demselben Kapitalwert mehr Arbeitskräfte kauft, indem er progressiv geschicktere Arbeiter durch ungeschicktere, reife durch unreife, männliche durch weibliche, erwachsne Arbeitskraft durch jugendliche oder kindliche verdrängt.³⁶⁶

I arbetskraftens värde ingår även uppfostran och utbildning, så att de erforderliga färdigheterna för ett arbete erhålls. En enkel arbetares utbildningskostnader är små, medan en kvalificerad arbetskraft betingar ett högre värde. Med den kapitalistiska produktionens och vetenskapens utveckling och folkskolans etablering, med exempelvis ökade språkfärdigheter, reproduceras arbetskraften allt fortare, lättare och billigare vilket bidrar till en sänkning den nödvändiga arbetstiden och en ökning av merarbetstiden.³⁶⁷ Maskindriften möjliggör således en sänkning av arbetskraftens värde både direkt, genom avkvalificeringen, och indirekt genom att göra dess reproduktion billigare genom billigare subsistensartiklar.³⁶⁸

Vid tiden då Marx skrev bestod arbetslönen i två huvudsakliga former: tidlön och styck-/ackordslön.³⁶⁹ Den förra är den lön som betalas som exempelvis dags- eller veckolön; den senare som betalning för prestation föremålsliggjord i de bruksvärden som arbetaren har framställt. Enligt Marx är ackordslönen en förvandlad form av tidlönen, vilken i sin tur inte

³⁶⁶ Marx 1972a s. 585f [23.3]; jfr 1972a s. 360 [13.3.a]: ”Durch den überwiegenden Zusatz von Kindern und Weibern zum kombinierten Arbeitspersonal bricht die Maschinerie endlich den Widerstand, den der männliche Arbeiter in der Manufaktur der Despotie des Kapitals noch entgegengesetzt”; s. 595 [23.4]; se även Grossmann 1969 s. 37

³⁶⁷ Marx 1972c s. 284 [17]: ”weil die Vorbildung, Handels- und Sprachkenntnisse usw. mit dem Fortschritt der Wissenschaft und Volksbildung immer rascher, leichter, allgemeiner, wohlfeiler reproduziert werden, je mehr die kapitalistische Produktionsweise die Lehrmethoden usw. aufs Praktische richtet”; 1972a s. 521 [21]

³⁶⁸ Marx 1972a s. 364 [13.3.b]: ”Die Maschine produziert relativen Mehrwert, nicht nur, indem sie die Arbeitskraft direkt entwertet und dieselbe indirekt durch Verwohlfeilerung der in ihre Reproduktion eingehenden Waren verwohlfeilert, sondern auch, indem sie bei ihrer ersten sporadischen Einführung die vom Maschinenbesitzer verwandte Arbeit in potenzierte Arbeit verwandelt, den gesellschaftlichen Wert des Maschinenprodukts über seinen individuellen Wert erhöht und den Kapitalisten so befähigt, mit geringem Wertteil des Tagesprodukts den Tageswert der Arbeitskraft zu ersetzen”.

³⁶⁹ Se Marx 1972a kap 18, 19; jfr Burnette 1997 s. 262ff

är något annat än ”die verwandelte Form des Wertes oder Preises der Arbeitskraft”.³⁷⁰ Redan den samtidiga förekomsten av dessa två former i samma industrigrenar borde enligt Marx rubba uppfattningen att det skenbara överensstämmer med verkligheten.

Arbetskraftens dagsvärde beräknas enligt Marx efter en viss livslängd för arbetaren och en därmed motsvarande längd på arbetsdagen.³⁷¹ Ett arbetets genomsnittliga timpris fås genom att dividera det genomsnittliga dagsvärdet för arbetskraften med exempelvis en genomsnittsarbetsdags timantal. Således kan dagslönen förbli oförändrad trots att timlönen ändras, genom att exempelvis fler arbetstimmar utförs (dagsvärdet divideras med fler timmar) och *vice versa*, och samma resultat erhålls om arbetets intensitet förändras samt när en arbetarfamiljs inkomster ökar då hela familjen arbetar istället för enbart en familjeförsörjare. Som allmän lag följer, menar Marx:

Ist die Quantität der Tages-, Wochenarbeit usw. gegeben, so hängt der Tages- oder Wochenlohn vom Preise der Arbeit ab, der selbst variiert, entweder mit dem Wert der Arbeitskraft oder den Abweichungen ihres Preises von ihrem Werte. Ist dagegen der Preis der Arbeit gegeben, so hängt der Tages- oder Wochenlohn von der Quantität der Tages- oder Wochenarbeit ab.³⁷²

Är den framräknade timlönen antagen och kapitalisten av olika anledningar inte anställer arbetaren under en hel arbetsdag utan bara för de timmar han anser sig behöva sjunker lönen under arbetskraftens värde.³⁷³ Ett dylikt *underarbete* är ett resultat av till exempel kriser, konkurrens mellan arbetare och maskin samt användandet av mindre kvalificerad arbetskraft. Då arbetsdagen förlängs utgör den normala arbetsdagen en bråkdel av den faktiska arbetsdagen och även då *overtiden* betalas något högre per timme får det som följd

³⁷⁰ Marx 1972a s. 497 [19]; jfr s. 498 [19]; s. 490 [18]: ”Ebenso erscheint der Unterschied zwischen dem Tauschwert der Arbeitskraft und der Masse der Lebensmittel, worin sich dieser Wert umsetzt, jetzt als Unterschied von nominellem und reellem Arbeitslohn”.

³⁷¹ Marx 1972a s. 486 [17]; jfr 591f [23.4]: ”Bei dem raschen Konsum der Arbeitskraft durch das Kapital ist der Arbeiter von mittlerem Alter meist schon überlebt. Er fällt in die Reihen der Surpluspopulation oder rückt von einer höhern Staffel auf seine niedrigere, während das Kapital seinen Platz durch frischere Arbeitskraft ersetzt”. Jfr Burnette 1997 s. 276

³⁷² Marx 1972a s. 491f [18]

³⁷³ Marx 1972a s. 492f [18]: ”Wird der Stundenlohn in der Weise fixiert, daß der Kapitalist sich nicht zur Zahlung eines Tages- oder Wochenlohns verpflichtet, sondern nur zur Zahlung der Arbeitsstunden, während deren es ihm beliebt, den Arbeiter zu beschäftigen, so kann er ihn unter der Zeit beschäftigen, die der Schätzung des Stundenlohns oder der Maßeinheit für den Preis der Arbeit ursprünglich zugrunde liegt. [– – –] Der Kapitalist kann jetzt ein bestimmtes Quantum Mehrarbeit aus dem Arbeiter herauschlagen, ohne ihm die zu seiner Selbsterhaltung notwendige Arbeitszeit einzuräumen. Er kann jede Regelmäßigkeit der Beschäftigung vernichten und ganz nach Bequemlichkeit, Willkür und augenblicklichem Interesse die ungeheuerste Überarbeit mit relativer oder gänzlicher Arbeitslosigkeit abwechseln lassen”; s. 475 [15.C]. Jfr Burnette 1997 s. 266f, 273f om kvinnors ofta kortare arbetstid och lägre produktivitet på grund av barn- och hushållsansvar, vilket påverkade deras löner negativt.

dels att arbetarna gör sig beroende av denna övertidsbetalning och kapitalisterna kan utnyttja detta till att sänka timlönen under den normala arbetsdagen, och dels att kapitalisterna tillägnar sig merarbete även under denna övertid, om så i något lägre grad än under den normala arbetsdagen givet den högre timlönen.³⁷⁴ Ackordslönen uttrycker inte något direkt värdeförhållande, eftersom det inte handlar om

den Wert des Stücks durch die in ihm verkörperte Arbeitszeit zu messen, sondern umgekehrt die vom Arbeiter verausgabte Arbeit durch die Zahl der von ihm produzierten Stücke. Beim Zeitlohn mißt sich die Arbeit an ihrer unmittelbaren Zeitdauer, beim Stücklohn am Produktenquantum, worin Arbeit während bestimmter Zeitdauer verdichtet.³⁷⁵

Under industrins *Sturm- und Drangperiod*, i synnerhet åren 1797–1815, fungerade ackordslönen som ett medel till ”Verlängerung der Arbeitszeit und Herabsetzung des Arbeitslohns”³⁷⁶ och blir därför, enligt Marx, den löneform som bäst motsvarar det kapitalistiska produktionssättet. Detta vill jag påstå var en förhastad slutsats då olika former av tidlön idag av allt att döma är dominerande, som ett resultat inte minst från arbetarnas kamp mot ackordsystemet och för en lagstadgad normalarbetsdag.³⁷⁷ Med ackord individualiseras lönen på så sätt att en snabb arbetare får mer betalt än en långsam, även om den faktiska lönekostnaden utgörs av den totala genomsnittslönen.³⁷⁸ Därtill får kapitalisten i själva produkten och den producerade kvantiteten större koll på arbetets kvalitet och intensitet vilket ger denne möjlighet att göra löneavdrag för varor som inte håller genomsnittlig kvalitet, samt vid avbrott på grund av underhåll; den direkta övervakningen över arbetarna görs överflödiga, vilket sparar in på den kategorin anställda.³⁷⁹

³⁷⁴ Se Marx 1972a s. 493ff [18]; jfr s. 497 [18]: kapitalisten ”weiß aber nicht, daß diese Extrazahlung ebensowohl unbezahlte Arbeit einschließt, wie der Preis der gewöhnlichen Arbeitsstunde. Z. B. Der Preis einer Stunde des zwölfstündigen Arbeitstags ist 3 d., das Wertprodukt von ½ Arbeitsstunde, während der Preis der überzeitigen Arbeitsstunde 4 d., das Wertprodukt von ⅔ Arbeitsstunde. Im ersten Fall eignet sich der Kapitalist von einer Arbeitsstunde die Hälfte, im andern ⅓ ohne Zahlung an”.

³⁷⁵ Marx 1972a s. 499 [19]; se s. 506 [20]: ”Selbst die oberflächlichste Vergleichung erheischt, zunächst den Durchschnitts-Taglohn für dieselben Gewerbe in verschiedenen Ländern auf gleich große Arbeitstage zu reduzieren”.

³⁷⁶ Marx 1972a s. 502f [19]

³⁷⁷ Marx 1972a s. 502 [19]; jfr t.ex. Burnette 1997 s. 262f

³⁷⁸ Marx 1972a s. 501f [19]: ”Aber der größere Spielraum, den der Stücklohn der Individualität bietet, strebt einerseits dahin, die Individualität und damit Freiheitsgefühl, Selbständigkeit und Selbstkontrolle der Arbeiter zu entwickeln, andererseits ihre Konkurrenz unter- und gegeneinander. Er hat daher eine Tendenz, mit der Erhebung individueller Arbeitslöhne über das Durchschnittsniveau dies Niveau selbst zu senken”.

³⁷⁹ Marx 1972a s. 500f [19]; jfr Marx 1972c s. 123ff [6.iii]

I takt med den industriella revolutionens ökade mekanisering, tilltagande arbetsdelning och expanderande marknader förändras arbetarklassens sammansättning och samtidigt får denna produktivitetssökning till följd att allt mindre levande arbete behövs för att sätta produktionsmedlen i rörelse. Denna förändring i arbetsprocessens tekniska bruksvärdeaspekt återspeglas i ”der Zunahme des konstanten Bestandteils des Kapitalwerts auf Kosten seines variablen Bestandteils”³⁸⁰ med följd att efterfrågan på arbetskraft avtar i förhållande till totalkapitalets tillväxt:

Nicht nur wird eine in wachsender Progression beschleunigte Akkumulation des Gesamtkapitals erheischt, um eine additionelle Arbeiterzahl von gegebner Größe zu absorbieren oder selbst, wegen der beständigen Metamorphose des alten Kapitals, die bereits funktionierende zu beschäftigen. Ihrerseits schlägt diese wachsende Akkumulation und Konzentration selbst wieder um in eine Quelle neuer Wechsel der Zusammensetzung des Kapitals oder abermalig beschleunigter Abnahme seines variablen Bestandteils verglichen mit dem konstanten.³⁸¹

Arbetarna skapar på så sätt i tilltagande omfattning de makter som behärskar dem i det att alla metoder för att producera mervärde samtidigt är metoder till ackumulation, vilket

in wachsendem Umfang die Mittel ihrer eignen relativen Überzähligmachung [produziert]. Es ist dies ein der kapitalistischen Produktionsweise eigentümliches Populationsgesetz, wie in der Tat jede besondere historische Produktionsweise ihre besondern, historisch gültigen Populationsgesetze hat.³⁸²

Den kapitalistiska ackumulationen ger således, som dess allmänna lag, upphov till en överbefolkning som beror på kapitalets omfattning och tillväxt. Överbefolkningen fungerar samtidigt som en hävstång för ackumulationen på så sätt att den utgör en

disponible industrielle Reservarmee, die dem Kapital ganz so absolut gehört, als ob es sie auf seine eignen Kosten großgezüchtet hätte. Sie schafft für seine wechselnden Verwertungsbedürfnisse das stets bereite exploitable Menschenmaterial, unabhängig von den Schranken der wirklichen Bevölkerungszunahme.³⁸³

I allmänhet kommer förändringarna i *arbetslösheten* att regleras av reservarméns expansion och kontraktion som uttryck för industrins konjunkturcykler. De beror således

³⁸⁰ Marx 1972a s. 572 [23.2]; med reservationen att ”mit der wachsenden Produktivität der Arbeit nicht nur der Umfang der von ihr vernutzten Produktionsmittel steigt, sondern deren Wert, verglichen mit ihrem Umfang, sinkt. Ihr Wert steigt also absolut, aber nicht proportionell mit ihrem Umfang” (s. 573).

³⁸¹ Marx 1972a s. 580 [23.3]; Schumpeter 2006 s. 654 menar att Marx arbetslöshet var strikt teknologisk.

³⁸² Marx 1972a s. 581f [23.3]; jfr Blaug 1956 s. 57; Bohlin 2012 s. 179. Alla produktionsätt har sin egen befolkningslag; en abstrakt befolkningslag, menar Marx, existerar enbart för växter och djur ”soweit der Mensch nicht geschichtlich eingreift” (1972a s. 582 [23.3]).

³⁸³ Marx 1972a s. 582 [23.3]

inte på förändringar i befolkningens absoluta antal utan, menar Marx, på de växlande proportionerna mellan de sysselsatta arbetarna och reservarmén.³⁸⁴

Hur den kapitalistiska ackumulationens allmänna lag konkret gör sig gällande och vilka faktorer som modifierar den lämnade Marx dock utanför undersökningen i *Das Kapital*.³⁸⁵

Vi har sett att det enligt Marx inte är arbetet som är en vara utan den arbetskraft som en arbetare besitter som potentialitet, vars värde bestäms av värdet på de livsmedel i vid bemärkelse som en genomsnittsarbetare fordrar samhälleligt och historiskt för att kunna förverkliga denna potentialitet. Dess värde bestäms i likhet med andra varor av den samhälleligt nödvändiga arbetstid som ingår i dess reproduktion, men inbegriper därutöver historiska och moraliska faktorer, som dock vid en given tidpunkt har sin givna storhet. Om lönerna sjunker till att blott täcka en rent fysisk reproduktion skulle arbetskraften säljas under sitt värde och reproduceras endast i förkrymt form. I det att industrin drar till sig kvinnor och barn fördelas arbetskraftens värde på alla familjemedlemmar som lönarbetar och kapitalisterna kan då tillägna sig fler arbetsdagar. Även om de individuella lönerna kan sänkas så kan hela familjens inkomst därigenom ökas, vilket å andra sidan kompenseras av att fler varor måste köpas istället för att framställas och tillredas i hemmet.

Med det samhälleliga arbetets stigande produktivitet kan mängden livsmedel öka samtidigt som det värde de motsvarar minskar, varför reallönen för en arbetare kan stiga samtidigt som arbetskraftens värde minskar, och arbetaren därigenom får del av civilisationens frukter. En ökad produktivitet innebär samtidigt att mindre arbete fordras för att sätta ett givet kapital i rörelse vilket leder till att arbetare friställs för att ingå i arbetskraftsreserven. Vid progressiv ackumulation absorberas dessa av andra kapital, samtidigt som det kapitalistiska produktionssättets tendens, enligt Marx, är att skapa och konsolidera en överskottsbefolkning som inte produktivt kan sysselsättas, en tendens som gör kapitalförhållandet till en processerande motsättning som tenderar att undergräva sin egen grundval, det samhälleliga värdets källa – exploateringen av det levande arbetet.

³⁸⁴ Marx 1972a s. 587 [23.3]; jfr s. 591, 593f [23.4]; Stirati 1994 s. 124n; Heinrich 2011 s. 262f; Marx & Engels 1967 s. 32; Marx 2006 s. 582

³⁸⁵ Se Marx 1972a s. 594 [23.4]; jfr s. 595 [23.4]: ”jede Ausdehnung der Akkumulation wird umgekehrt Mittel zur Entwicklung jener Methoden. Es folgt daher, daß im Maße wie Kapital akkumuliert, die Lage des Arbeiters, welches immer seine Zahlung, sich verschlechtert”; s. 571 [23.1]; Marx 2006 s. 226f

Enligt Marx är det själva löneformen som mystifierar exploateringen av det levande arbetet genom att det framstår som att allt arbete, det vill säga hela arbetsdagen, är betalt och inte bara den del av arbetsdagen som motsvarar den samhälleligt nödvändiga arbetstid som fordras för arbetskraftens reproduktion, vilken står i omvänd proportion till den mer-arbetstid som kapitalisten därigenom, enligt varuutbytets ekvivalensprincip, tillägnar sig gratis och som utgör den fond som ligger till grund för mervärdet.

Implikationerna av detta, menar jag, blir att reallönerna å ena sidan kan öka samtidigt som arbetskraftens värde sjunker. Arbetskraftens värde kan å andra sidan ligga kvar på samma nivå samtidigt som fler och andra varor ingår i den sedvanemässiga levnadsstandardnivån. Reallöneskattningar kan därför endast visa på aspekter av förhållandet mellan arbetarnas livssituation och materiella standard i förhållande till kapitalackumuleringen i form av ekonomisk tillväxt. Vidare är inte reallönenivån det primära för Marx eftersom det inte är den som bestämmer varornas värden utan arbetets varaktighet i tid. Därför är arbetstiden, tillsammans med familjestruktur och sysselsättningsgrad, centralt för real- och *per capita*-löneskattningar samt fördelningsberäkningar, liksom insikt i att och varför arbetslöner avviker från arbetskraftens värde.

2.7 Avrundning och övergång till levnadsstandarddiskussionen

Analysen av lönedoktrinerna hos de klassiska ekonomerna och Marx har visat att inte någon av dem principiellt byggde på en fysiologisk subsistenslöneteori, utan att sedvänjor samt historiska och moraliska element bestämmer subsistensnivån. Vad som bestämmer denna nivå varierar således över tid. Bortsett från Mill och Malthus har analysen visat att det är felaktigt att tala om *den klassiska politiska löneteorin* som en *lönefondsteori*.

I centrum för Smiths teori om den naturliga lönen står sedvänjor och samhälleliga och institutionella faktorer, liksom förekomsten av arbetslöshet. Ekonomins allmänna situation, om den var framåtskridande, stillastående eller på tillbakagång, påverkade efterfrågan på arbete och därmed styrkeförhållandet mellan arbetare och kapitalägare, och i sin tur huruvida den naturliga lönen låg över den kulturella subsistensnivån, som alltså utgjorde den nedre gränsen under vilken lönerna inte varaktigt kunde sjunka. Smiths teori utgjorde grunden för de övriga ekonomernas teorier, vilka förhöll sig både kritiskt och sympatiskt till denna. Ricardos förhållande till Smith är ambivalent i det att han ger uttryck för två

olika definitioner av den naturliga lönen, vilket kan förklaras av hans metod och ambitionen att göra en tydlig analogi mellan naturligt pris och marknadspris på vanliga varor och på arbete. Å ena sidan bestäms subsistensnivån hos Ricardo samhälleligt och kulturellt av sedvänjor och å andra sidan av förhållandet mellan befolkningsökningen och sysselsättningsgraden, med andra ord efterfrågan på arbete, vilket grundas i en reviderad malthusiansk befolkningslag, där en befolkning som ökar snabbare än ackumulationen gör att arbetslöshet uppstår och lönerna pressas ner mot subsistensnivån. Mills lönedoktrin bygger på lönefondsteorin enligt vilken lönenivån och efterfrågan på arbete står i omvänd proportion, vilken tenderar mot en jämviktsnivå. Hos både Mill och Malthus blir följden att varje krav från arbetarnas sida på högre löner får som resultat att andra arbetare får mindre.

Marx löneteori bygger i stort på Smith och Ricardo och har sin plats i hans teoretiska system i syfte att kunna visa varför ett mervärde kan uppstå vid utbyte av ekvivalenter, det vill säga när en kapitalist köper arbetskraften till sitt värde. Subsistensnivån, vilken är historiskt och moraliskt bestämd, motsvarar arbetskraftens värde vid en given tidpunkt och Marx formulerar sin teori utan hänsyn till förhållandet mellan utbud och efterfrågan och styrkeförhållandet mellan arbetare och kapitalister, i analogi med bestämningen av bruks- och bytesvärdet hos alla andra varor.

De klassiska systemen bygger på tre samhällsklasser, varav vilka arbetarklassen utgör den överväldigande majoriteten. Denna klass fick sitt uppehälle genom att arbeta för lön, för vilken de köpte sina nödvändighets- och bekvämlighetsartiklar, där deras art och omfattning skiftade över tid. Under framför allt den tidigare perioden, Smith – Malthus – Ricardo, utgjordes den största posten i en arbetarfamiljs budget av spannmål, vilken kom att fungera som proxy för arbetarnas livsmedel, och som stod i centrum för kontroverserna kring de brittiska spannmålslagarna. I takt med den industriella utvecklingen kom allt mer av arbetarnas konsumtion att utgöras av manufakturvaror, i synnerhet textilprodukter. De mer deskriptiva delarna, hos framför allt Smith och Mill, ger oss en samtida bild av hur den varukorg en arbetarfamilj konsumerade kunde se ut. Hur dessa korgar ser ut i den ekonomisk-historiska forskningen idag ska uppsatsens följande del titta närmare på.

3 Levnadsstandard under den industriella revolutionen

Frågan om arbetarnas levnadsstandard är ett huvudsakligen kvantitativt sätt att angripa den större frågan om deras livssituation. Den ekonomisk-historiska diskussion som ska analyseras är främst kvantitativt inriktad och gör reallöneutvecklingen till indikator på levnadsstandardens utveckling. Uppsatsen sätter reallöneutvecklingen i relation till dess rekonstruktion av samtidens teoretiska lönedoktriner och undersöker hur reallöner förhåller sig till arbetets/arbetskraftens värde. Analysen av levnadsstandarddiskussionen ska ge svar på hur de varukorgar som ligger till grund för reallöneberäkningarna för arbetarna under den industriella revolutionen motiveras och vilket resultat vad gäller arbetarklassens levnadsstandardutveckling deltagarna presenterar. Jag använder ett argumentationsanalytiskt angreppssätt (se 1.3.1) och inleder med att strukturera deltagarnas argumentation för sina respektive förbättringar av varukorg och löneserier, för att därefter analysera de argument jag lokaliserat samt jämföra resultaten sinsemellan. Därefter tittar jag på hur de klassiska doktrinerna och systemen används i den ekonomisk-historiska diskussionen.

3.1 Bakgrund

En av de stora frågorna inom ekonomisk historia kretsar kring de brittiska arbetarnas levnadsstandard under den industriella revolutionen. En mängd försök har gjorts och görs för att mäta reallöneutvecklingen som en indikator för deras livssituation. För att kunna göra dylika skattningar jämförs uppgifterna om nominella löner med motsvarande priser på främst basvaror och deras kvantitet i en representativ familjs budget. Redan i samtiden, exempelvis hos de klassiska ekonomerna, gjordes skilda bedömningar både när det gällde den aktuella situationen och framtida prognoser.³⁸⁶ Den ”moderna debatten”³⁸⁷ sägs ha inletts 1926 i och med att J. H. Clapham publicerade sin undersökning *An Economic history of modern England* i vilken slutsatsen var att arbetarklassen hade fått det materiellt bättre under 1800-talets första hälft. Claphams optimistiska slutsats fick utstå kritik från J. L.

³⁸⁶ Detta resonemang baseras på Lundh 1983 s. 4–8. Diskussionen fram till Lindert & Williamson 1983 ligger utanför ramarna för den här uppsatsen, varför mina referenser här hänvisar till Lundh 1983. Vad gäller levnadsstandarddiskussionen tar den här uppsatsen vid där Lundh avslutar sitt paper. En ytterligare översikt över debatten fram till mitten av 1970-talet ges i Taylor 1975, vilken även diskuterar metodologiska spörsmål; Engerman 1997 diskuterar en senare del av debatten och gör en internationell utblick.

³⁸⁷ Lundh 1983 s. 4

Hammond, vars *The Industrial revolution and discontent* från 1930, drog mer pessimistiska slutsatser och menade att Clapham brast i källkritik och lät genomsnittskurvor dölja försämringar för stora minoritetsgrupper. Levnadsstandarddiskussionen kring den industriella revolutionen har hela tiden polariserats i optimistiska och pessimistiska skattningar, vilka båda funnit stöd för sina slutsatser. Generellt sett betonade pessimisterna under perioden fram till 1980-talet kvalitativa aspekter av levnadsstandarden, exempelvis hur situationen *upplevdes* av arbetarna, medan optimisterna hade ett kvantitativt angreppssätt.³⁸⁸ Det förekom emellertid undantag från denna regel: E. J. Hobsbawm, för att ta ett *pessimistiskt* exempel som Lundh anför, mötte optimisterna ”på deras hemmaplan”³⁸⁹ och tog fasta på konsumtionen av livsmedel istället för reallönen som mått på levnadsstandarden. Han kom senare att utgöra en av måltavlorna i Lindert och Williamsons inlägg i diskussionen.³⁹⁰ När E. P. Thompson³⁹¹ gav sig in i debatten under 1960-talet gjorde han det i syfte att understryka att de mätbara indikatorerna på levnadsstandarden måste kompletteras med icke-mätbara faktorer och att konsumtionsartiklarna var en bättre indikator än ”the somewhat unreal pursuit of the wage-rates of hypothetical average workers”.³⁹² Hans diagnos över diskussionen och dess optimistiska, kvantitativa respektive pessimistiska, kvalitativa konjunkturer var att ”What has been lost is a sense of the whole process – the whole political and social context of the period”³⁹³, en diagnos som ledsagat den här uppsatsen.

Trots att regionala och yrkesmässiga skillnader påverkade arbetarklassens erfarenheter under och efter den industriella revolutionen, menade Taylor 1975 att en grov generalisering kunde göras för perioden som helhet:

It would seem probable that general working-class purchasing power improved over the period 1780/90 to 1840/50; that this improvement, though appreciable, was not as great as in the succeeding half-century; that the rise in working-class incomes was slower than that of the income of the nation at large; and that improvement was uneven in time and in respect of different sectors of the working population. Advance was more marked among industrial than agricultural workers and stronger in the north than the south of England.³⁹⁴

³⁸⁸ För en översikt över diskussionen efter 1983, se t.ex. Feinstein 1998 s. 628ff

³⁸⁹ Lundh 1983 s. 6

³⁹⁰ Lindert & Williamson 1983 s. 13

³⁹¹ Thompson 1966

³⁹² Thompson 1966 s. 314; se Lundh 1983 s. 7 och Thompson 1966 s. 195f; jfr Herlitz 2002 s. 622

³⁹³ Thompson 1966 s. 196

³⁹⁴ Taylor 1975 s. 1

Vad debatten rör sig om är bland annat olika faser av utveckling och stagnation för vissa yrkeskategorier och vissa regioner respektive förändringar på aggregerad nivå och vad det får för implikationer för orsakerna bakom den industriella revolutionens specifika utveckling, fördelningen av dess resultat mellan klasserna och de sociala och materiella konsekvenser det fick för främst kroppsarbetarna.

3.1.1 Vad står på spel?

Det som står på spel i denna utdragna diskussion om levnadsstandardens utveckling för arbetarklassen under och efter den industriella revolutionen, vilket fler än en deltagande forskare har omnämnt, är dess politiskt pådrivna och präglade motiv.³⁹⁵ Både mer grundläggande och dagsaktuella politiska värderingarna har skymtat alldeles under ytan. Frågan tycks i grunden handla om hur kapitalismen ideologiskt, etiskt och moraliskt värderas och de sociala konsekvenserna av marknadsekonomin.³⁹⁶ Hartwell och Engerman menar att

The controversy [...] is not so much about the living standards of a *particular* class, in a *particular* country, in a *particular* century, as about capitalist industrialization and its effects on the working classes.³⁹⁷

Även om diskussionen i stort har koncentrerats kring fallstudier av de engelska erfarenheterna under den industriella revolutionen är implikationerna mer allmänna. Under ytan skymtar därtill en vetenskapssyn som ger kvantiteter och siffror företräde, vilken ges en värdeneutral prägel och som föranlett vissa, huvudsakligen *optimister* att, som Lindert och Williamson³⁹⁸, förklara problemen lösta och debatten avslutad i och med det nya empiriska underlag som tagits fram. Hartwell och Engerman³⁹⁹ hävdar att diskussionen inte är blott teknisk (analytiska och dataproblem) utan rör sig kring historisk sensitivitet och under-

³⁹⁵ Lindert & Williamson 1983 s. 1; Feinstein 1998 s. 625; Taylor 1975 s. xxii; Hartwell & Engerman 1975 s. 189; Mathias 1975 s. vii; Thompson 1966 s. 207ff; Lundh 1983 s. 19; Engerman 1997 s. 17

³⁹⁶ Se t.ex. Clark 2007 s. 4: "Over the long run income is more powerful than any ideology or religion in shaping lives. No God has commanded worshippers to their pious duties more forcefully than income as it subtly directs the fabric of our lives. [– – –] We already see how the rich live, and their current lifestyle predicts powerfully how we will all eventually live if economic growth continues"; jfr Burnette 2008 "Introduction"

³⁹⁷ Hartwell & Engerman 1975 s. 192

³⁹⁸ Lindert & Williamson 1983 s. 12

³⁹⁹ Hartwell & Engerman 1975 s. 189; jfr Herlitz 2002 s. 622

liggande politiska motiv; Taylor⁴⁰⁰ reducerar diskussionens tvistefrågor till tre områden: oenighet kring definitioner och termer, bevisens validitet och olika tolkningar.

3.1.2 Definitioner

Som framgick i analysen av lönedoktrinerna är *subsistensbegreppet* tvetydigt, med konnotationer åt ett fysiskt och biologiskt existensminimum; vid närmare undersökning visar det sig dock vara elastiskt genom att vara historiskt bestämd (se 2.7).⁴⁰¹ Allen använder en fysiskt nödvändig ”bare-bones subsistence”⁴⁰² som riktmärke (*benchmark*) för jämförelser av reallönenivåerna historiskt; löner över denna nivå betraktar han som överskott (*surplus*).

Clark⁴⁰³ antar en arbetsdag om 10 timmar efter 1810, efter att ha sjunkit från 11 timmar sedan 1750-talet, genom att dela daglönerna med timlönerna. Före 1860-talet rapporterades lönerna ofta per dag eller halv dag och efter 1860 allt oftare per timme. Timlönerna efter 1869 omvandlar han till lönen för den antagna arbetsdagen. Lindert och Williamson⁴⁰⁴ aggregerar lönenivåerna till ett arbetsår om 52 veckor, ett godtyckligt antal veckor vilket de menar inte spelar någon större roll för undersökningen. De bortser i princip från naturabetalningar.⁴⁰⁵ Feinstein⁴⁰⁶ antar full sysselsättning och mäter veckoinkomster och inte lönenivåer, vilket han menar täcker in både overtidsbetalningar och ackordslöner.

Frågan om arbetslösheten är en stöttesten i skattningarna av reallöneutvecklingen. Lindert och Williamson menar att frågan har överbetonats i debatten och drar slutsatsen att arbetslösheten utanför jordbrukssektorn inte var ”exceptionally high in either the 1840s or the 1850s”⁴⁰⁷; även om den skulle ha ökat under 1820-talet så skulle det inte ha påverkat arbetarnas reallöneökningar nämnvärt.

⁴⁰⁰ Taylor 1975 s. xviii

⁴⁰¹ Allen 2009b s. 25f; jfr Stirati 1994, fr.a. s. 33ff och s. 179

⁴⁰² Allen 2011 s. 9; jfr Allen 2009b s. 25, 28, 56; Clark 2005 s. 1308, 1309 använder *premium* resp. *reward* för löner över subsistens. Termen förekommer inte i Lindert & Williamson 1983 eller Feinstein 1998.

⁴⁰³ Clark 2005 s. 1321 Appendix; före 1860-talet rapporterades betalningar för arbete ofta efter vad institutioner betalade och/eller vad, i Clarks fall, byggnadsföretagen tog betalt medan den direkta lönen till arbetarna rapporteras efter 1860-talet (s. 1321).

⁴⁰⁴ Lindert & Williamson 1983 s. 3, 3n

⁴⁰⁵ Lindert & Williamson 1983 s. 4, utom för lantarbetare; Burnette 1997 s. 269, 271 menar att bortseendet från betalning *in natura* är en orsak bakom en fördom (*bias*) i beräkningen av kvinnors löner.

⁴⁰⁶ Feinstein 1998 s. 633; Allen 2007 s.1 anammar Feinsteins nominella löneindex; för problem kring tid- och ackordslöner, se t.ex. Burnette 2008 kap. 2; Burnette 1997 s. 262f; Marx 1972a kap. 18, 19

⁴⁰⁷ Lindert & Williamson 1983 s. 16; se s. 13f; Tiden före 1851 saknas nationell data över arbetslöshet, och att göra skattningar för tiden före 1834 års *Poor Law reform* vore ”unwise” (s. 15); jfr Taylor 1975 s. xxvii f

3.2 Uppsatsens ”deltagarkorg”

Jag har gjort ett axplock för att lyfta fram olika ståndpunkter i diskussionen efter 1983 om levnadsstandard och reallöneutveckling, bestående av Lindert och Williamson, Feinstein, Clark och Allen. Urvalet har jag gjort huvudsakligen med hjälp av de personer och verk respektive deltagare refererar till och kritiserar. Mitt tidigaste exempel är av Lindert och Williamson (1983), vilket genom att ta sig an problemet med ekonomiämnets moderna verktyg utgjorde en vändpunkt i diskussionen.⁴⁰⁸ På så sätt tar jag vid där Lundh⁴⁰⁹ avslutar sin text om levnadsstandarddiskussionen i England och Sverige, i enlighet med den överlappning av gränsår som brukligt är.

Det är huvudsakligen utifrån Lindert och Williamson som Feinstein⁴¹⁰ föreslår sin revidering av skattningen av levnadsstandardens utveckling för de brittiska arbetarna under den industriella revolutionen. Clark⁴¹¹ menar sig ha förbättrat skattningen gentemot främst Feinstein genom sin nya varukorg och sin viktning, och når resultat som ligger mer i linje med Lindert och Williamsons optimism. Allen⁴¹² kritiserar i sin tur Clark och kommer genom sin kombination av det bästa hos Clark och Feinstein till en skattning som ligger närmare den pessimistiska (om än ”surprisingly optimistic!”⁴¹³) bild som Feinstein presenterat. I fallet med Clark och Allen har jag även tittat på en bok av dem var, som analyserar den industriella revolutionen för att se vad de menar var dess orsak och vilka de huvudsakliga resultaten var för arbetarklassens reallöneutveckling och levnadsstandard.⁴¹⁴

Allen, som är den senaste av dem jag tittat på, gör bedömningen att det i princip råder konsensus mellan Lindert och Williamson och Feinstein vad gäller de nominella lönernas utveckling och att de olika skattningarna mellan dem och Clark respektive Allen främst beror på skillnader i prisindex.⁴¹⁵ Detta har jag tagit fasta på och ägnar därför mitt intresse främst åt varukorgarna och de prisserier som ligger till grund för deras sammansättning.

⁴⁰⁸ Feinstein 1998 s. 628; Allen 2007 s. 1

⁴⁰⁹ Lundh 1983

⁴¹⁰ Feinstein 1998

⁴¹¹ Clark 2005, 2007

⁴¹² Allen 2007, 2009a, b

⁴¹³ Allen 2007 s. 2

⁴¹⁴ Clark 2007; Allen 2009b

⁴¹⁵ Allen 2007 s. 1, 3; skillnaderna beror framför allt på ”grain & potatoes, dairy, fuel, beer and clothing”; jfr Feinstein 1998 s. 633

3.2.1 Levnadsstandarden och Lindert och Williamsons nya ögon

Lindert och Williamson⁴¹⁶ vill med sin artikel bidra till debatten om arbetarnas materiella levnadsstandard under den industriella revolutionen med motiveringen att den växande mängden data ger en klarare bild av ”workers’ fortunes”⁴¹⁷ från mitten av 1700-talet. De bortser från de svårsmatta ”social side-effects”⁴¹⁸ som spelar in i livssituationen som helhet.

3.2.1.1 Lindert och Williamsons centrala slutsats angående den industriella revolutionen

Resultatet av Lindert och Williamsons skattningar av förändringarna i arbetarnas materiella situation under åren 1781–1851 visar på ”impressive net gains in the standard of life”⁴¹⁹: en materiell standardökning på över 60 procent för lantarbetare, över 86 procent för kroppsarbetarna [*blue-collar workers*]⁴²⁰ och över 140 procent för alla arbetare, med den största ökningen efter 1820. Under slutet av 1700-talet närmade sig de okvalificerade arbetarna i och utanför jordbruket, de bättre betalda arbetarna, i synnerhet *arbetar-aristokratin*. Från 1815 fram till mitten av seklet ökade avståndet mellan de hög- och de lågavlönade arbetarna dramatiskt, med lantarbetarlönerna i botten och tjänstemannalönerna i toppen.⁴²¹ 1810–1815 steg den allmänna reallönenivån och föll därefter fram till 1819 för att sedan ligga stilla en längre tid men vid 1850 nära på ha fördubblats, med slutsatsen att det ”seems reasonable to conclude that the average worker was much better off in any decade from the 1830s on than in any decade before 1820”.⁴²²

⁴¹⁶ Lindert & Williamson 1983 s. 1

⁴¹⁷ Lindert & Williamson 1983 s. 1

⁴¹⁸ Lindert & Williamson 1983 s. 17, 21ff

⁴¹⁹ Lindert & Williamson 1983 s. 24

⁴²⁰ Se Lindert & Williamson 1983 Tabell I. *Blue-collar workers* utgörs av *farm labour, middle group*, bestående bl.a. av okvalificerade arbetare utanför jordbruket, poliser och väktare, gruvarbetare (*colliers*), bomullsspinnare, samt *artisans/”labour aristocracy”*. Lindert 2005 s. 103 hävdar att den tid Napoleonkrigen pågick ”kan ha varit bottenivån för okvalificerade arbetares faktiska levnadsstandard”.

⁴²¹ Lindert & Williamson 1983 s. 7; kvinnor och barn åtföljde utvecklingen för de okvalificerade (manliga) arbetarna med vilka de konkurrerade, hävdar de (s. 17).

⁴²² Lindert & Williamson 1983 s. 12; se s. 11; emellertid ökade inkomstskillnaderna under perioden och okvalificerade arbetare [*common labourers*] fick en långsammare förbättring än de mer välbetalda anställda [*employees*]; under den första halvan av 1800-talet ökade skillnaden mellan de övre och lägre medelklasserna, liksom mellan arbetarna och de fattiga.

3.2.1.2 Lindert och Williamsons varukorg och vikter

Lindert och Williamson har utökat sin varukorg med artiklar som är mer relevanta för arbetarklassen, exempelvis potatis, och med hyreskostnaderna som den viktigaste förändringen gentemot tidigare index, som ofta uteslutit denna post.⁴²³ När det gäller vikterna måste även dessa spegla andelarna i en arbetarfamiljs budget, vilket tidigare serier inte gjort på ett tillfredsställande sätt, menar de, och de måste spegla regionala skillnader, som mellan norra och södra England, mellan stads- och landsbygdsbefolkning och mellan fattiga och rika, vilket föranlett dem att skapa fyra olika levnadskostnadsindex: norra landsbygden, södra landsbygden, norra städer och södra städer. Det resultat de fått fram gjorde gällande att valet av vikter spelade liten roll, då nettoprisstegringen för matvaror, som skulle ha drabbat de fattiga på landsbygden mer än de bättre betalda arbetarna i städerna kompensades av de relativt stigande bostadshyrorna i städerna.⁴²⁴ I sina serier har de därför använt vikterna från södra städer. Det resultat de fick fram hamnade mellan tidigare optimistiska och pessimistiska skattningar och visade på ett något snabbare fall i levnadsomkostnader. De menar att den stora reallöneökning de skattat från 1820-talet, större än vad tidigare *optimister* fått fram, är stor nog att lösa spørsmålet om huruvida reallönerna ökade eller inte under den industriella revolutionen, då de siffror de presenterar bygger på ”the steady accumulation of data”.⁴²⁵

Lindert och Williamson drar slutsatsen att en vanlig arbetare i England hade en högre materiell levnadsstandard efter 1830 än någon gång före 1820. Omkring 1850 var reallönenivån dubbelt så hög jämfört med 1780-talets nivå. Den huvudsakliga orsaken till detta är ett snabbare prisfall för levnadsomkostnaderna i förhållande till tidigare skattningar. Resultatet kommer de fram till genom sitt tillägg till prisserierna av för ett arbetarhushåll väsentliga artiklar, som potatis och i synnerhet hyreskostnaden.

⁴²³ Lindert & Williamson 1983 s. 8

⁴²⁴ Lindert & Williamson 1983 s. 10

⁴²⁵ Lindert & Williamson 1983 s. 12; jfr Sen 1985 s. 29, om Lavoisier (1743–1794), som menade att kvantitativa studier skulle kunna lösa alla den politiska ekonomins dispyter och göra ämnet överflödigt.

3.2.2 Charles H. Feinsteins bevarade pessimism

Feinstein vill med sin artikel ge sitt bidrag till försöken att lösa frågorna kring industrialismens och kapitalismens utveckling i England vid den aktuella tiden och den betydelse det fick för arbetarklassens levnadsstandard.⁴²⁶ Hans angreppssätt är en snäv tolkning av levnadsstandarden i förhållande till reallöner och den potentiella privata konsumtionen av varor och tjänster. Det problem som artikeln främst angriper är nettoresultatet för arbetarklassens levnadsstandard under den industriella revolutionen. 1770–1830 innebar förutom industrialiseringens första steg och urbanisering även en hitintills oöverträffad fördubbling av befolkningen i England och Wales, samt ett flertal år av missväxt. Därtill ledde Napoleonkrigen och kontinentalblockaden till en ekonomisk situation präglad av inflation, vilket påverkade olika sektorer på olika sätt och drog bort tusentals män från den civila arbetsmarknaden. Det är mycket svårt att särskilja alla dessa olika faktorer och syftet med artikeln är att skatta ett nettoresultat för den totala samverkan mellan faktorerna.⁴²⁷

3.2.2.1 Feinsteins centrala slutsats angående den industriella revolutionen

Enligt Feinstein⁴²⁸ erfor de flesta arbetare i England inte någon sänkt levnadsstandard under och efter den industriella revolutionen, men inte heller den snabba förbättring som *optimisterna* Lindert och Williamson hävdar. Majoriteten av arbetarklassen fick framhärda i nästan ett sekel av vedermödor med ingen eller blott blygsam förbättring utifrån en redan låg nivå innan de fick ta del av frukterna från den ekonomiska omvandling som den industriella revolutionen innebar. Under de 50 åren fram till 1830 låg reallönerna i princip stilla trots den låga nivån efter reallöneminskningen i slutet av 1700-talet; viss ökning skedde under 1830-talet men sjönk i och med depressionen 1838–1842. Det var inte förrän vid mitten av 1840-talet som reallönerna började stiga, med påtagliga ökningar först under 1860-talet och en verklig accelererande reallöneökning först efter prisfallet efter 1873.

⁴²⁶ Feinstein 1998 s. 626f

⁴²⁷ Feinstein 1998 s. 628

⁴²⁸ Feinstein 1998 s. 649ff

3.2.2.2 Feinsteins varukorg och vikter

Feinsteins skattningar gäller kroppsarbetarna (*blue-collar*) och han har utelämnat andra inkomsttagare (*white-collar*), väl medveten om vissa gränsdragningsproblem, så som till exempel vad gäller butiksbiträden. Det viktiga problemet med skillnader inom klassen av kroppsarbetare, vad gäller yrke, region, kvalifikation och genus, har han i stort lämnat åt vidare forskning.⁴²⁹ För att kunna dra några övergripande slutsatser för arbetarklassen som helhet krävs något slag av nationella skattningar, och det index Feinstein redovisar är tillämpligt för det: ett viktat genomsnitt av en rad representativa komponentindex som tillskriver lika stor betydelse för inkomstförändringarna för enskilda arbetare. Fördelen med detta slags genomsnitt, istället för *per capita*-inkomster eller konsumtion, menar han,⁴³⁰ är att det minskar risken för felskattningar på grund av förändringar i inkomstfördelningen mellan arbetare och medel- och överklasserna.

Hans levnadsomkostnadsindex omfattar priser på tolv typer av mat, liksom öl, kol, ljus, kläder, skor och hyror, och han använder sig av ett Laspeyres-index med fasta vikter, vilket han menar är bäst lämpat för skattningar av förändringar i levnadsomkostnader för arbetare på lång sikt; ett Paasche-index skulle kräva information om utgiftsandelar för varje år under perioden.⁴³¹ Tre separata index skapades för tre kortare perioder, med tre olika kvantitetsvikter där basåren utgjordes av ett femårigt medeltal i mitten av respektive period, som ett slags kompromiss mellan ett tidigt och ett sent basår. De tre separata indexen länkades sedan samman till ett index.⁴³² De nya serier för kläder och hyror som Feinstein inkluderar har en betydande påverkan jämfört med Lindert och Williamsons index eftersom de serier som han hämtat från nationell skattedata följer ett förändringsmönster som skiljer sig märkbart från deras begränsade urval av bostäder. Under de första åren efter kriget sjönk hyrorna kraftigare och förstärkte därmed det allmänna prisfallet. 1830- och 1840-talet steg de dock kraftigare och dämpade därigenom det allmänna prisfallet.⁴³³

⁴²⁹ Feinstein 1998 s. 627

⁴³⁰ Feinstein 1998 s. 627; jfr Lindert & Williamson 1983 s. 12

⁴³¹ Se Feinstein & Thomas 2002, Appendix B

⁴³² Feinstein 1998 s. 634

⁴³³ Feinstein 1998 s. 642; se Lindert & Williamson 1983 s. 9

Prisindikatorerna bygger i stort på institutionella och återförsäljarpriser, vilket fått kritik, en dåligt grundad kritik, bortsett från när det gäller kläder, hävdar han.⁴³⁴

Vid en jämförelse med Lindert och Williamsons skattningar skiljer sig Feinsteins på flera punkter, som var och en är tämligen blygsam men som sammantaget gör stor påverkan på resultatet. En skillnad gäller viktningen och de utgiftsandelar som denna bygger på: genom att de använder ett basår för hela perioden, med kvantitetsvikter från slutet av perioden (1851) vilken kännetecknas av fallande priser och får som resultat att indexet implicerar ett snabbare prisfall än Feinsteins, som använder länkade index.⁴³⁵ Detta fenomen förstärks av de data över budgetar de använt sig av, där vetemjöl får en utgiftsandel om 44 procent och återspeglar konsumtionen hos de fattigaste hushållen på landsbygden vid en specifik period av stora umbäranden; genom att använda en så stor utgiftsandel tillsammans med ett senare basår då priserna var mycket lägre blir följden, menar Feinstein, att en oproportionerligt stor kvantitetsvikt används för ett osedvanligt prisfall på vete efter kriget.⁴³⁶ Vidare inkluderar Feinstein potatis, havremjöl och andra kategorier, vilka Lindert och Williamson utelämnat⁴³⁷, något som ytterligare minskar takten på prisfallet i förhållande till de senare. Inkluderandet av öl har en liten effekt på prisutvecklingen under första halvan av 1800-talet på grund av i princip konstanta priser, bortsett från 1830 då skatten på öl togs bort; likaså gör inkluderandet av mjölk och ost liten skillnad. Vad som däremot gör stor skillnad är inkluderandet av kläder och hyror: Feinsteins prisserier visar på ett kraftigare fall under efterkrigstiden, vilket förstärker det allmänna prisfallet, men en snabbare ökning under 1830- och 1840-talet vilket avsevärt dämpar det allmänna prisfallet.⁴³⁸

Jämfört med de löneindex som Lindert och Williamson använt sig av, vilka baseras på ett tidigare arbete av Williamson, som skapats med ett annat syfte och som skiljer sig från Feinsteins i sina definitioner och sin omfattning, är den allmänna trenden i de två indexen tämligen lika.⁴³⁹ Feinsteins serie bygger på separata skattningar för sysselsatta män och

⁴³⁴ Feinstein 1998 s. 635f; jfr Taylor 1975 s. xxv

⁴³⁵ Feinstein 1998 s. 641

⁴³⁶ Feinstein 1998 s. 641

⁴³⁷ Feinstein anger att de tog med potatis och havremjöl i sitt index för norra England, men inte i det södra, vilket var det de föredrog (s. 641n).

⁴³⁸ Feinstein 1998 s. 642

⁴³⁹ Feinstein 1998 s. 633

kvinnor i Storbritannien, vilka klassificerats utifrån sektor eller yrke och därefter brutits ner för att urskilja tre kategorier inkomstagare: arbetsgivare och egenanställda, löneanställda (*salaried employees*) och kroppsarbetare; en skattning av det årliga antalet manliga och kvinnliga inkomstagare utgjorde sedan en variabel i viktningen av den sammanslagna löneserien. Vidare krävs en skattning av det absoluta värdet på de genomsnittliga årsinkomsterna i de olika sektorerna för varje år, vilket bygger på det implicita antagandet att alla dimensionerna av de sammanslagna inkomstagarna återspeglas på ett riktigt sätt och att förändringar vad gäller kvalifikationer, kön, ålder *et cetera* inbegrips i inkomstindexet – ”undoubtedly a heroic assumption, given the sweeping changes that occurred during this period”.⁴⁴⁰ Feinstein menar att det var bäst att göra så eftersom det gjorde det möjligt att specificera vad indexen bygger på och testa de extrapolerade lönenivåerna mot oberoende referenspunkter för respektive år, och varje serie viktas årligen med den motsvarande aggregerade lönesumman. Alla serierna mäter veckoinkomsterna med ett antagande om full sysselsättning, vilket Feinstein menar fångar förändringarna i arbetskraftens sammansättning och inbegriper övertidsbetalning och ackordslöner, liksom olika ersättningar *in natura*.⁴⁴¹

Feinsteins slutsats är att arbetarna i England åtminstone inte erfor någon materiell standardsänkning under den industriella revolutionen och att en påtaglig reallöneökning skedde först från mitten av 1840-talet och en accelererande ökning först efter 1873 års prisfall. Han når sitt resultat främst genom sina prisindex och de siffror han tagit fram främst för kläder och boende, samt att han har länkat samman tre olika index utifrån tre olika basår. Skillnaderna mellan deras övriga prisserier är små, men får sammantaget ett mer pessimistiskt resultat än Lindert och Williamson.

3.2.3 Gregory Clarks meliorism

Clark⁴⁴² gör i sin artikel en skattning av reallönerna per timme för snickare och byggnadsarbetare i England ända tillbaka till 1200-talet och fram till år 2004 i syfte att kunna tolka både orsakerna bakom och resultatet av den industriella revolutionen. I likhet med Lindert och Williamson och i motsats till Feinstein och Allen är slutsatsen ”much more optimistic

⁴⁴⁰ Feinstein 1998 s. 632

⁴⁴¹ Feinstein 1998 s. 633

⁴⁴² Clark 2005 s. 1307

for the Industrial Revolution era”⁴⁴³, till största delen beroende på att hans skattade levnadsomkostnad ökar mycket mindre än hos Feinstein; och menar vidare att för den tidigare delen av den industriella revolutionen är det Feinstein som är allt för optimistisk. Först efter 1820-talet visade reallönerna på en ordentlig tillväxt – om 0,9 procent i genomsnitt per år fram till 1860-talet.⁴⁴⁴

3.2.3.1 Clarks centrala slutsats angående den industriella revolutionen

Den industriella revolutionens stora sociala effekter, vilka minskade ojämlikheten i samhället ”by benefiting the most disadvantaged groups in preindustrial society, particularly unskilled workers”⁴⁴⁵ och kvinnor, berodde enligt Clark⁴⁴⁶ på tre huvudsakliga oraker: kunskapens och teknologins framsteg samt den demografiska transitionen. Mellan 1760 och 1860 ökade reallönerna i England snabbare än reell *output per capita*, samtidigt som innovatörer, kapital- och jordägare samt ägare av humankapital inte erfor någon eller blott blygsam ersättning.

3.2.3.2 Orsaker till den industriella revolutionen

Enligt Clark⁴⁴⁷ uppstod den industriella revolutionen, efter en lång och gradvis utveckling som påverkade flera europeiska länder på samma sätt, på grund av en rad tillfälligheter: i synnerhet den enorma befolkningsökningen i England efter 1760, Englands framgång i revolutions- och Napoleonkrigen samt utvecklingen i USA. Det hade inget att göra med de stora personligheterna: Arkwright som 1768 introducerade sin mekaniserade spinnerifabrik eller Watts kondensatorer till ångmaskinen 1769. Den drevs främst fram av kunskapens expansion genom ”investments in expanding the stock of production knowledge in societies”⁴⁴⁸ även om investeringar i fysiskt kapital och humankapital bidrar till förklaringen.

⁴⁴³ Clark 2005 s. 1318

⁴⁴⁴ Clark 2005 s. 1319

⁴⁴⁵ Clark 2007 s. 273; jfr Clark 2005: ”the secular decline in skill premiums must reflect underlying trends in the demand for and supply of skills in the building industry” (s. 1316); ”the skill premium moved in an inverse relationship of the average stock of human capital” (s. 1317).

⁴⁴⁶ Clark 2007 s. 11, 272f, 278

⁴⁴⁷ Clark 2007 s. 231

⁴⁴⁸ Clark 2007 s. 197, 272; se Clark 2007 s. 204; Clark 2005 s. 1314

3.2.3.3 Clarks varukorg och vikter

Clarks index sträcker sig långt utanför avgränsningarna för den här uppsatsen, ända tillbaka till 1200-talet, till vilket hänsyn naturligtvis måste tas. För tiden fram till 1869, som i princip utgör den senare gränsen för den här uppsatsen, har han skapat ett geometriskt index baserat på prisserierna för varje komponent och använt utgiftsandelarna som vikter, med antagandet att utgiftsandelarna är konstanta för varje artikel då relativpriserna förändras; detta är tillämpligt eftersom den reala levnadsstandarden bara har varierat 2,5:1 under hela den undersökta perioden och för att det fyller artikelns omfattning och syfte.⁴⁴⁹ Hans index innehåller 49 artiklar, vilket gör det mer tillförlitligt än tidigare index genom ”the law of large numbers”⁴⁵⁰, menar han. De största posterna i en arbetarfamiljs budget enligt Clarks index är bröd (18,5 procent), boende (6,5 procent) och öl (6 procent).⁴⁵¹ Fram till 1869 utgjorde bröd den enskilt viktigaste konsumtionsartikeln för arbetare, och de tillgängliga priserna före 1816 kommer huvudsakligen från London och var reglerade enligt lag fram till 1815. Förhållandet mellan de reglerade brödpiserna och vetepiserna skiftade mycket och då 92 procent av kostnaden för bröd utgjordes av vete så tolkar Clark ett prisfall år 1767 för vad flottan betalade för sitt bröd som resultatet av en kvalitets-sänkning. Därför har han gjort sin skattning av bröd och mjöl före 1816 genom att ta fram brödpiserna utifrån vetepiserna genom regression baserad på marknadspriserna 1816–1869 med hög statistisk signifikans.⁴⁵² Bränslepriserna består under den aktuella tiden främst av kol: 90 procent för den senare delen, 80 procent för den tidigare och sedan fallande längre bak i tiden utan att denna viktning förklaras utan framstår, menar jag, som Clarks antaganden.⁴⁵³ Kostnaderna för olika tjänster (undervisning, läkare, frisörer) antas utgöra 2,5 procent av utgifterna.⁴⁵⁴ En stor nyhet och förbättring med de nya serierna, menar han, är att han inkluderar kostnaderna för boende, vilka han skattar till 8 procent av arbetarnas utgifter.⁴⁵⁵ Artikelnen redovisar även en förbättrad skattning av kostnaderna för kläder och sängkläder, och skattar dessa till 12 procent av de totala utgifterna.

⁴⁴⁹ Clark 2005 s. 1323, 1326

⁴⁵⁰ Clark 2005 s. 1329

⁴⁵¹ Clark 2005 s. 1329

⁴⁵² Clark 2005 s. 1326ff.

⁴⁵³ Se Clark 2005 s. 1328; för tiden före 1590 hålls bränslet konstant på 20 procent.

⁴⁵⁴ Clark 2005 s. 1329

⁴⁵⁵ Clark 2005 s. 1328

Clarks nya index skiljer sig från både tidigare index, som ligger utanför den här uppsatsen, och från Feinsteins index för perioden 1770–1869. Främst beror det på att Feinstein, i likhet med tidigare index, använder ett Laspeyres-index med 1770-talet som basperiod, menar Clark.⁴⁵⁶ Själv använder han sig av ett geometriskt index med fasta utgiftsandelar för underserierna.⁴⁵⁷ Feinstein har även underskattat de verkliga brödkostnaderna och inkluderade inte gas, salt, tobak med mera vilka föll kraftigt i pris efter 1815.⁴⁵⁸

När det gäller de nominella lönerna har Clark antagit att arbetsdagen var 10 timmar, genom att räkna om och skatta dagslönerna, vilka var de löner som rapporterades före 1870. I och med att arbetsdagen före 1800 troligen var längre än 10 timmar får detta som följd att reallöneökningen i och med den industriella revolutionen troligen är större än vad hans skattning visar.⁴⁵⁹

Clarks slutsats är att arbetarnas reallöneutveckling var högre än vad Feinstein fått fram, med de okvalificerade arbetarna och kvinnorna som de största vinnarna. Genom att ha ett index som omfattar närmare 50 artiklar menar han att det är mer tillförlitligt än tidigare index. De största posterna för en arbetarfamilj vid den aktuella perioden utgjordes av bröd, boende och öl vilka han givit större vikter. Han har använt ett geometriskt index, vilket han menar är mer tillförlitligt än Feinsteins Laspeyres-index. Clark menar att reallönerna steg påtagligt från 1820-talet med en årlig procentuell tillväxt på 0,9 fram till 1860-talet.

3.2.4 Robert C. Allens pessimistiska löneplatå

Allen⁴⁶⁰ ger sitt bidrag till diskussionen i syfte att ta fram de mest tillförlitliga levnadsomkostnads- och reallöneindexen genom att kombinera det bästa med Feinsteins respektive Clarks index, vilket får som resultat en skattning som ligger närmare den förre än den senare. Det handlar emellertid inte om vems index som är bäst – vi kan lära av och använda hos båda, menar han. Frågan är vilka enskilda serier som kan kombineras för att få de mest tillförlitliga indexen med hänsyn till inflationen under industriella revolutionen.

⁴⁵⁶ Jfr Feinstein 1998 s. 634, som anger tre basår för tre index vilka sedan länkas samman till ett; i detta index, baserat på femåriga genomsnitt har $1778/82 = 100$ men de faktiska basåren är de tre angivna för de separata indexen (s. 639). Det tycks som att Clark blandar samman faktiskt basår med kedjeindexets 100. Se delen om Feinstein 1998 i den här uppsatsen.

⁴⁵⁷ Clark 2005 s. 1329, 1333

⁴⁵⁸ Clark 2005 s. 1334

⁴⁵⁹ Clark 2005 s. 1308

⁴⁶⁰ Allen 2007 s. 12

3.2.4.1 Allens centrala slutsats angående den industriella revolutionen

Under perioden 1770–1850 var reallönernas tillväxt lägre än tillväxten för *output* per arbetare, det vill säga produktivitetens utvecklingen. Reallönerna ökade under 1700-talet och återigen efter 1830, medan de fyra decennierna efter 1790 utgjorde ett slags löneplatå och en tydlig paus då reallönerna låg stilla.⁴⁶¹ De tekniska framstegen i och med den industriella revolutionen gav upphov till en ökad efterfrågan på kapital, vilket ökade avkastning, profitkvoter och sparande. Under 1800-talets första fyra decennier ökade ojämlikheten påtagligt då produktivitetens ökningens resultat gick till egendomsägarna, då kapitalinkomsterna ökade på bekostnad av jordinkomster och löner; reallönerna stagnerade samtidigt som profitkvoterna dubblades.⁴⁶²

3.2.4.2 Orsaker till den industriella revolutionen

Allen⁴⁶³ förklarar varför den industriella revolutionen uppstod när den gjorde och var den gjorde det med att de höga arbetarlönerna och den billiga energin i England gav incitament till att utveckla teknologin för att ersätta arbetskraften med kapital och energi. Denna situation var ett resultat av Englands framgång i den globala ekonomin sedan 1500-talet. Drivkraften bakom den industriella revolutionen var de tekniska framstegen, vilka inletts under 1700-talet med de berömda uppfinningarna *mechanical spinning*, *coke smelting*, *iron puddling* och *the steam engine*, men som kom att återverka på den nationella ekonomin först efter 1800 och förstärktes ytterligare med hjälp av den ökade produktiviteten i jordbruket och uppfinningarna *the power loom*, *the railroad* samt användandet av ångkraften i allmänhet.

⁴⁶¹ Därav titeln på Allen 2009a, "Engels' pause", eftersom det var i anslutning till den perioden som Friedrich Engels skrev sin bok om arbetarklassens situation i England (1845). Detta sakförhållande, menar Allen (2007 s. 13), "underplay the belief of the classical economists that workers would be left behind as capitalism developed".

⁴⁶² Allen 2009a s. 13

⁴⁶³ Allen 2009b s. 15; 2005 s. 16

3.2.4.3 Allens motivering av sin varukorg och sina vikter

Allen menar att det i princip råder konsensus i debatten när det gäller de nominella löneserierna, vilket inbegriper hänsynstagande till arbetstid, arbetslöshet *et cetera*, och fokuserar därför på konsumentprisindexen och använder Feinsteins nominella löneserier för beräkning av reallönerna.⁴⁶⁴ För att kunna välja vilka delar av respektive index som ska användas krävs ”close attention to the commodities involved and the use of as much collateral evidence as possible”.⁴⁶⁵ Han anger tre orsaker till att deras serier skiljer sig från varandra: formlerna, vikterna, prisserierna, och slutsatsen är att formlernas betydelse är försumbar, medan vikter och prisserier har ungefär lika stor betydelse för avvikelserna, ett resultat han nått genom att köra Clarks prisserier genom Feinsteins modell.⁴⁶⁶

Där Clark använder en uppsättning vikter för sitt index skiftar Feinstein mellan tre olika viktningar under loppet av den industriella revolutionens utveckling; hans konsumentprisindex hade dock kunnat upprepas med snarlikt resultat genom att blott använda vikterna för mellanperioden, vilket är vad Allen själv gör i sin jämförelse.⁴⁶⁷ Den mest slående skillnaden, enligt Allen⁴⁶⁸, mellan Clark och Feinstein är hur de viktar utgifterna för kolhydrater (bröd, mjöl, havremjöl, potatis) där den förre viktar dessa som 27 procent och den senare 39 procent, där skillnaden huvudsakligen beror på bröd och mjöl. Clark får sin siffra genom att räkna ut genomsnittet mellan tre olika källor, som Allen menar är en ”unsatisfactory combination of sources”.⁴⁶⁹ Följaktligen viktas övriga varor lägre, och Clark viktar 10 procent för salt, kryddor, tvål, belysning, tjänster (exempelvis barnmorskor, begravning⁴⁷⁰) och tobak, medan Feinstein viktar samma kategorier till 1 procent.⁴⁷¹ Själv viktar Allen bröd och mjöl som 28,5 procent och sätter övriga till 0, och i likhet med Clark⁴⁷² tjänster till 2,5 procent.

⁴⁶⁴ Allen 2007 s. 1

⁴⁶⁵ Allen 2007 s. 4

⁴⁶⁶ Allen 2007 s. 2. Feinstein använder ett Laspeyres-index med specificerade utgiftsandelar och Clark ett geometriskt index (Fisher) med specificerade andelar, medan Allen själv använder ett Laspeyres-index med specificerade varukvantiteter

⁴⁶⁷ Allen 2007 s. 4

⁴⁶⁸ Allen 2007 s. 4

⁴⁶⁹ Allen 2007 s. 4; se Clark 2005 Tabell A3; jfr Feinstein 1998 s. 635n

⁴⁷⁰ Allen 2007 s. 6

⁴⁷¹ Allen 2007 s. 6 menar dock att det inte finns bevis för Clarks viktning på 10 %, och att huvuddelen av salt användes till brödbak (s. 6n).

⁴⁷² Clark 2005 Tabell A3

För de prisserier som aggregeras, varav de viktigaste utgjordes av ”grain & potatoes, dairy, fuel, beer, and clothing”⁴⁷³, visar Clarks serier på lägre inflation mellan 1760 och 1870 än Feinsteins, vilket leder till slutsatsen att reallönerna steg mer genom att de låg steget före inflationen, medan det omvända gäller för Feinstein. Allen menar att Clark har utökat prisserierna och behandlat dem ”in an innovative way”⁴⁷⁴, och förbättringarna jämfört med Feinstein gäller framför allt icke-matvaror medan matvarorna är mindre lyckade hos honom. I den förra kategorin utgör klädprisserierna, sedan länge en stöttesten, en ”significant improvement”⁴⁷⁵, genom att ha baserat serierna på statistik över klädpriserna istället för, som Feinstein och Lindert och Williamson, bygga vidare på tidigare index baserade på tidsserier för ylle- och bomullstyg. Resultatet är dock inte entydigt.⁴⁷⁶ Vad gäller hyror, även det prisserier som är svåra att skatta, når Feinstein och Clark liknande resultat, att hyrorna steg med en faktor om 2.5 mellan 1770- och 1860-talet; skillnaden består i när i tiden ökningen skedde, och Clark hänför den till kriget mot Frankrike medan Feinsteins ökning är mer gradvis, vilket inte spelar någon större roll för en skattning av den industriella revolutionen som helhet men får implikationer för *när* reallöneutvecklingen ändrades. Clarks skattning är rimlig, menar Allen.⁴⁷⁷ Bränsleprisutvecklingen skattar Clark och Feinstein helt olika: den förra visar fallande priser under den industriella revolutionen medan den senare visar stigande priser.⁴⁷⁸ Allen konstruerade en egen serie utifrån kommersiella och industriella källor som ett viktat genomsnitt på kol och träkol för både London och norra England och fick fram ett resultat som låg nära Clark. Bränslemarknaden i Storbritannien under den industriella revolutionen var ovanlig, och till skillnad från många andra produkter varierade bränslepriserna mycket mellan olika delar, där kolpriserna var lägre nära kolkällorna och dyrare i London och södern i allmänhet. När det gäller priserna för belysning visar både Feinstein och Clark på fallande priser mellan 1770 och 1860, och Clarks siffror ger ett snabbare prisfall. Detta beror, menar Allen⁴⁷⁹, på

⁴⁷³ Allen 2007 s. 3

⁴⁷⁴ Allen 2007 s. 6

⁴⁷⁵ Allen 2007 s. 7

⁴⁷⁶ Allen 2007 s. 8 anför Tucker som inte refereras närmare än ”1936” och inte finns med i litteraturförteckningen; Feinstein 1998 anför Tucker (1936): ”Real wages of artisans in London”, *Journal of the American Statistical Association*. Se referenslistan i Feinstein 1998.

⁴⁷⁷ Allen 2007 s. 7

⁴⁷⁸ Allen 2007 s. 8

⁴⁷⁹ Allen 2007 s. 8

att Clark räknar med gaspriserna, vilka Feinstein har utelämnat. Problemet med gaspriserna är att gas huvudsakligen användes till gatubelysning under den första halvan av 1800-talet och därför inte ska inräknas i utgifterna för ett arbetarhushåll.

En del av förklaringen till Clarks lägre inflationstakt är att hans prisserier över kolhydrater visar på mindre inflation jämfört med Feinstein. Till det finns två förklaringar, menar Allen⁴⁸⁰, varav en innebär en förbättring och en inte: förbättringen gäller prisserien för havremjöl; försämringen gäller Clarks brödserier före 1816. Även om det numer föreligger gott om bevis på brödpriser i försäljningsledet⁴⁸¹ så valde Clark istället att göra en egen regression för att få fram priset på bröd utifrån vetepriiset, med motiveringen att det skulle innebära ett mått utifrån en konstant kvalitet på bröd; han menade att brödkvaliteten försämrats under tiden fram till 1816.⁴⁸² Allen⁴⁸³ menar emellertid att de prisserier han och Feinstein bygger på också var grundade på en konstant kvalitet. Clark ger ingen annan förklaring till sin slutsats än en indirekt sådan baserad på pristrenden, samtidigt som det nu finns en mängd tillförlitligt material gällande brödkvaliteten, varav den viktigaste faktorn är finheten på det mjöl som användes vid bakning, något som är beroende på den tekniska utvecklingen vid de kvarnar där mjölningen skedde och vars förbättring vid den aktuella tidpunkten ledde till sjunkande mjölpriser.⁴⁸⁴

Den slutsats Allen drar av sina serier, som bygger på en kombination av Clarks och Feinsteins serier, är att reallöneutvecklingen låg närmare Feinsteins *pessimism* än Clarks *optimism*. Reallönerna ökade under 1700-talet och efter 1830, medan tiden där emellan utgjordes av en löneplatå. Reallönernas tillväxt som helhet åren 1770–1850 var mycket lägre än den totala tillväxten i *output* per arbetare, vilket reser intressanta vidare frågor kring fördelningen av rikedom mellan samhällsklasserna som legat utanför uppsatsen område.

⁴⁸⁰ Allen 2007 s. 10

⁴⁸¹ Allen anför Petersen (1995): "Bread and the British economy, c1770–1870" (se referens i Allen 2007).

⁴⁸² Clark 2005 s. 1326f

⁴⁸³ Allen 2007 s. 10

⁴⁸⁴ Se Allen 2007 s. 10ff; jfr Smith 2012 s. 80 [I.8]

3.3 De klassiska ekonomerna i levnadsstandarddiskussionen

Vi ska nu titta på hur de klassiska ekonomerna används i den kvantitativa forskningsdiskussionen som teoretiskt ramverk och referenspunkt.

Av de ekonomi-historiker jag har tittat på i analysen av och diskussionen kring den materiella levnadsstandarden för arbetarklassen under den industriella revolutionen är det Clark som gör flest referenser till de klassiska ekonomerna och Marx. Framför allt gäller det för honom Malthus och den malthusianska modellen/fällan för befolkningsutveckling och matproduktion.⁴⁸⁵ Han⁴⁸⁶ menar exempelvis att vid den tid då Malthus skrev sin essä om befolkningslagen hade reallönerna legat stilla och till och med sjunkit sedan 1700-talets första hälft. Den dramatiska tekniska utveckling som revolutionerat bomulls-spinneriet var redan en generation gammal men vinsterna från den lades på att möjliggöra en betydande befolkningsökning snarare än stigande reallöner. Ricardos anammande av *the subsistence wage doctrine* var även det ”entirely reasonable”⁴⁸⁷ när de formulerades, menar han; det var först under 1820-talet som reallönerna började stiga påtagligt. Marx och Engels tog däremot miste, hävdar han, ty när *Manifest* kom ut 1848 var de byggarbetarlöner som han studerat de högsta någonsin i Englands historia, och vid tiden för *Das Kapital* 1867 var dess ”subsistence doctrine of wages”⁴⁸⁸ vida avlägsnad från verkligheten.

Allen refererar även han till de klassiska ekonomerna och Marx; förutom att han döpt en av sina artiklar⁴⁸⁹ till *Engels' pause*, med hänvisning till dennes undersökning av den brittiska arbetarklassens situation i början av 1800-talet, förekommer de i hans analyser av levnadsstandardutvecklingen. Han menar exempelvis att Ricardo, Malthus och Marx var av den uppfattningen att *reallönerna* skulle förbli konstanta under den kapitalistiska utvecklingen, även om de hade olika förklaringar till detta.⁴⁹⁰ Medan de förra menade att

⁴⁸⁵ Se Bohlin 2012 s. 181: ”Gregory Clark [...] menar att denna på intet sätt innebär att levnadsstandarden alltid låg kvar på subsistensnivå. I själva verket visar Clark att reallönen för en typisk lantarbetare i det förindustriella England vanligtvis var mycket högre än vad som krävdes för ren fysisk subsistens. Han menar att den förindustriella ekonomin ändå kan karaktäriseras som malthusiansk eftersom någon långsiktig stegring i reallönenivån inte kom till stånd”.

⁴⁸⁶ Clark 2005 s. 1318; jfr Hartwell & Engerman 1975 s. 195f; Lundh 1983 s. 23; för kritik, se Persson 2008

⁴⁸⁷ Clark 2005 s. 1319

⁴⁸⁸ Clark 2005 s. 1319

⁴⁸⁹ Allen 2009a

⁴⁹⁰ Allen 2009a s. 1f, 5, 12, 26ff; t.ex. ”Malthus believed that population expanded until birth and death rates were equal. The wage that corresponded to that outcome was their ’subsistence’ wage since it was just

befolkningsökningen skulle öka som ett svar på inkomstökningarna och därigenom hålla tillbaka lönerna till en subsistensnivå menade Marx att den tekniska utvecklingen skulle leda till besparingar på arbetskraft och därmed dämpa trycket på lönekraven från arbetarna även då *output* per arbetare ökade. Allen visar på en löneplatå för arbetarna under åren 1790–1830, vilket han menar bekräftar de klassiska ekonomernas uppfattning att arbetarna skulle hamna på efterkälken i takt med att kapitalismen utvecklades.⁴⁹¹ Utvecklingen talar dock mot deras uppfattning av konstanta löner på en subsistensnivå:

the growth of the real wage in the late eighteenth century means that the real wage in the early nineteenth century was not a 'subsistence wage'. It could not have been, for it was clearly above the 1770s level!⁴⁹²

Det är paradoxalt nog en slutsats som ligger nära Adam Smith 1776.⁴⁹³

De klassiska ekonomerna används i den kvantitativa forskningen som teoretiska system och begrepp att både använda sig och distansiera sig från. Ofta refereras till dem tämligen slapphänt, vill jag påstå, och på frihand, vilket får de klassiska teorierna att framstå som ”Myths agreed-upon by later commentators”⁴⁹⁴, för att låna Samuelsons parafra på Voltaire i anslutning till den ekonomiska doktrinhistorien.

3.4 Sammanfattning av levnadsstandarddebatten

Den ekonomisk-historiska debatten kring arbetarklassens levnadsstandard under den industriella revolutionen i Storbritannien har i mångt och mycket kommit att kretsa kring kvantifierbara data och hur dessa ska tolkas, och därmed kring en specificering av de statistiska modellerna. Jag menar i överensstämmelse med Harwell och Engerman⁴⁹⁵ att detta är plausibelt, givet den oerhörda komplexitet som råder i de problem som har med subjektiv och kvalitativ livskvalitet att göra. Kvantitativa skattningar av materiell levnadsstandard kan fungera som index och proxy för utvecklingen för arbetarklassens tillvaro och utvecklingen för den samma under den industriella revolutionen; den materiella levnads-

enough to allow parents to raise children, and for the population to reproduce itself without expanding” (s. 26); jfr Feinstein 1998 s. 651

⁴⁹¹ Allen 2007 s. 13

⁴⁹² Allen 2007 s. 13

⁴⁹³ Se Smith 2012 s. 78 [I.8]

⁴⁹⁴ Samuelson 1978 s. 1415

⁴⁹⁵ Hartwell & Engerman 1975 s. 190f

standarden är således en god nog utgångspunkt i en undersökning av arbetarnas situation. Redan ett allmänt omdöme om en förbättring eller försämring av arbetarnas situation innebär en kvantitativ jämförelse, som på ett eller annat sätt och med mer eller mindre otvetydigt resultat kan påvisas.⁴⁹⁶ Isaac och Griffin understryker emellertid att

Historical facts and "evidence" are neither obvious nor predetermined. As conceptual and analytic constructions, they "say" only as much as analysts ask of them, and what analysts ask is a matter of theoretical purpose. Quantitative historical data understood as "facts" and "evidence" thus are produced, sometimes quite literally, by the application of formal or informal theoretical models and assumptions to historical information. Concepts and theories, in turn, are historically grounded.⁴⁹⁷

Det betyder således inte att andra frågor är oviktiga, icke förekommande, eller omöjliga att ge sannolika beskrivningar av och förklaringar till. Teoretiska spørsmål och beaktande av *kvalitativa* aspekter kan bidra till att nya frågor ställs, eller att gamla frågor omformuleras samt att de teoretiska modeller som ligger till grund statistiska skattningar förfinas.

Hudson relaterar frågan om optimister och pessimister till frågor om metodologi, neoklassisk teori och dess kritik, om uppfattning om marknaden *et cetera*, men varnar för att blanda ihop kritik av neoklassisk teori med kritik av kvantitativ metod *per se*.⁴⁹⁸ Hon menar vidare att till exempel den genusinriktade forskningen under senare tid har bidragit

⁴⁹⁶ Taylor 1975 s. liv; en dylik *basket-of-goods approach* kan emellertid inte göra anspråk på att "capture the essence of such sweeping social changes which the process of industrialization entails" (Hartwell & Engerman 1975 s. 212f); jfr Sen 1985 s. 27ff; Hobsbawm 1981 s. 309, 311f; Lindert & Williamson 1983 s. 21f: "Where in our measures is the degradation and demoralization associated with the long rigid hours spent at mind-numbing work for an insensitive avaricious capitalist? The disruption of the traditional family roles? The noise, filth, crime, and crowding of urban slums? Until we can devise ways of weighing these varied dimensions against material gains, we cannot answer questions about living standards, but rather only questions about real earnings. [— — —] The most satisfactory clue to a worker's view is his response to living and working conditions that offered different rates of pay and different qualities of life".

⁴⁹⁷ Isaac & Griffin 1989 s. 882

⁴⁹⁸ Hudson 2000 s. 196f: "These conditions have in mind an advanced capitalist economy rather than the sort of economy and economic environment prevalent in the past. The further back in time we go the less applicable the basic assumptions of neoclassical economics are likely to be"; jfr Blaug 1980 s. 194ff; jfr Burnette 1997 s. 277, 262 och Burnette 2008 s. 13ff som gör hela sin poäng vad gäller lönenivåerna och gapet mellan kvinno- och manslöner under den industriella revolutionen baserad på en neoklassisk marknadsmodell baserad på uppfattningen om rationellt handlande *ekonomiska människor*. Hon menar sig vara *materialistisk feminist* (2008 s. 5) och söker konkreta snarare än ideologiska förklaringar till lönegapet mellan män och kvinnor. Jag menar, med henne som exempel, att risken blir en abstrakt naturvetenskaplig materialism som bortser från det historiskt specifika och därför naturaliserar och i det eternaliserar historiskt bestämda fenomen; jfr Marx 1972a s. 331n [13.1]: "Die Mängel des abstrakt naturwissenschaftlichen Materialismus, der den geschichtlichen Prozeß ausschließt, ersieht man schon aus den abstrakten und ideologischen Vorstellungen seiner Wortführer [...]".

till nya vägar in i kvantitativ forskning i och med betoningen på den ekonomiska historiens kvalitativa aspekter.⁴⁹⁹

Det axplock ur debatten som uppsatsen har analyserat har icke desto mindre visat sig till stor del handla om ett slags finjusterande av den statistiska varukorgsmodellen, utifrån nytt material och andra viktningar. De bidrag som analyserades hämtades ur en sedan länge pågående forskningsdiskussion, vars grunder – till exempel själva varukorgsmätandet som metod till reallöneberäkningar – fungerade som uttalade antaganden. En mängd problem är behäftade vid en skattning av levnadsstandarden, till exempel att mäta priserna på de varor som arbetarna konsumerade, att välja rätt formel för aggregering av dessa priser samt att välja rätt vikter och basår vid indexeringen.⁵⁰⁰ Det gäller att finna en adekvat balans mellan representativitet och jämförbarhet då varukorgen sammanställs och hålla reda bland medelvärden, medianer, aggregerade siffror och säsongsvariationer.⁵⁰¹ En fråga som rör definitioner är vilken tidsperiod som ska analyseras: att definiera den industriella revolutionen som samhällshistoriskt fenomen och som period något vagt vållar inte några större problem, men vid kvantitativa skattningar ställs man inför generella statistisk-tekniska problem, exempelvis indexnummerproblemet.⁵⁰² Andra problem rör, som framgick i

⁴⁹⁹ Hudson 2008 s. 27: "Using a variety of qualitative evidence and analysis, this research has highlighted some of the drawbacks of an excessively quantitative approach that takes too little account of relationships that refuse to be captured in the neat categories of recorded data, amenable to statistical manipulation"; jfr Sen 1985 s. 47f; Herlitz 2002 s. 622: "Förklaringar av institutionella förändringar har stor betydelse. Men fältet måste vidgas till att omfatta de sociala motsättningarna och konflikterna. Annars är jag rädd för att vår obetvingliga benägenhet för darwinistiska förklaringar ska bemäktiga sig också den analytiskt orienterade historieskrivningen"; Salanti 2014 s. 156ff; se Feinstein & Thomas 2002 s. 372: "Model specification is not simply about choosing and fine-tuning a model to determine which explanatory variables should be chosen and in what form they should appear in the regression. It is also about determining whether the model so chosen is appropriate, whether it represents a suitable way of interpreting the data, and whether or not it conforms to the empirical realities".

⁵⁰⁰ Allen 2007 s. 2; jfr Taylor 1975 s. xxiv

⁵⁰¹ Risken är att den så kallade *Silberling-mannen* återuppstår, statistiskt signifikant men utan någon som helst igenkänningsfaktor varken för nutida eller samtida observatörer. Denne man hade enligt Ashton, en annan deltagare i diskussionen (finns i Taylor (red.) 1975), följande karakteristik: "He did not occupy a house, or at least he was not called upon to pay rent. He allowed himself only a moderate amount of bread and very little porridge, and he never touched potatoes or strong drink. On the other hand, he got though quite considerable quantities of beef and mutton and showed a fondness for butter. Perhaps he was a diabetic. The ordinary Englishman of the eighteenth century would have been puzzled by him". Citeras i både Hudson 2000 s. 118 och (något avkortat) i Lundh 1983 s. 11; Thompson 1966 s. 318 har sin egen variant: "His own share in the 'benefits of economic progress' consisted of more potatoes, a few articles of cotton clothing for his family, soap and candles, some tea and sugar, and a great many articles in the *Economic History Review*". Se Taylor 1975 s. xx f; Lundh 1983 s. 12; jfr Sen 1985 s. 45, 44; Thompson 1966 s. 207f

⁵⁰² Se t.ex. Isaac & Griffin 1989 s. 879, 885, som ex. förespråkar rörliga regressioner och kovarianser för att fånga perioder och epokskiften. Taylor (1975 s. xx f) anför ett exempel på en tidig skattning: Tucker (1936, i Taylor (red.) 1975) såg sjunkande reallöner för hantverkarna i London mellan 1780 och 1840 om 11 %, men

analysen ovan, det urval som görs för den varukorg reallöneserier baserar sig på. Jämförelser över tid är behäftade med problem eftersom flera livs- och subsistensmedel som tidigare framställts för husbehov, och därför legat utanför varumarknaden och därigenom undandragits den officiella statistiken, allt mer framställs på och för varumarknaden.⁵⁰³ En användning av länkade index tar hänsyn till förändringar i varukorgarnas sammansättning i takt med att vissa betydelsefulla artiklar tillkommer medan andra försvinner.

Vidare problem rör vad som är en relevant jämförelse, vilket ställer krav på historikerns omdöme.⁵⁰⁴ När Allen säger att England vid tiden för den industriella revolutionen var en höglöneekonomi, vad var den då hög jämfört med? Själv jämför han med det kontinentala Europa och med Kina och då är lönerna höga, men jämfört med den samtida medelklassen var de icke desto mindre låga; när Clark säger att de okvalificerade arbetarna var de stora vinnarna efter den industriella revolutionen och jämför löneskillnaden mellan okvalificerade och kvalificerade arbetare, är det då de förra som ökat sina inkomster eller de senare som har minskat sina? Samma problem återfinns hos Burnette⁵⁰⁵ och lönegapet mellan män och kvinnor. Ytterligare problem är att en allmän löneökning *per capita* riskerar att måla över rörelser i inkomstskillnader, liksom om en arbetare får en lönehöjning från 2 till 4 shilling i veckan, en nominell höjning på 100 procent – vad innebär det i praktiken?⁵⁰⁶

Jag valde att ta Allen på orden att det rådde konsensus kring de nominella löneindexen, vilket fick till följd att analysen fokuserade främst på varukorgarna och att arbetstider, arbetslöshet, natura- och ackordslöner, som alla påverkar reallönerna och arbetskraftens

en ökning om 25 % mellan 1790 och 1850, föreslog därför tillämpandet av rörliga medeltal för perioder upp till ett decennium istället för statistik för enskilda år; Thompson 1966 s. 207n menar att ett val av perioden 1780–1830 gynnar en pessimistisk tolkning, medan perioden 1800–1850 gynnar en optimistisk dito.

⁵⁰³ Se t.ex. Taylor 1975 s. xxxix: "activities like brewing, baking, market-gardening and dressmaking which in the pre-industrial era had largely been undertaken as domestic pursuits but which in the nineteenth century became increasingly institutionalized. In the former state they escape and in the latter gain inclusion in the national income estimates; and to this extent there is a bias in favour of growth in the later figures". Detta angränsar till frågan om (kvinnligt) hushållsarbete är produktivt eller improduktivt och dess roll i framställandet av varan arbetskraft; se Humphries 1977 och Heinrich 2011 s. 260f

⁵⁰⁴ Jfr t.ex. Taylor 1975 s. liv; Sen 1985 s. 40, 42

⁵⁰⁵ Burnette 1997

⁵⁰⁶ Marx 1976 s. 14: "You must not [...] allow yourselves to be carried away by the high-sounding per cents in the *rate* of wages. You must always ask, What was the *original* amount". Jfr Taylor 1975 s. xlvii; Persson 2008 s. 169f menar t.ex. att reallöner inte är en bra indikator på BNP per capita eftersom de är känsliga för förändringar i inkomstfördelning och vidare att mer forskning måste göras kring vad som bestämmer reallönerna; Allen 2007 s. 13 menar att arbetarna, trots konstanta reallöner, kompenserade ökade boendekostnader med trångboddhet och allt billigare manufakturvaror jämfört med matpriser, vilka på grund av den lägre produktivitetstillväxten i jordbruket i kombination med spannmålslagarna inte sjönk i pris, med att skifta sina utgifter från mat till kläder.

värde, hamnade i periferin. Ett avgörande problem, menar jag, med hela debatten är användandet av arbetslönerna som verktyg för levnadsstandardberäkningarna vilket å ena sidan riskerar att förminska betydelsen av hel- och deltidarbetslösheten för arbetarnas levnadsstandard, och mer fundamentalt och metodologiskt riskerar fastna i de ytfenomen på marknaden som i och med löneformen, i marxsk bemärkelse, mystiferar den underliggande reproduktionen av arbetskraften. Ett exempel på det är den omnämnda och stundom även inbegripna *familjelönens* betydelse för en arbetarfamiljs standard, där kvinnors och barns lönarbete är en förutsättning för allt fler arbetarfamiljers försörjning på den sedvane-mässiga kulturellt erhållna nivån. Det tar följaktligen inte heller hänsyn till den av Marx gjorda distinktionen mellan arbetskraftens värde och reallönens nivå, där den förra på grund av produktivitetsoökningarna kan sjunka samtidigt som den senare ökar, omsatt i fler livsmedel för en arbetarfamilj men som samtidigt betecknar ett lägre värde.

Ett kvantitativt angreppssätt som aspirerar till att ge en bild av och förklaring till levnadsstandarden ställer, menar jag, stora krav på omdöme och finkänslighet för en historiker, en finkänslighet som är än viktigare ju mer statistiken gör våld på de livs levande men sedan snart 200 år döda människorna. Min slutsats är att varukorgarnas sammansättning och därmed reallöneberäkningarna i nuläget får sin mest rimliga grund i Allens sammanvägning av Feinsteins och Clarks index. Feinsteins fokus på *kroppslösningsarbetarna* istället för löntagarna i allmänhet är att föredra, menar jag, som proxy för de *produktiva* arbetarna i analogi med Marx och de klassiska ekonomernas lönedoktriner.

Avslutningsvis ställer jag samma diagnos som Hartwell för 53 år sedan, att diskussionen om levnadsstandarden alltjämt är ”most interesting and most inconclusive”.⁵⁰⁷

⁵⁰⁷ Hartwell 1975 s. 92. Ursprungligen publicerad i *Economic History Review*, vol. xiii, nr 3, 1961

4 Avslutning och slutsatser

Här följer de allmänna slutsatser jag dragit ifrån uppsatsens analys av lönedoktriner och levnadsstandarddebatt. Syftet var att rekonstruera Marx och de klassiska ekonomernas lönedoktriner för att jämföra dessa med och tillämpa på den ekonomisk-historiska levnadsstandarddiskussionen idag med en gemensam nämnare i subsistensbegreppet.

Marx och de klassiska ekonomernas definition av arbetslön och subsistensnivå

Gemensamt för Marx och de klassiska ekonomerna, vilket analysen har lyft fram, är att de alla hade löneteorier huvudsakligen definierade i samhällliga, historiskt-moraliska termer. Doktrinerna grundar sig på den genomsnittliga lön som utgör gravitationspunkt för de fluktuerande marknadslönenivåerna, där subsistensnivån är en nivå under vilken lönerna inte varaktigt kan sjunka om arbetarklassen ska kunna leva och fostra nya arbetargenerationer.

Hos Smith bestäms subsistensnivån av kulturella normer och sedvänjor. Arbetets naturliga pris bestäms i grund och botten av den vid en given tidpunkt etablerade, sedvanliga subsistensnivån uttryckt i priset på de livsmedel som motsvarar denna nivå. Marknadspriset varierar beroende på styrkeförhållandena mellan arbetare och kapitalister samt på efterfrågan på arbete, som i sin tur är beroende av huruvida samhällsekonomin växer, har stagnerat eller är på tillbakagång. Den kommer över tid att etablera en ny naturlig nivå.

Ricardos lönedoktrin fortsätter i Smiths fotspår, med en genomsnittlig, kulturellt bestämd subsistensnivå; lönerna varierar med utbudet och efterfrågan på arbete utifrån en revidering av Malthus befolkningsteori. Införandet av maskiner innebär en försämring av arbetarnas situation genom att det gör dem överflödiga; efterfrågan kan dock vidmakthållas, om än i avtagande proportion, om profiter och investeringsvilja ökar i tillräcklig grad samt om jordägarnas och kapitalisternas inkomster används till att anställa tjänstefolk.

I Malthus befolkningsteori, som i olika tolkning låg till grund för efterföljande ekonomers teorier, finns frön till en lönefondsteori genom antagandet att om den totala efterfrågan på arbete ökar så stiger arbetslönerna, vilket stimulerar en befolkningsökning som ska försörjas av en given reallön uttryckt i kvantiteten livsmedel vilken bestäms av en avtagande avkastning i jordbruket. Den underliggande logiken hos Mill utgörs av en lönefondsteori med grund i Malthus befolkningsteori. Samtidigt inbegriper Mill i likhet och delvis polemik med Smith konkreta exempel i sin argumentation samt gör vissa metodo-

logiskt tillämpliga antaganden, till exempel om att bara ta i beaktande de enkla, produktiva arbetarna vilket möjliggör en renodling av analysen.

Marx löneteori bygger huvudsakligen på Smith, samtidigt som han kritiskt reviderar Ricardos arbetsvärdeteori, och sätter löneteorin i relation till sin egen värdeteori. Det han vill påvisa är hur ett mervärde, som kapitalisten kan tillägna sig, kan uppstå på basis av ett utbyte av ekvivalenter: penninglönen som betalning för arbetarens arbetskraft motsvarande dess värde uttryckt i värdet för arbetarens subsistensmedel, vilket bestäms av arbetets produktivkraft. Det kan få som resultat att reallönen, den mängd varor arbetaren kan köpa för sin lön, kan öka samtidigt som arbetskraftens värde ligger still och till och med sjunker. Vilka varor som utgör subsistensmedel är därför historiskt och kulturellt bestämt. Vid bestämningen av detta värde måste hänsyn tas till arbetets produktivitet, arbetstidens längd med flera faktorer, samt omfattningen av barn- och kvinnoarbete på så sätt att en hel familjs reproduktion fördelas på fler huvuden. I arbetskraftens värde ingår förutom de nödiga livsmedlen även kostnader för utbildning och barnuppfostran.

Uppsatsens övergripande slutsats när det gäller lönedoktrinerna är att det är felaktigt att förstå de klassiska ekonomernas och Marx lönedoktriner som subsistensteorier i fysisk bemärkelse, men att de i kulturell, historisk bemärkelse ändå kan betecknas subsistenslöneteori. Smiths och Marx lönedoktriner har visat sig mest substantiella och tillämpliga som analysverktyg. Det bredare angreppssätt som alla doktriner har tagit lämpar sig för undersökningar av arbetarnas livssituation både kvantitativt och kulturellt.

Arbetarklassens situation och varukorgarnas sammansättning

Det axplock bidrag till levnadsstandarddebatten som uppsatsen tittat närmare på hade alla karaktären av en modellspecificering av tämligen tekniskt slag med särskild tonvikt på viktningens problematiken, och bortsåg, om så i olika grad, från att ta hänsyn till andra faktorer än de kvantifierbara; detta trots resonemang kring kravet på att beakta så mycket sidoinformation som möjligt vid sammansättandet av varukorgarna.

Lindert och Williamson bortser uttryckligen från de *sociala sidoeffekterna* när de drar slutsatsen att vanliga arbetare i England hade högre materiell levnadsstandard efter 1830 än någonsin historiskt före 1820, för att 1850 vara dubbelt så hög jämfört med 1780-talets nivå. Den huvudsakliga orsaken till detta är ett snabbare prisfall för basvarorna i förhållande till tidigare skattningar, vilket de får fram genom sina tillägg till prisserierna av

för ett arbetarhushåll väsentliga artiklar, så som potatis och boende. Feinsteins slutsats är däremot att arbetarna åtminstone inte erfor någon materiell standardsänkning under den industriella revolutionen och att en påtaglig reallöneökning skedde först från mitten av 1840-talet, med en accelererande ökning först efter 1873 års prisfall. Han får detta resultat genom sina index och de siffror han tagit fram för framför allt kläder och boende, samt att han har länkat samman tre index med olika basår. Skillnaderna gentemot Lindert och Williamsons är små var för sig, men sammantaget nås ett mer pessimistiskt resultat.

Clarks slutsats är att arbetarnas reallöneutveckling var mer positiv än hos Feinstein, med kvinnor och okvalificerade arbetare som de största vinnarna. Han påstår att real-lönerna steg påtagligt redan från 1820-talet. Med en varukorg som omfattar närmare 50 artiklar menar han att hans index är mer tillförlitlig än tidigare index. De största posterna för en arbetarfamilj utgjordes av bröd, boende och öl, vilka han givit större vikter än tidigare. Allen menar sig kombinera det bästa i Clarks och Feinsteins serier och når en reallöneutveckling som ligger närmare Feinstein än Clark: reallönerna ökade under 1700-talet och efter 1830, medan tiden där emellan utgjordes av en *löneplatå*. Reallönernas tillväxt som helhet åren 1770–1850 var mycket lägre än den *totala* produktivitetstillväxten uttryckt i *output* per arbetare, påstår han.

Slutsatsen är att Allens sammanvägda index i nuläget ter sig mest rimligt. Hans löneplatå visar därtill på mest överensstämmelse med de klassiska ekonomernas prognoser. Feinsteins fokus på kroppsarbetarna samt hans baserande av sitt index på tre sammanlänkade underindex lämpar sig för undersökningar av de fördelningsmässiga implikationerna av varukorgsanalysen över tid.

Analysen har påvisat att kvantitativ varukorgsanalys kan utgöra ett plausibelt första steg till en djupare förståelse av historisk och aktuell levnadsstandard och livssituation för arbetarklassen, men dock inte något sista steg med vilket allt väsentligt skulle ha förklarats. Till det krävs mer omfattande analys och sammanvägning av fler faktorer som ligger utanför det enkelt kvantifierbara.

De klassiska ekonomerna i levnadsstandarddebatten

De klassiska ekonomerna används i den ekonomisk-historiska diskussionen metodologiskt som teoretiska modeller, referenser och illustrationer. Som framgått av analysen handlar det ofta om slentrianmässiga hänvisningar utan vidare grund i, eller närmare referens till,

teorierna så som de formulerades i skrift för i Smiths fall över 200 år sedan. Förutom referenser till den klassiska ekonomin *som sådan* är det i den undersökta diskussionen främst Malthus som åberopas som förklaringsmodell för det historiska brott som den industriella revolutionen utgjorde, mellan en *malthusiansk modell* och en modell för *modern ekonomisk tillväxt*.

De klassiska ekonomernas bredare angreppssätt möjliggör en rikare förståelse, och med Marx kritiska vidareutveckling ges möjligheter som modern teori och strikt kvantitativa angreppssätt inte är förmöget till. De bidrar samtidigt till förståelsen av en epok som en helhet. Clarks slutsats att Marx och de klassiska ekonomerna inte längre kan erbjuda redskap till förklaringar av de ekonomiska skeendena tycks därför vara förhastad.

När det gäller metodval tilläts inte några fördjupningar i det historiska sammanhang i vilket doktrinerna formulerades, varför den ideologidefinition som använts visade sig svårarbetad och riskerade att regrediera till en mekanisk återspeglning av materiella förhållanden; rekonstruktionsarbetet blev därför begränsat. Argumentationsanalysens förfaringsätt visade på en statistisk-teknisk tonvikt i varukorgarnas modellspecificeringar och bidrog med verktyg att strukturera upp debatten för att möjliggöra analysen. I avgränsade studier i historiska doktriner kan argumentations- snarare än ideologianalys tillämpas.

4.1 Vidare forskning

Områden för vidare forskning återfinns i ett förnyat och fördjupat arbete med de klassiska ekonomernas och Marx teorier utifrån dagens ekonomisk-teoretiska horisont. Den påvisade kulturella subsistenslöneteorin kan ligga till grund för analyser av fördelningen av produktionsresultatet mellan samhällsklasserna. Marx värdebegrepp kan prövas i analys av familjelönens betydelse, produktivt arbete och *humankapitalets* betydelse i förhållande till frågan om arbetets avkvalificering, samt subsistens- och lönebestämning idag och förhållandet mellan indirekta inkomster och arbetslöner.

Litteraturförteckning

- Allen, Robert C. (2005): *Capital accumulation, technological change, and the distribution of income during the British Industrial Revolution*. Oxford: Oxford University
- Allen, Robert C. (2007): *Pessimism preserved: Real wages in the British Industrial Revolution*. Oxford: Oxford University, Department of Economics, Working paper nr 314
- Allen, Robert C. (2009a): "Engels' pause: Technical change, capital accumulation, and inequality in the British industrial revolution", *Explorations in Economic History*, s. 1–18
- Allen, Robert C. (2009b): *The British industrial revolution in global perspective*. Cambridge: Cambridge University Press
- Allen, Robert C. (2011): *Global economic history: A very short introduction*. Oxford: Oxford University Press
- Ambjörnsson, Ronny (1972): *Idé och klass. Texter kring den kommersiella revolutionens England i urval av Ronny Ambjörnsson*. Stockholm: Pan/Norstedts
- Appleman, Philip (2004): "Introduction", i Malthus, Thomas R., 2004
- Barber, William J. (1967): *A History of economic thought*. London: Penguin Books
- Bergström, Göran & Boréus, Kristina (red.) (2012): *Textens mening och makt. Handbok i samhällsvetenskaplig text- och diskursanalys*. Lund: Studentlitteratur
- Bettio, Francesca & Verashchagina, Alina (red.) (2008): *Frontiers in the Economics of Gender*. London/New York: Routledge
- Blaug, Mark (1956): "The Empirical content of Ricardian economics", *Journal of Political Economy*, vol. 64, nr 1, februari 1956, s. 41–58
- Blaug, Mark (1980): *The Methodology of economics. Or how economists explain*. Cambridge: Cambridge University press
- Blaug, Mark (2001): "No History of ideas, please, we're economists", *The Journal of economic perspectives*, vol. 15, nr 1, vintern 2001, s. 145–164
- Bohlin, Jan (2012): "Efterord", i Malthus, T. R. (2012): *En avhandling om befolkningslagen*. Göteborg: Daidalos
- Bonfeld, Werner (2001): "Kapital and its subtitle: A note on the meaning of critique", *Capital & Class*, nr 75, s. 53–63
- Burnette, Joyce (1997): "An Investigation of the female-male wage gap during the industrial revolution in Britain", *Economic history review*, L, nr 2, s. 257–281
- Burnette, Joyce (2008): *Gender, work and wages in Industrial revolution Britain*. Cambridge: Cambridge University Press
- Caldwell, Bruce (2013): "Of Positivism and the History of economic thought", *Southern Economic Journal*, 79 (4), s. 753–767
- Clark, Gregory (2005): "The Condition of the working class in England, 1209–2004", *Journal of Political Economy*, s. 1307–1340
- Clark, Gregory (2007): *A Farewell to Alms. A Brief economic history of the world*. Princeton/Oxford: Princeton University Press
- Clarke, Simon (1982): *Marx, marginalism and modern sociology. From Adam Smith to Marx Weber*. London/Basingstoke: Macmillan

- Engerman, Stanley L. (1997): "The Standard of Living Debate in International Perspective: Measures and Indicators", i Steckel, Richard H. & Floud, Roderick (red.) (1997): *Health and Welfare during Industrialization*. Chicago: University of Chicago Press
- Dahmén, Erik (1994): "Inledning", i Smith, Adam (1994): *Den osynliga handen. Adam Smith i urval*. Stockholm: Ratio
- Feinstein, Charles H. (1998): "Pessimism perpetuated: Real wages and the standard of living in Britain during and after the Industrial revolution", *The Journal of Economic History*, vol. 58, nr 3, s. 625–658
- Feinstein, Charles H. & Thomas, Mark (2002): *Making history count. A primer in quantitative methods for historians*. Cambridge: Cambridge University Press
- Gadamer, Hans-Georg (1997), *Sanning och metod i urval* (Melberg, A. (red.)), Göteborg: Daidalos
- Grossmann, Henryk (1969): *Marx, die klassische Nationalökonomie und das Problem der Dynamik*. Frankfurt: Europäische Verlagsanstalt
- Grossmann, Henryk (1970): *Das Akkumulations- und Zusammenbruchsgesetz des kapitalistischen Systems*. Frankfurt: Verlag Neue Kritik
- Hartwell, Ronald M. (1975): "The Rising standard of living in England, 1800–1850", i Taylor, Arthur J. (red.), 1975
- Hartwell, Ronald M. & Engerman, Stanley (1975): "Models of immiseration: the theoretical basis of pessimism", i Taylor, Arthur J. (red.), 1975
- Heinrich, Michael (2011): *Die Wissenschaft vom Wert. Die Marxsche Kritik der politischen Ökonomie zwischen wissenschaftlicher Revolution und klassischer Tradition*. Münster: Westfälisches Dampfboot
- Heinrich, Michael (2013): *Introduktion till de tre volymerna av Marx Kapitalet*. Hägersten: Tankekraft förlag
- Herlitz, Lars (1974): *Jordegendom och ränta. Omfördelningen av jordbrukets merprodukt i Skaraborgs län under frihetstiden*. Göteborg: Meddelanden från Ekonomisk-Historiska Institutionen vid Göteborgs Universitet nr 31.
- Herlitz, Lars (1989): "Till treenighetens förhistoria", i Forser, Tomas, Nilsson, Ingemar, Olausson, Lennart & Tjäder, Per Arne (red.): *Frihetens former. En vänbok till Sven-Eric Liedman*. Lund: Arkiv förlag
- Herlitz, Lars (2002): "Analytisk historia om tillväxt – reflektioner kring Lennart Schöns *En modern svensk ekonomisk historia*", *Historisk tidskrift* nr 122:4, s. 603–624
- Hicks, J. R. (1935): *The theory of wages*. London: Macmillan
- Hobsbawm, Eric J. (1981): *Kapitalismens tidsålder*. Stockholm: Tidens förlag
- Hudson, Pat (2000): *History by numbers. An Introduction to quantitative approaches*. London: Hodder Education
- Hudson, Pat (2008): "The Historical construction of gender: reflections on gender and economic history", i Bettio & Verashchagina 2008
- Humphries, Jane (1977): "Class struggle and the persistence of the working-class family", *Cambridge Journal of Economics*, nr 1, s. 241–258
- Humphries, Jane & Weisdorf, Jacob (2014): "The Wages of women in England, 1260–1850", *Oxford Economic and Social history Working papers*, nr 127, mars 2014
- Isaac, Larry W. & Griffin, Larry J. (1989): "Ahistorism in time-series analyses of historical process: Critique, redirection, and illustrations from U.S. Labor history", *American Sociological Review*, vol. 54, december, s. 873–890
- Jarrick, Arne & Söderberg, Johan (2001): *Praktisk historieteori*. Stockholm: Stockholms

- universitet. Ekonomisk-historiska institutionen
- Liedman, Sven-Eric (1989): "Om ideologier", i Liedman, Sven-Eric & Nilsson, Ingemar (red.) (1989): "Om ideologi och ideologianalys", *Arachne. Texter från Institutionen för Idé- och lärdomshistoria vid Göteborgs universitet*, nr 6
- Lindert, Peter H. (2005): *Välfärdsstatens expansion. Ekonomisk tillväxt och offentlig sektor under 200 år*. Stockholm: SNS Förlag
- Lindert, Peter H. & Williamson, Jeffrey G. (1983): "English workers' living standards during the Industrial revolution: A new look", *The Economic History Review*, andra serien, vol. xxxvi, nr 1, februari, s. 1–25
- Lundh, Christer (1983): *Levnadsstandarden – indikatorer och mått. Engelsk och svensk debatt om lönearbetarnas villkor 1750–1850*. Lund: Meddelande från ekonomisk-historiska institutionen, nr 29, Lunds universitet
- Maddison, Angus (1991): *Dynamic forces in capitalist development. A Long-run comparative view*. Oxford/New York: Oxford University press
- Magnusson, Lars (1989): *Korruption och borgerlig ordning. Naturrätt och ekonomisk diskurs i Sverige under Frihetstiden*. Uppsala: Uppsala papers in economic history, nr 20
- Magnusson, Lars (2009): "Förord", i Ricardo, David (2009): *Nationalekonomins och beskattningens huvudprinciper*. Umeå: Bokförlaget h:ström
- Malthus, Thomas R. (2004): *An Essay on the principle of population*, Appleman (red.). New York/London: Norton
- Marcuzzo, Maria C. & Rosselli, Annalisa (2008): "The History of economic thought through gender lenses", i Bettio & Verashchagina 2008
- Marx, Karl (1972a): *Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie. Band I: Der Produktionsprozeß des Kapitals*. Berlin: Ullstein [1867]
- Marx, Karl (1972b): *Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie. Band II: Der Zirkulationsprozeß des Kapitals*. Berlin: Ullstein [1885, red. Engels]
- Marx, Karl (1972c): *Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie. Band III: Der Gesamtprozeß der kapitalistischen Produktion*. Berlin: Ullstein [1894, red. Engels]
- Marx, Karl (1976): *Wages, price and profit*. Moskva: Progress Publishers [1898/1865]
- Marx, Karl (2006): *Karl Marx, Friedrich Engels Gesamtausgabe, II.1: Karl Marx ökonomische Manuskripte 1857/58*. Berlin: Akademie Verlag ["Grundrisse"; "Einleitung"]
- Marx, Karl & Engels, Friedrich (1961): *Werke*, band 13 [Marx: "Zur Kritik der politischen Ökonomie". 1859]
- Marx, Karl & Engels, Friedrich (1967): *Manifest der kommunistischen Partei*. Berlin: Dietz Verlag
- Marx, Karl & Engels, Friedrich (1972): *Brev i urval*. Stockholm: Gidlunds förlag
- Mathias, Peter (1975): "Preface", i Taylor, Arthur J. (red), 1975
- Mattick, Paul (1972): "Samuelson's 'Transformation' of Marxism into bourgeois economics", *Science and Society*, vol. 36, nr 3, s. 258–273
- Medema, Steven G. (2003): "Foreword", i Vaggi & Groenewegen 2003
- Mill, John Stuart (2012): *Principles of Political economy*. Utan ort: BN Publishing [1848]
- Napoleoni, Claudio (1975): *Smith, Ricardo, Marx*. Oxford: Basil Blackwell
- Olausson, Lennart (red.) (1994): *Idéhistoriens egenart. Teori- och metodfrågor inom idéhistorien*. Stockholm/Stehag: Symposion

- Persson, Karl Gunnar (2008): "The Malthus delusion", *European Review of Economic History*, nr 12, s. 165–173
- Pålsson Syll, Lars (2011): *Ekonomisk doktrinhistoria*. Lund: Studentlitteratur
- Ricardo, David (2004): *The Principles of Political economy and taxation*. New York: Dover [1817]
- Rubin, Isaac I. (1979): *A History of Economic Thought*. London: Pluto Press [1929]
- Salanti, Andrea (2014): "Rigor versus relevance in economic theory: A Plea for a different methodological perspective", *History of Political Economy*, nr 46:1, s. 149–166
- Samuelson, Paul A. (1978): "The Canonical classical model of political economy", *Journal of Economic Literature*, vol. XVI, december 1978, s. 1415–1434
- Samuelson, Paul A. (1987): "Out of the closet: A Program for the Whig history of economic science. Keynote address at History of economics society Boston Meeting, June 20, 1987", *History of Economics Society Bulletin*, vol. 9, nr 1, september 1987, s. 51–60
- Schumpeter, Joseph A. (1957): *De ekonomiska doktrinernas historia till sekelskiftet*. Stockholm: Natur och kultur
- Schumpeter, Joseph A. (2006): *History of Economic Analysis*. London: Taylor & Francis e-Library [1954]
- Sen, Amartya (1985): *The Standard of living*. The Tanner lectures on human values. Cambridge University
- Smith, Adam (2012): *An Inquiry into the nature and causes of the Wealth of nations*. Hertfordshire: Wordsworth [1776]
- Spencer, Mark G. (2012): "Introduction. Adam Smith and the *Wealth of Nations*", i Smith, Adam, 2012
- Stirati, Antonella (1992): "Unemployment, institutions and the living standard in the classical theory of wages", *Contributions to Political economy*, nr 11, s. 41–66
- Stirati, Antonella (1994): *The Theory of wages in Classical economics. A study of Adam Smith, David Ricardo and their contemporaries*. Aldershot: Edward Elgar Publishing company
- Stirati, Antonella (1995): "Smith's Legacy and the Definitions of the Natural Wage in Ricardo", *Journal of the History of Economic Thought*, nr 17, våren 1995, s. 106–132
- Stirati, Antonella (2010): *Interpretations of the classics. The theory of wages*. Economics Department, University Roma Tre, Working Paper nr 116
- Taylor, Arthur J. (red.) (1975): *The Standard of living in Britain in the Industrial revolution*. London: Methuen
- Taylor, Arthur J. (1975): "Editor's Introduction", i Taylor, Arthur J. (red.) 1975
- Thompson, Edward P. (1966): *The Making of the English working class*. New York: Vintage
- Vaggi, Gianni & Groenewegen, Peter (2003): *A Concise history of economic thought. From Mercantilism to Monetarism*. Basingstoke/New York: Palgrave/Macmillan
- Vaughn, Karen I. (1993): "Why teach the History of economics?", *Journal of History of Economic Thought*, nr 15, våren 1993, s. 174–183
- Zelený, Jindrich (1976): *Metod och teori i Kapitalet*. Stockholm: Pan/Norstedts

Elektroniska källor

www.econlib.org – där finns de flesta klassiska verken publicerade digitalt, jag har fr.a. använt den för de senare utgåvorna av Malthus *Essay*